

İRAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

The Journal of Iranian Studies

Cilt: 1, Sayı: 2, 2017
Vol: 1, No: 2, 2017

ISSN: 2536-5029

SAKARYA

ORMER
Ortadoğu Enstitüsü
معهد الشرق الأوسط
Middle East Institute
پژوهشگاه خاورمیانه

İran Çalışmaları Dergisi *The Journal of Iranian Studies*

ISSN: 2536-5029

Yayın dili: Türkçe- İngilizce- Farsça

İran Çalışmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun nihai onayıyla yayımlanır. Yayın kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazılan (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımları vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul ve red kararı verebilir.

İran Çalışmaları Dergisi

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan/SAKARYA

Tel: (+90) (264) 2953604 **Faks:** (+90) (264) 2953676

Erişim: irancalisdergi@gmail.com

Dergide yayınlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Tasarım-Baskı Hazırlık: Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara Tel: 0312 431 54 83

Baskı: Eflal Matbacılık

Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A Altındağ - Ankara

Tel: 0312 341 47 48

The Journal of Iranian Studies

İRAN Çalışmaları Dergisi

ISSN: 2536-5029

Publishing Language: Turkish- English- Persian

The Journal of Iranian Studies is a peer-reviewed journal, which is published twice in a year. The papers sent to the journal are reviewed by at least two referees (if necessary a third referee will also review the articles) and after their approval, they will be sent to the editorial board before being published. The editorial board has right to accept or reject submissions that are papers of symposium, congress, news or book introductions etc. without evaluation of an expert of the board.

The Journal of Iranian Studies

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan/SAKARYA

Tel: (+90) (264) 2953604 **Faks:** (+90) (264) 2953676

E-mail: irancalisdergi@gmail.com

The views expressed in Turkish Journal of Middle Eastern Studies bind exclusively their authors.

Graphic-Design: Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara Tel: 0312 431 54 83

Printing: Eflal Matbacılık

Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A Altındağ - Ankara

Phone: 0312 341 47 48

İran Çalışmaları Dergisi *The Journal of Iranian Studies*

Derginin Sahibi Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü adına Ahmet Yeşil,
Owner of the Journal Ahmet Yeşil on behalf of Middle East Institute of Sakarya University

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor
Ahmet Yeşil

Editörler / Editors
Ahmet Yeşil, Mustafa Şeyhmus Küpeli

Kitap Tanıtım Editörü / Book Review Editor
Ayşe Sosar

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Kemal İnât (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay (Uludağ Üniversitesi), Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün (Maltepe Üniversitesi), Prof. Dr. Derya Örs (T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı), Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet Uysal (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Bünyamin Bezci (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Tuncay Kardaş (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Yıldırım Turan (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Sedat Baran (Batman Üniversitesi)

İran Çalışmaları Dergisi İSAM tarafından taranmaktadır.

The Journal of Iranian Studies indexed by İSAM

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written consent of the editors.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet Uysal (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Abdolreza Seif (Tahran Üniversitesi), Prof. Dr. Timoor Malmir (Tahran Üniversitesi), Prof. Dr. HosseinAli Ghobadi (Tarbiyat Modares University), Prof. Dr. Naser Nikubakht (Tarbiyat Modares University), Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu (Kırıkkale Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Güzelyüz (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Adem Çaylak (Kocaeli Üniversitesi), Prof. Dr. Atilla Arkan (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Bünyamin Bezci (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Haşim Şahin (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Alireza Hajiyan Nezhad (Tahran Üniversitesi), Doç. Dr. Hasan Hazrati (Tahran Üniversitesi), Doç. Dr. Fatemeh JanAhmadi (Tarbiyat Modares University), Doç. Dr. Saeed Bozorg Bigdeli (Tarbiyat Modares University), Doç. Dr. GholamHossein Gholamhosseinzadeh (Tarbiyat Modares University), Doç. Dr. Tuncay Kardaş (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Şahin Ahmetoğlu (Kırıkkale Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ayşe Sosar (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Masoud Mousavi Shafae (Tarbiyat Modares University), Yrd. Doç. Dr. Hossein Moein Abadi Bid Goli (Shahid Bahonar University of Kerman), Yrd. Doç. Dr. Mahdi Abbas Zadeh (Shahid Bahonar University of Kerman), Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin Güneş (Bartın Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Abdullah Rexhepi (Hasan Prishtina University, Kosova), Yrd. Doç. Dr. Ahmed Atef Abouelazm (Menoufia University, Egypt), Yrd. Doç. Dr. Muhammed Mücahit Dündar (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İbrahim Efe (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Sedat Baran (Batman Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ali Vasfi Kurt (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Seyyed Abbas Hashemi (İran İmam Humeyni Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Kenan Mermer (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mohammad Afshin Vafaie (Tahran Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Hasan Zolfagari (Tarbiyat Modares University), Dr. Shakeel Aslam Baig (Government College Township, Lahore, Pakistan), Dr. Kiyamuddin Naimuf (Tacikistan İlimler Akademisi), Dr. Mihai Çernatesko (Romanya)

DERGİNİN HAKEMLERİ / REFEREE BOARD

Yrd. Doç. Dr. Filiz Cicioğlu (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Kenan Mermer (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Murat Aslan (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Prof. Dr. Mahmut Bilen (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Şükrü Cicioğlu (Sakarya Üniversitesi), Arş. Gör. Bilal Yıldırım (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Othman Ali (Sakarya Üniversitesi), Okt. Muhammed Zawavy (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İsmail Sarı (Bursa Teknik Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İsmail Ediz (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Yıldırım Turan (Sakarya Üniversitesi), Arş. Gör. Ömer Behram Özdemir (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Sevgi Sarıkaya (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ayşe Sosar (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. M. Mücahid Dündar (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Habib Kartoğlu (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Gülseren İldeş (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Ela Taş (Sakarya Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	viii
Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Türkiye-İran Arasında Göç ve Sınır Güvenliği <i>Fikret Birdişli & Merve Gören</i>	11-38
Dinin Ötesine Bakmak: Devrim Öncesi İran’da Ulema ve Siyaset <i>Agah Hazır</i>	39-57
İran’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Ekonomik Müşevvikler ve Kurumsal Kısıtlar <i>Emre Saygın</i>	59-92
Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Açısından Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri: 2002-2014 <i>Abdüssamet Pulat</i>	93-114
İran’ın Ortadoğu Güvenlik İkilemi: Yeni Gerçekçilik Kuramına Göre İran’ın Suriye Dış Politikası <i>Hazal Muslu El Berni</i>	115-139

CONTENTS

Introduction.....	viii
Migration and Border Security Between Turkey and Iran in the Context of Regional Security Complex Theory <i>Fikret Birdişli & Merve Gren</i>	11-38
Beyond Religion: Ulama and Politics in Pre-revolutionary Iran <i>Agah Hazır</i>	39-57
Foreign Direct Investments in İran: Economic Incentives and Institutional Barriers <i>Emre Saygın</i>	59-92
Turkey and Iran Economic Relations From the Perspective of Interdependence Theory: 2002-2014 <i>Abdüssamet Pulat</i>	93-114
Iran’s Security Dilemma in The Middle East: A Neorealist Approach to Iran’s Foreign Policy in Syria <i>Hazal Muslu El Berni</i>	115-139

EDİTÖRDEN

Ortadoğu'nun önemli aktörlerinden biri olan İran İslam Cumhuriyeti, derin tarihi geçmişi ve köklü devlet geleneğinin yanı sıra zengin kültür dokusuna sahip ülkelerden biridir. İran, sahip olduğu bu özellikler ve tarihi süreçte geniş bir coğrafyaya yayılmış olması hasebiyle oldukça karmaşık sosyal ve siyasi bir yapı arz etmektedir. Özellikle 1979 yılında ülkede gerçekleşen İslam devrimiyle birlikte ayrı bir mecraya sürüklenen İran, bu süreç sonrasında daha karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı komşu ülke İran'ın, bilimsel ve akademik olarak daha yakından, tarafsız bir şekilde tanınması ve analiz edilmesi amacıyla “İran Çalışmaları Dergisi” faaliyetlerine başlamış bulunmaktayız.

İkinci sayıdaki “*Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Türkiye-İran Arasında Göç ve Sınır Güvenliği*” başlıklı ilk yazıda Fikret Birdişi ve Merve Gören, Türkiye ve İran arasındaki güvenlik sorunlarını göç ve sınır güvenliği üzerinden incelemekte, bu yolla lokal ve yalıtılan ülkeler arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır.

Bu sayıdaki ikinci çalışmada Agah Hazır, “*Beyond Religion: Ulama And Politics in Pre-revolutionary Iran*” başlıklı makalesinde İran'da, 1950'lerden 1970'lerin sonuna kadar olan dönemde, ulema-siyaset ilişkisini incelemektedir. Hazır, makalesinde iki ana soruya yoğunlaşarak İran tarihini üç dönemde incelemektedir. “*İran'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Ekonomik Müşevvikler ve Kurumsal Kısıtlar*” başlıklı sayının üçüncü makalesinde İran ekonomisi ve İran ekonomisinde yabancı sermaye konusu inceleyen Emre Saygın, bu bağlamda, Devrim'den günümüze İran'da makroekonomik göstergelerin gelişimi, yerel unsurların ekonomik yapıya etkileri, kurumsal kalite düzeyi ve yatırım ikliminin görünümü ele almaktadır. İkinci sayıdaki “*Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Açısından Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri: 2002-2014*” başlıklı dördüncü makalede Abdussamet Pulat, Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkileri Joseph S. Nye ve Robert O. Keohane'nin 1980'lere doğru ortaya koydukları karşılıklı bağımlılık kuramı çerçevesinde incelemektedir.

İkinci sayıdaki son makalede ise Hazal Muslu El Berni, “*Iran's Security Dilemma in The Middle East: A Neorealist Approach to Iran's Foreign Policy in Syria*” başlıklı çalışmada İran'ın Suriye dış politikasının belirleyici motivasyonlarını yeni gerçekçilik yaklaşımıyla ele almaktadır.

EDITOR'S NOTE

One of the important actors of the Middle East, the Islamic Republic of Iran is one of the countries with a sophisticated historical background as well as a deep-rooted state institution in addition to elaborate culture. Iran has spread to a wide geographical area basing on the complicated social and political structure thanks to these characteristics and the historical process have. Especially after the “Islamic Revolution” which emerged in the country in 1979, Iran was driven into a separate channel and become a more complex structure after this process. Due to these and similar reasons, we have started the publication process of “Iranian Studies Journal” in order to identify and analyze Iranian neighboring country more scientifically and academically in a more objective and impartial manner.

In the second issue, Fikret Birdişli and Merve Gren analyze the security-related migration issues in the paper titled as “*Migration and Border Security Between Turkey and Iran in the Context of Regional Security Complex Theory*” while explaining the relation between local and insulator states.

In the second study of this issue, Agah Hazır focuses on the ulama-politics relation between 1950-1970s in his study titled as “*Beyond Religion: Ulama And Politics in Pre-revolutionary Iran*”. Hazır emphasizes two fundamental research questions as he divides Iranian history into there eras. The third article of Emre Saygın with the title of “*Foreign Direct Investments in Iran: Economic Incentives and Corporate Constraints*” analyzes Iranian economy and the share of foreign capital in the Iranian economy as he evaluates the development of macroeconomic indicators, corporate quality levels and the appearance of the investment atmosphere. Abdussamet Polat analyzes Turco-Iranian economic relations through Joseph S. Nye ve Robert O. Keohane’s interdependence theory in his article titled as “*Turkish-Iranian Economic Relations in the Context of Interdependence Theory: 2002-2014*”.

The last article of the second issue which of Hazal Muslu El Berni, investigates the determinant motivations of Iran’s Syrian policy under the framework of neo-realism in the study titled as “*Iran’s Security Dilemma In The Middle East: A Neorealist Approach To Iran’s Foreign Policy In Syria*”.

Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Türkiye-İran Arasında Göç ve Sınır Güvenliği

Fikret Birdişli*
Merve Gören**

Öz

Soğuk Savaş sonrası uluslararası alanın geleceği ile ilgili öne sürülen tezlerden biri de Kopenhag Ekolü bağlamında geliştirilen Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi'dir (RSCT). Bu teoriye göre dünya ortak sorunlara sahip, iç dinamikleri açısından göreceli olarak homojen alanların oluşturduğu güvenlik bölgelerine ayrılabilir. Uluslararası alanın yeni çatışma alanları ve dinamikleri de bölge içi ya da bölgeler arası gerilimlerden kaynaklanacaktır. Bu kapsamda tanımlanan bölgelerden biri de Ortadoğu Güvenlik Kompleksi'dir. İran ve Türkiye aynı coğrafyada yer alan ortak sınırlara sahip iki komşu devlet olmalarına karşın bu teoride öznel nitelikleri dikkate alınarak farklı tanımlanmıştır. Buna göre İran Ortadoğu Güvenlik Kompleksinin lokal bir ülkesi iken Türkiye Ortadoğu ve Batı arasında yalıtkan bir ülke olarak bulunmaktadır. Teoride bölge içi güvenlik dinamikleri analiz edilirken bölgelerarası yalıtkan ülkeler ile lokal ülkeler arasındaki ilişki tam olarak açıklanmamıştır. Buradan yola çıkarak bu makalede Türkiye ve İran arasındaki güvenlik sorunları göç ve sınır güvenliği üzerinden incelenmiş, bu yolla lokal ve yalıtkan ülkeler arasındaki ilişkinin açıklanması amaçlanmıştır. Araştırmanın sonunda elde edilen bulgulara göre Türkiye ve İran arasındaki göç ve sınır güvenliği sorunları iki ülke arasındaki çatışan ilişkilere dayalı olmaktan çok Bölge içindeki konumlarına uygun bir niteliğe sahiptir.

Anahtar Kavramlar: Bölgesel Güvenlik, Göç, İran, Ortadoğu, Sınır Güvenliği

* Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Böl. Öğretim Üyesi, fikretbirdisli@hotmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Böl. mervegoren380@gmail.com

Migration and Border Security Between Turkey and Iran in the Context of Regional Security Complex Theory

Fikret Birdişli*
Merve Gren**

Abstract

One of the most prominent theories about post Cold War Time is Regional Security Complex Theory (RSCT) that developed by Copenhagen School. According to this theory, the world could be divided to the regions which have common problems and homogeneous in internal dynamics. In this context, new conflicts areas and dynamics of international area are will originated from regional or interregional tensions.

The Middle East Security Complex is a one of these regions that based on this theory. Turkey and Iran has been defined in different category because of their sui generis positions even they are at the same region. So, Iran is local country and Turkey is isolator country in this complex according to the RSCT. Nevertheless, the relation between two kinds of state is not explained in the theory distinctly. Therefore this research aimed to examine the relationship between such as local and isolator countries in the context of border security of Turkey and Iran. According to the findings, border security problems and security relationship between Turkey and Iran are depends on their position that is explained in the theory, instead of conflicted interest.

Keywords: Border Security, Immigration, Iran, Middle East, Regional Security

* Assoc.Prof.Dr. Kahramanmaras Sutcu Imam University, Political Science and International Relation, fikretbirdisli@hotmail.com

** Master Student, Kahramanmaras Sutcu Imam University, Political Science and International Relation, mervegren380@gmail.com

Giriş¹

Soğuk Savaş sonrası uluslararası ortam hakkında öngörüler içeren teorilerden biri de Paul Samuel Huntington'un Medeniyetler Çatışması teziydi. Gördüğü ilgi kadar tartışmalara da yol açan bu tez, Kopenhag Ekolü akademisyenleri tarafından yetersiz görülerek Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik sorunlarının medeniyetler arası değil bölgeler arası ve/veya bölge içi çatışmalardan kaynaklanacağı ileri sürülmüştür. Bu doğrultuda geliştirilen teoriye Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (Regional Security Complex Theory/RSCT) denilmektedir.² Bu teoriye göre güvenlik açısından benzer sorunlar yaşayan ya da bu konularda ortak potansiyele sahip olan coğrafi alanlar bir kompleks oluşturur. Bu tanım kapsamında Ortadoğu bölgesi üç sub-kompleksten oluşan bir bölgesel kompleks olarak uluslararası güvenlik açısından büyük önem taşır.

Ortadoğu coğrafyasının sınırları konusunda farklı yaklaşımlara dayalı tanımlar bulunmaktadır. Bu farklılıkların temel nedeni öncelikle dünyanın yuvarlak olması, dolayısıyla referanslara göre yön tanımlamasının da değişebilmesidir. Bu nedenle tarihsel anlatımlarda coğrafi tanımlamanın da daha çok medeniyet merkezli yapıldığı fark edilir. Örneğin Herodot, tarihi -Antik Yunan ve Persler'i kast ederek- Doğu ve Batı arasındaki efsanevi düşmanlığa dayalı bir önsöz (preface) olarak nitelerken, bu anlatımında Ege kıyılarını coğrafi bir merkez olarak ele aldığı anlaşılmaktadır.³ Ortaçağ Avrupa'sında ise Doğu ve Batı arasındaki ayırmda merkez rolünü bu kez yani Bizans üstlenmiştir.⁴ Bu doğrultuda daha öznel bir amaca yönelik olarak Ortadoğu kavramının kullanımına ise Napolyon'un Mısır seferi (1789-1801) sırasında rastlamaktayız.⁵ Fakat tüm bu tanımlamalar 19'ncü yüzyıla gelene kadar coğrafi içeriğin dışına taşmamış 1890'lardan itibaren

¹ Bu çalışmanın kısa özeti, 12-14 Ekim 2017'de Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde düzenlenen 1'nci Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim Ekonomi ve Siyaset Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Barry Buzan ve Ole Waver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge: Cambridge University Press. 2003, p.44.

³ Robert Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, (çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008,18

⁴ Andreas Pflitsch, *Mythos Orient Eine Entdeckungsreise*, Basel: Herder, Freiburg 2003, p.11.

⁵ Anja Jedlitschka, *Weibliche Emanzipation in Orient und Okzident. Von der Unmöglichkeit, die Andere zu befreien*, Würzburg: Ergon Verlag, 2004, p.22.

ise sömürgeci Avrupalı glerin stratejik planları doğrultusunda kavramın içinde jeopolitik konsept ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda bölge ile ilgili ilk dikkat çeken tanımlama ise İngilizlerin kullandığı Yakındoğu (Near East) kavramıdır.

İngilizlere göre Yakındoğu, Balkanları da içeren bir sınırdan başlayarak Osmanlı coğrafyasını içermekte, uzak doğu kavramı ise Hindistan ve civarına işaret etmektedir.⁶ Ortadoğu'ya modern anlamını kazandıranlar ise Amerikalılar olmuştur. Amerikalı jeopolitika uzmanı Alfred Mahan'a göre Ortadoğu, Süveyş Kanalı'ndan başlayıp Singapur'a kadar uzanmaktadır.⁷

Çağdaş kullanımda Ortadoğu kavramı ise Güneyde Etiyopya, Kuzeyde Türkiye, Doğuda Afganistan ve Pakistan, Batı'da ise Fas'ı içeren geniş bir coğrafyaya işaret etmektedir.⁸ Ayrıca pek çok çalışmada Ortadoğu bölgesinin jeopolitik ihtiyaçlar doğrultusunda alt bölgelere ayrıldığını da görmekteyiz.⁹

Bu çalışmada teorik referans olarak alınan Bölgesel Güvenlik Teorisinde ise Ortadoğu bölgesi, güvenlik paterni ve kültürel nitelikler dikkate alınarak Fas'tan İran'a kadar ve İsrail'i de içerecek biçimde çerçevelenerek tanımlanmıştır. Bu tanımlama içinde Batı'da Türkiye, Doğu'da ise Afganistan yalıtkan (insulator) lkeler olarak isimlendirilmiştir.¹⁰ Bu teori kapsamında Türkiye-İran ilişkilerini konuştuğumuzda, izolatör bir ülke ile lokal bir ülkeden söz ediyoruz demektir. Belki de bu nedenle Türkiye ve İran dünyanın en fazla geçişkenliğe sahip beş bölgesinden biri olarak iki kıtayı birbirinden ayıran sınırları paylaşmaktadırlar. Yine bu nedenle Ortadoğu'da iki bölgesel güç olan İran ve Türkiye, farklı jeopolitik, ekonomik ve kültürel gerçekliğe dayalı olarak yürüttükleri ikili ilişkilerinde ontolojik çelişkiler barındırmaktadır.

⁶ Bernard Lewis, *The Middle East and the West*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1968, p.10.

⁷ Roderic, Davison , "Where is The Middle East?" In *The Modern Middle East*, edited by Richard H. Nolte, pp. 13-30, New York: Atherton, 1963, p.17.

⁸ Margret Johansenn, *Der Nahost-Konflikt: Eine Einführung*, Wiesbaden , Springer VS , 2006, p11

⁹ Osman Nuri zalp, "Where is the Middle East?The Definition and Clasification problem of Middle East as a Regional subsystem in International Relations", *Turkish Journal of Politics*, v.2, issue 2, 2011, p. 11

¹⁰ Buzan And Weaver, 2011, p.187

Bu makalenin amacı Bölgesel Güvenlik Teorisi'nin yapmış olduğu nite-lik- sel tanımlama üzerinden Türkiye-İran ilişkilerini irdelemek için sınır güvenliği sorunlarına odaklanmaktır. Böylelikle aynı coğrafya içinde yer almalarına rağmen yalıtkan-lokal olarak tanımlanan iki ülke arasındaki jeopolitik farklılığın sahaya olan yansıması Türkiye ve İran ilişkileri üzerinden açıklanmış ve örneklenmiş olacaktır. Ayrıca sınır güvenliğinin önemli bir unsuru olan göç olgusu günümüz uluslararası alanın temel güvenlik sorunlarından biridir. İran ve Türkiye ise Doğudan Batıya doğru akan en büyük göç yollarından birinin üzerinde olması nedeniyle uluslararası güvenliğin bir öznesi haline gelmişlerdir. Bu açıdan iki ülkenin sınır güvenliği konusundaki sorunları artık Bölgeyi aşan bir nitelik ve önem taşımaktadır.

Bu kapsamda makalenin teorik arka planı Kopenhag Ekolü tarafından geliştirilen Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi ve Sektörel Güvenlik yaklaşımına dayandırılmıştır. Betimsel analiz yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmada göç ve sınır güvenliği ile ilgili analizler için açık ve resmi kaynaklardan elde edilen istatistiksel verilerden yararlanılmıştır.

Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi

Kopenhag Ekolü'nün önde gelen teorisyenlerinden Barry Buzan'ın Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi uluslararası ilişkilerde inşacı yaklaşım için önemli referanslar barındırır.¹¹

Buzan ilk defa "People, State and Fear" isimli kitabında RSCT'ye yer vermiş, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin nasıl bir hal alacağı tartışmalarına farklı bir bakış kazandırmıştır. Ayrıca Buzan bu teorisiyle Soğuk Savaş sonrası için ileri sürülen tezlerden biri olan Paul Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" savına bir eleştiri getirerek farklı bir alternatif sunmuştur.¹² Çünkü Buzan'a göre uluslararası sistemde yeni çatışma ya da ittifaklar küresel, kültürel, dinsel ya da medeniyetler bağlamında yaşanan farklılıklar ekseninde değil bölgeler içinde yer alan alt sistemlerde yaşanan güvenlik etkileşimleri bağlamında bölgeler ekseninde gerçekleşecektir. Bu teoride temel düşünce, bölge içinde yer alan ülkelerin birbirlerini tehdit

¹¹ Aslan Yavuz Şir, "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi, Enerji Güvenliği ve Rusya", Global Strateji Enstitüsü, 2003, s. 346.

¹² Buzan and Waver, 2003, p.41

olarak algılamasının bölge dışındaki ülkelere algıladıkları tehditlere kıyasla daha fazla olmasına dayandırılmıştır.¹³

Buzan'ın önerdiği RSCT'ye göre bir güvenlik kompleksinin oluşmasında veya bölge ülkelerinin bir güvenlik sistemini oluşturmasında rol oynayan faktörler şunlardır:

- i. Ülkelerin coğrafik konumlarının birbirlerine olan yakınlığı
- ii. Bölge içinde yer alan devletlerin güvenliklerinin birbirleriyle bağlantılı olması
- iii. Bölgede yer alan ülkeler arasında jeostratejik çıkarların örtüşmesi ve bu bağlamda karşılıklı g işişkileri ya da rekabetinin bulunması
- iv. Bölge içinde yer alan ülkeler arasında komşuluk, savunma, destek, şüphe veya korku içeren güçlü işişkilerin varlığı.¹⁴

Bunun dışında Buzan ve arkadaşlarının içinde yer aldığı Kopenhag Ekolü, Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenliğin yeni koruma alanlarını beş alt kategoride sınıflandırarak güvenlikleştirme (securitization) teorisi ile birlikte yeni bir uyarılma geliştirmişlerdir.¹⁵ Bu beş sektör şunlardır:

- a. Askeri Güvenlik (kuvvet temelli baskı işişkileri)
- b. Siyasi Güvenlik (iktidar, yönetim işişkileri)
- c. Ekonomik Güvenlik (ticaret, üretim, finans işişkileri)
- d. Sosyal Güvenlik (kimlik ile ilgili işişkiler)
- e. Çevresel Güvenlik (insan faaliyetleri ve gezegendeki evre konuları) etrafında toplanmıştır.¹⁶

RSCT'sine göre, bir bölgede yer alan her aktörün güvenliği aynı zamanda bölgede yer alan diğer aktörlerin güvenliği ile de yakından işişkilidir. Do-

¹³ A.Y. şir, "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi", *Enerji Güvenliği ve Rusya*, 2003, s. 346.

¹⁴ Aygerim şibelikova, "Orta Asya Bölgesel Güvenlik Sistemine Doğru: Perspektifler", T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2007, s. 1320.

¹⁵ Nebi Miş, "Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Gvenlikleştirilmesi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2011, c./6, sy./2, s. 347.

¹⁶ Columba Peoples and Nick Voughan-Williams, "Securitisation Theory", *Critical Security Studies*, Routledge New York, 2015, p.97

laysıyla uluslararası ilişkiler açısından güç dengesi, kutuplaşma ve ittifak arayışları gibi stratejiler bölge bazında anlamlandırılabilir. Bir bölgenin güvenlik kompleksi olarak adlandırılabilmesi için önem taşıyan diğer bir husus da bölge içi aktörlerin ortak bir tehdit algılamasına sahip olmasıdır. Çünkü ortak tehdit algısı devletlerarası karşılıklı bağımlılık ilişkisini güçlendirecektir. Tarihsel dostluk-düşmanlık ilişkileri, çatışmalar, ihtiyaçların benzerliği ve ortak düşman gibi faktörler güvenlik kompleksinin şekillenmesinde kurucu rol oynar.¹⁷

Sektörel Güvenlik Teorisi Bağlamında Göç ve Sınır Güvenliği

RSCT’de yer alan güvenlik sektörleri, sektör içinde yer alan unsurların birbirleri ile olan ilişkilerini açıklayan birer betimleme olarak değerlendirilir. Ayrıca Buzan, bu sektörlerin her birinin birbirlerini tetikleyen birer süreç olarak dikkate alınmasının gerekliliğini de vurgular.¹⁸ Bu nedenle, Buzan ve arkadaşları devlet merkezli ve adeta tek sektörlü güvenlik anlayışının mevcut güvenlik sorunlarını analiz etmede yetersiz kaldığını bu nedenle başka referans nesneler eklenmesinin zorunluluğundan söz eder.¹⁹

Sektörel Güvenlik Teorisinde yer alan Toplumsal Güvenlik (Societal Security), sosyal yapıyı oluşturan kurumlar ve değerlerin zaman içinde nasıl inşa edildikleri ve değişebildikleriyle yakından ilgilenir. Dolayısıyla toplumlar sosyal yapıyı zorlayan değişimlerin baskısı altında ontolojik güvenlik sorunları yaşayabilirler. Bu durumun ortaya çıkarttığı olgulardan biri de göçtür.²⁰ Dolayısıyla göç ve iltica genel güvenlik anlayışı ile ilgili bir fenomendir.²¹ Çoğunlukla ontolojik güvenlik arayışının ortaya çıkardığı göç ve göçmenlik; politik, ekonomik içerikli gündelik konuşmalarda normal yaşamın akışını bozan bir “tehdit” olarak değerlendirildiğinde yeni bir güvenlik sorunu haline gelmektedir. Yani göç ve mültecilik sadece sıradan

¹⁷ Göktürk Tüysüzöğlu, “Güvenlik İsteminin Dış Politika Oluşum Sürecine Etkisi: Ermenistan-İran İlişkileri’nin Güvenlikleştirme Kuramı Bağlamında Anlamlandırılması”, *OAKA*, c.8,s16, 2013, ss.95-123 2013, s. 10.

¹⁸ A.g.e. s.11

¹⁹ Selim Kurt, “ Toplumsal Güvenliğin Yükselişi”, *International Journal Of Social Science*, 2015, Sayı.37, s. 466.

²⁰ Fikret Birdişli, *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik*, (3’ncü Baskı), Ankara Seçkin Yayınları, 2017, s.130

²¹ Jef Huysman’dan aktaran Selim Kurt s. 470

insanların yaşamını alt üst eden bir olgu olmayıp yerleştikleri yeni toplumun kolektif yaşam biçimini de tehlikeye atan bir unsurdur. Bu nedenle güvenlik çalışmaları içinde g olayına Toplumsal Güvenlik başlığı içinde yer verilmektedir²²

Gn tarihçesi, insanlık tarihi kadar eskidir. Coğrafi koşullar, ekonomik nedenler, toplumsal, siyasal gelişmeler, çatışma ve savaşlar gibi etkenlere bağlı olarak insanlar yer değiştirmekte ve çeşitli boyutlarda nüfus hareketlilikleri yaşanmaktadır. dolayısıyla nüfus hareketleri yüzyıllardır gerçekleşmeye devam etmektedir. Özellikle 1990’lı yıllarla başlayan, ancak 2000’li yıllarla artarak devam eden devletlerin içerisinde gerçekleşen çatışmalar, kendisini güvende hissetmeyen yüz binlerce insanın yaşamını sürdürebileceği güvenli bir yer arayışına girmesine neden olmaktadır. Uluslararası G rgt’nün 2015 tarihli raporuna göre, dünya üzerinde 232 milyon uluslararası göçmen yer almakta ve her geçen yıl artan bir g olgusu dikkat çekmektedir.²³

En yalın hali ile g, “nedeni ve süresi ne olursa olsun bir ya da bir grup insanın yurt içinde ya da ülkeler arası yer değiştirmesi anlamına gelir”.²⁴ Daha açık bir ifade ile insanlar yaşadıkları koşulların baskısı karşısında bir tepki olarak ya da daha iyi yaşam koşullarına ulaşma arzusu ile yer değiştirebilirler. Bu durumda ülke içinde yerel yer değişimleri i g olarak adlandırılırken ulusal sınırlar ya da kıtalar arası yer değiştirme ise dış g olarak tanımlanır. G olgusunun içerik genişliği nedeniyle öznel durumları birbirinden ayırmak üzere mülteci, sığınmacı ve göçmen gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır²⁵

G ve iltica sorunları 1951 Cenevre Sözleşmesi’yle beraber uluslararası yeni bir boyut kazanmıştır. Bireylerin bir takım nedenlerle hayati tehlikesi söz konusu iken bu durumun giderilmesi iltica (siyasi sığınma) hakkını doğurmuş ve iltica rejimi uluslararası kurumlar vasıtasıyla düzenlenmeye

²² Kurt, “Toplumsal Güvenliğin Yükselişi”, s. 470.

²³ Gonca Oğuz Gök, “Kimin Güvenliği? Uluslararası G-Güvenlik İlişkisi ve Uluslararası rgtlerin Rolü”, KOSBED, 2016, sy./31, s. 66.

²⁴ Birdişli, 2017, s.266

²⁵ Yılmaz Demirhan ve Seyfettin Aslan, “Türkiye’nin Sınır tesi G Politikaları ve Yönetimi”, *Birey ve Toplum Dergisi*, 2015, c./5, sy./9, s. 25.

çalışılmıştır. Ekonomik sebeplerle göç etme ve göçün neden olduğu sorunlarla uğraşma konusu ise devletlerin iç hukukuna bırakılmıştır.²⁶

Siyaset Bilimi alanında göç çalışmalarının tarihi ise çok derin sayılmaz. 1990 sonrası dönemde artan göç oranları ve göçün hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkileri ve neden olduğu sorunların çeşitliliği göçün “güvenlik” boyutunu içeren kapsamlı bir alan yazınının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışmalar içinde Hollified’in göç konusunda ulus devletlerin rolünü öne çıkaran çalışmaları bu makalenin konusu açısından önem taşır. Çünkü Hollified, göç akışlarını engelleme ve sınırları denetleme hususunda ulus devletlerin rolünün önemli bir konu haline geldiğini vurgulamaktadır. Bir başka deyişle, temel mesele ulus devletlerin ülkelere giriş çıkışların kurallarını belirlemedeki rolüdür.²⁷

Göç sorununu ulusal planda irdeleyen çalışmaların yanı sıra konuyu daha geniş planda ele alan yaklaşım ve uygulamalar da önemlidir. Bunlar arasında göç sorununa yönelik uluslararası ve bölgesel politikalar geliştiren örgütlerden biri olarak Avrupa Birliği (AB) hem konuya ulus devleti aşan bir yaklaşım geliştirmesi hem de Türkiye’nin üyelik çabaları açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Ayrıca AB, serbest dolaşımı ortaklığın temel ilke ve hedeflerinden biri olarak gördüğü için göç konusuna özel bir önem vermek durumunda kalmıştır.²⁸ Üyelğe aday devletlerden biri olan Türkiye ise göç konusunda gerek tarihsel tecrübeleri ve gerekse jeopolitik konumu nedeniyle AB açısından, başlı başına dikkat çeken ve üzerinde durulması gereken bir ülke konumundadır.²⁹

Göç ve sınırlar konusunda pratik uygulamaların yanı sıra teoride de farklı yaklaşımlar yer almaktadır. Bu kapsamda konuya eleştirel bir bakış Güvenlikleştirme (Securitization) teorisinde yer almaktadır. Bu teoride “devlet güvenliğinden ulus kimliğinin korunmasına doğru yeni bir güvenlikleştirme sürecinin olduğu” tartışılmakta ve bu sürecin sınır güvenliğine

²⁶ İbrahim Karaca, “AB’nin Entegre Sınır Yönetimi Kurumu Frontex’in Rolü ve Türkiye’nin Uyum Süreci”, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Beykent Üniversitesi, 2016, İstanbul, s. 17.

²⁷ G.O. Gök, “Kimin Güvenliği? Uluslararası Göç-Güvenlik İlişkisi ve Uluslararası Örgütlerin Rolü”, *KOSBED*, s.31 s. 68.

²⁸ Yılmaz Demirhan ve Seyfettin Aslan, “Türkiye’nin Sınır Ötesi Göç Politikaları ve Yönetimi”, *Birey ve Toplum*, 2015, c.5, sayı 9, s. 31.

²⁹ A.g.e, s. 34.

yeni anlamlar kattığı anlatılmaktadır. Bu doğrultuda Güvenlikleştirme Teorisinde sınırlar dost ve düşmanı ayır eden bir çizgi şeklinde realist bir yaklaşımla tanımlanmıştır.³⁰

Pek çok yerde sınırlar bir ülkeyi diğerinin kara ve deniz varlıklarından ayıran siyasal/hukuksal hatlar olarak ele alınır. Bu coğrafik ayrışmanın ötesinde sınırlar egemenlik haklarının başlangıç ve bitiş yerlerini göstermesi açısından da yetkisel bir hattır. Bu nedenle sınırlar arasında yer alan kontrol noktaları ülkesel egemenliğin çeşitli düzenlemeler bağlamında tezahür ettiği özel meknlar olarak da kendini gösterir.³¹ çünkü ülkelerin yüz yüze kaldıkları tehditlerin niteliği ve bu bağlamda geliştirmiş oldukları düzenlemeler öncelikle sınırlarda ve sınır kontrol noktalarında kendini gösterir. Bu nedenle sınırlar ulusal güvenliğin sağlandığı n hatlar olarak düşünülmektedir.³²

Bu yaklaşım ve uygulamaların yanı sıra göçün güvenlikle olan ilişkisinin sınır güvenliğinin de ötesine geçerek iç politikada da bir tartışma konusu olduğu görülmektedir. Örneğin bazı partiler g karşıtı söylemlerini parti ya da seçim programlarına ekleyerek sloganlar ve söylevler yoluyla g iç politika malzemesi haline getirmektedir. Böylelikle iltica taleplerinin kabul, yerleşim ve vatandaşlık hakkının verilmesi, çalışma izinleri ve buna ilişkin kotalar, yabancılardan kayıt usulleri ve gereklilikleri sadece birer idari, siyasi ve hukuki işlem niteliğinin ötesine geçerek algısal bir güvenlik sorunu haline getirilebilmektedir.³³

Buraya kadar yapılan genel açıklamalar ve farklı örneklerden yola çıkarırsak g konusunun çok boyutlu ve her alanda alabildiğine derinleştirilmesi mümkün olan bir fenomen olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Bu nedenle g ve sınırlar konusu coğrafi, sosyolojik ve politik içerikler taşıyan, hat-ta belli bir sosyalizasyon süreci sonunda ulusal ve uluslararası politikaya

³⁰ Ahmet Kaya, “Sınır Güvenliği Paradigmalarındaki Değişim ve Türkiye’nin Sınır Güvenliği Yapısının Analizi”, *Uluslararası Güvenlik ve Trrizm Dergisi*, 2013, sy./4, s. 3.

³¹ Ahmet Kaya, “Avrupa Birliği’nin Yasadışı Gle Mücadele Politikası ve Türkiye zerindeki Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara niversitesi, 2005, s. 8.

³² Murat Yeşiltaş, “İç Savaşta Komşu Olmak Türkiye’nin Suriye Sınır Güvenliği Siyaseti”, *SETA Analiz*, 2015, sayı./136, s. 11.

³³ Nazif Mandacı ve Gökay zerim, “Uluslararası Glerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa’da Radikal Sağ Partiler ve Gn Gvenlikleştirilmesi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2013, c.10, sayı.39, s. 112.

eklemlenebilen bir olgu olarak uluslararası ilişkiler alan çalışmalarında yerini korumaya devam etmektedir. Konunun geniş ve farklı boyutları bir kenara bırakılarak bu makalenin konusu ve kapsamı nedeniyle göç olgusuna sınır güvenliği açısından odaklanılacağı için konuya teorik bir arka plan olarak RSCT tercih edilmiştir.

Ortadoğu Güvenlik Kompleksinde Türkiye ve İran'ın Konumu

RSCT ile ilgili yukarıda yapılan açıklamalarda İran'ın Ortadoğu güvenlik kompleksi içinde yer almasına karşın Türkiye'nin bu teoride kompleksler arası izolatör bir ülke olarak tanımlandığı vurgulanmıştı. Türkiye'nin tüm Ortadoğu coğrafyasıyla olan ilişkisi İmparatorluk dönemine dayanan köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen Cumhuriyet dönemi sıkı biçimde takip edilen Batıcılık politikası ve iki kutuplu yapılanmanın getirdiği asimetrik ilişkiler nedeniyle yakın tarihe kadar Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkileri göreceli olarak düşük düzeyde seyretmiştir. Ayrıca Türkiye, İslam ülkeleri arasında laikliği bir devlet politikası olarak benimseyen tek ülke olması nedeniyle Ortadoğu'da yer alan diğer ülkelerden ayrılırken, laikliği yorumlayış biçimi de Türkiye'nin İslam ülkeleri ile olan ilişkisini zayıflatmıştır.

Tanımlanan bu coğrafya içinde sömürge olmamış olan ülkeler Türkiye, Suudi Arabistan ve İran'dır. Günümüzde Ortadoğu dünyasının pek çok problemi de sömürge dönemlerinin bir mirasıdır. Ayrıca Güney Asya bölgesinde olduğu gibi Ortadoğu bölgesindeki pek çok devlet de savaş ve çatışmalara dayalı gerilimden doğmuştur. Fakat Güney Asya bölgesi iki büyük güç arasında cereyan eden tek bir rekabete sahne iken, Ortadoğu'da güçleri birbirine yakın yirmi kadar ülke arasında sürekli bir rekabet bulunmaktadır. Buzan'ın yaptığı sınıflandırmaya göre bölgedeki çatışma potansiyeli Suudi ve Haşimi monarşilerine dayalı Araplar arası, Arap liderliği iddiasına dayalı Irak ve Mısır arası, toprak ve egemenlik iddialarına dayalı Filistin-İsrail arası olmak üzere üç farklı kategoride akut nitelikler taşır.³⁴

Bu kapsamda Ortadoğu Bölgesel Kompleksi Levant, Körfez ve Mağrip merkezli olmak üzere üç alt kompleksten oluşmuştur. Somali, Cibuti ve Sudan gibi ülkeler Ortadoğu Güvenlik kompleksiyle ilişkili olmakla bir-

³⁴ Buzan ve Waver, 2003, p.187

likte Afrika alt kompleksine ait olduğu düşünülmektedir. Bölgenin tarihsel uzlaşmazlık dinamiği Osmanlı'nın son dönemlerinde Türklere karşı Araplar şeklinde işlerken artık İran'a karşı Araplar şeklinde-dir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yükselen Arap milliyetçiliği daha çok Araplar arasında rekabeti krkle-miştir. Bunun tek istisnası Arap-Fars rekabetini krk-leyen İran-Irak savaşı ve İsrail'e karşı ortak duruşlarına rağmen Suriye/Ürdün ikilisinin Filistin'le olan anlaşmazlıklarıdır. Tüm bu dinamikler Bölgesel Güvenlik Kompleksi'nin kıvrak ve kesifen bir karaktere sahip olduğunun delilleridirler.³⁵

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye ve İran'ın bağımsız olmakla birlikte yüzü Batıya dönük politikalar izlemesi bu iki ülkenin bir süreliğine bölgenin sık değişen dinamiklerinin dışında kalmalarına yardım etmiştir. İran-Irak savaşı sırasında ise körfez Arap lkeleri bu iki ülkeyi dışarı-da bırakarak ortak işbirliğine gitmişlerdir. İran'da yaşanan İslam devrimi ise Suudi Arabistan-İran arasındaki ilişkiyi din temeline dayalı keskin bir re-kabete dnştrmştir.

Türkiye'nin bölge içindeki konumu Kopenhag Ekolü tarafından yalıtıcı (insulator) lke olarak tanımlanmaktadır. Türkiye resmi olarak bu tanı-mı kabul etmemekte kendisini bir Avrasya lkesi, Doğu ve Batı arasında kp-r ya da son zamanlarda olduğu gibi farklı kültürler arasında bir merkez ülke olarak konumlandırmaktadır³⁶. Buna karşın Kopenhag Ekolü dş-nrlerine göre Türkiye'nin bölge içinde merkez bir ülke rolü oynayabilme-si ise ekonomik ve siyasal kapasitesini geliştirmesine bağlıdır.³⁷

İran ise yakın tarihi boyunca farklı bir yol izlemiştir. İran'ın ortadoğu kompleksi içinde yer alan Arap lkeleri ile tarihsel nedenlere dayalı, daha çok kültürel içerikli bir rekabeti bulunduğu görülmektedir. İran'da 1979'da yaşanan devrim sonrası bu rekabet dini argümanları daha yoğunlukla ve resmi bir biçimde iericek şekilde derinleşmiştir. Bu açıdan Ortadoğu Güvenlik Kompleksinde yer alan "Arapların-Arap olmayanlara karşı" ve "Arapların-Araplara karşı" olan çatışma dinamiğinde İran "Arap-Arap ol-

³⁵ A.g.e

³⁶ Ahmet Davudoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları, 2002, s.65 ve Dış İşleri Bakanlığı Web sayfası, <http://www.mfa.gov.tr/genel-gorunum.tr.mfa>

³⁷ Barry Buzan ve Ole Weaver, *Regions and Powers The Structure Of International Security*,2000, s. 394.

mayan” kategorisinin en önde gelen temsilcisidir. Buna karşın değişen koşullar gereği bu dinamiğin farklı işlediği anlar da olmuştur. Örneğin İran-Irak savaşında Suriye bir Arap ülkesi olmasına karşın İran’la ittifak halinde olmuştur. Fakat gerçekte bu durum konjonktürelidir.³⁸

Göç ve Sınır Güvenliği Açısından Türkiye-İran İlişkileri

Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler göç ve sınır güvenliği bağlamında ele alındığında her iki ülke arasında yer alan sınırın coğrafik nitelikleri ve her iki ülkenin sınır kontrolü üzerindeki sorumlulukları öne çıkmaktadır. Bu nedenle konu bu iki başlık altında irdelenmektedir.

İran-Türkiye Sınırının Jeopolitiği

İran Türkiye sınırı 560 km. ile Türkiye’nin en uzun sınırlarından biri olup iki ülke sınırları 1639’da imzalanan Kasr-ı Şirin anlaşması ile belirlenmiştir. Bu haliyle Türkiye-İran sınırı Avrupa’nın en eski sınırını oluşturmaktadır. Türkiye’den İran Azerbaycan’ına Erzurum-Doğu Beyazıt- Tebriz karayolu ile geçilmektedir. Türkiye-İran sınırının geçtiği yerler Urmiye Gölü ile Aras Nehrine öte yandan Van Gölü ile Murat Nehri ve Dicle’ye akan suların bulunduğu aynı zamanda dağlık olan bir alandır. Bu sınır, Ağrı dağlarının doğusundan başlar güneye doğru 2500 metre irtifaya ulaşır ve daha yüksek dağlardan geçer. Van’ın doğusundan olmak üzere Van-Erçek-Özalp ile İran’daki Kotur arasındaki çukurca yerler ve buralarda yer alan vadilerden Van-Özalp1-Kotur karayolu geçmektedir. Bu sınırın kuzeyinde Doğubeyazıt, Mako arasında çok işlek bir sınır kapısı olan Gürbulak gümrük kapısı yer almaktadır. Bu gümrük kapısı uluslararası karayolunu denetler. Daha güneyde ise Başkale ve İran’daki Dilman arasında başka bir geçit bulunmaktadır. Ancak buradaki karayolu Başkale-Yüksekova üzerinden Türkiye-Han hududundaki Esendere Gümrük Kapısına ulaşır ve İran Han’da bulunan Urimiyeh şehrine ulaşır. Buradan itibaren giderek artan dağlık kesimden sonra ise Türkiye-Irak sınırı başlar. Bu sınır, bölgenin en sarp dağları olan Sat ve Cilo Dağı ile daha batıda yer alan dağlık yerlerin güneyinden devam eder, uzanır.³⁹

³⁸ A.g.e s.190

³⁹ “Türkiyenin Sınırları”, *Ekodialog*, 2017.

Türkiye ve İran arasında aktif  sınır kapısı bulunmaktadır. Bunlar: Ağrı-Doğubayazıt'ta bulunan Gürbulak sınır kapısı; Van-zalp'ta bulunan Kapıky sınır kapısı; Hakkari-Yüksekova'da bulunan Esendere Sınır kapısıdır (Harita 1).

Harita 1'de gösterilen bu sınır kapıları coğrafyanın geçişe izin verdiği yerlerde oluşturulmuştur. Bu sınır kapılarından Van'da bulunan Kapıky sınır kapısı sadece kik araçlar için geçiş sağlamaktadır. Gürbulak sınır kapısı ise tarihi ipek yolu üzerinde bulunmak ve Türkiye-İran sınırının en önemli sınır kapısı olarak işlev görmektedir.

Harita 1. Türkiye-İran Sınırında Bulunan Sınır Kapıları ve Geçiş Noktaları⁴⁰

⁴⁰ http://cogrfyaharita.com/turkiye_ulasim_haritalari.html, <https://ggm.gtb.gov.tr/gumruk-idareleri/hudut-kapilari/kara-hudut-kapilari>

Türkiye İran sınırını 1913 yılında İngiltere yeniden belirlemiş 1926 ve 1927 yıllarında bu sınırdaki yaşanan sorunları çözmek için karşılıklı çalışmalar yürütülmüştür. 1929 yılında ise iki ülke arasında karma bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyonun çalışmaları sonucu 1932 yılında uzlaşmaya varılan ilk anlaşma ile Küçük Ağrı Türkiye'ye bırakılmış bunun karşılığı olarak güneyde bir kısım toprak parçası İran'a bırakılmıştır.⁴¹

Türkiye İran arasında sınır hattının coğrafi yapısı sınır güvenliğini ve alan hâkimiyetini oldukça zorlaştırmakla birlikte doğal bir koruma sağladığı da düşünülebilir. Sınır boyunca uzanan dağlar 2500-3000 metreye kadar yüksekliğe sahip olup dağlar kütleli ve birbirinden eşik ve vadilerle ayrılır. Türkiye İran sınırı genellikle dağların zirvelerini takip eder. Mevcut sınır kapıları coğrafyanın elverişli yerlerine inşa edildiğinden bölgenin doğal geçitleridir. Türk İran sınırında Aras nehri ile birkaç akarsu bulunmakta ve bunlar Türkiye'den doğup İran'a akmaktadır. Bölgede orman ise bulunmamaktadır.

Her iki ülkenin sınır civarında bulunan yerleşim yerleri arazi koşullarının elverişsizliği nedeni ile ekonomik açıdan az gelişmiş alanlardır. Ekonomik seçeneklerin azlığı nedeniyle sınır kaçakçılığı yaygındır. Buna bağlı olarak sınır köylerinin nüfusu bölge köylerinden oldukça fazladır (Türkiye tarafında nüfus ortalaması 637 iken sınır köylerinde 869 kişidir). Bölgedeki civar köylerin güvenlik nedeniyle boşaltılmış olmasına bağlı olarak Şemdinli'nin nüfusu artmıştır.

Türkiye'de Sınır Güvenliği Sorumlulukları

Türkiye'nin İran'la olan sınır güvenliği konusunda yetki, sorumluluk ve bilgi paylaşımı da oldukça parçalıdır. Bu kapsamda sınırdaki istihbarat toplama ve genel koordinasyondan sorumlu olan kurum Milli İstihbarat Teşkilatı (MIT), giriş ve çıkış yapan kişilerle ilgili kontrol ve önleme araması yapan görevliler polisler, yurda sokulan ve çıkartılan mal ve eşya ile ilgili gerekli sorumlular Gümrük Muhafaza memurları, sınır hattı boyunca 600 metre genişliğe kadar olan alanda sınırların güvenliğinden sorumlu olanlar Kara Kuvvetleri Komutanlığı, sınırdan sokulan hayvan, bitki ve

⁴¹ Ahmet Özgiray, "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1919-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1995, s. 687-696.

gıda maddeleri ile ilgili sorunlarda sorumluluk taşıyan ise Gıda ve Tarım Bakanlığı'dır. Genel olarak sınır güvenliği ile ilgili idari sorumluluk ise sınır kapılarının bulunduğu ilin valiliklerindedir. Tüm bu sorumluluklar incelendiğinde Türkiye'de sınır güvenliği ile ilgili bürokratik kuruluşlarının sayısı yirmiyi geçmektedir. 1991 yılında sınır güvenliği ile ilgili yapılan düzenlemeler ise bu karmaşayı daha da artırmaktan öteye gitmemiştir.⁴²

Türkiye'nin sınır güvenliği ile ilgili kaygı duyanların başında Avrupa Birliği gelmektedir. Nitekim 2013'de ki ilerleme raporunda bu konuya dikkat çekilmiştir. Türkiye sınırları üzerindeki bu yetki karmaşasına dikkat çeken raporun dayandığı bu olgu nedeniyle Türkiye Şengen vizesine dâhil edilmemiştir. AB'ye katılımı sağlanırsa Türkiye'nin sınırları aynı zamanda AB'nin sınırları olacağından mevcut durumun neden AB'yi kaygılandırdığı daha açık biçimde anlaşılabılır.

Türkiye-İran Sınır Güvenliği Sorunları

Türkiye ve İran arasındaki sınırın bölgenin coğrafik yapısıyla uyumlu olduğu bu nedenle her iki ülke arasında önemli bir sınır sorunu yaşanmadığı vurgusuna makalenin ilk bölümlerinde yer verilmişti. Bunun dışında Türkiye ve İran arasında sınır güvenliğine konu olacak başlıklar bu makalede göç ve göçmen sorunları ile terör faaliyetleri nedeniyle ortaya çıkan güvenlik problemleri kapsamında ele alınacaktır.

Türkiye İran Arasında Göç ve Göçmen Sorunları

Türkiye'nin coğrafi yapısı itibariyle tüm sınırlarının yaklaşık %65'i dağlık alanlardan geçmektedir. Özellikle doğu ve güneydoğuda bulunan sınırlar çoğunlukla dağların zirvesinden geçtiği görülmektedir. Bölgenin bu coğrafi özelliklerine bağlı olarak yaz ayları bile sert iklim koşullarına sahiptir. Bu nedenle Türkiye açısından Doğu ve Güneydoğu bölgesinin sınır denetiminin sağlanması oldukça zordur. Bu olumsuz koşullar doğal olarak sınır ihlallerine olanak sağlar.

Türkiye-İran arasındaki kara sınırı toplam 560 kilometre uzunluğuyla bir yanda ülkenin en uzun ikinci sınırını oluşturunca, diğer yanda coğrafi ko-

⁴² "Türkiye'nin Sınır Güvenliği Sorunu", Al-Monitor, 2014.

şulların elverişsizliğiyle birleşerek iki ülke arasında yüksek güvenlik sorunlarına potansiyel yaratmaktadır. Bu nedenle bölge uzun yıllardır kaçakçılık ve yasa dışı sınır ihlallerinin, kontrolsüz göç hareketlerinin mekânı haline gelmiştir.⁴³

İçduygu ve Aksel'in çalışmalarına göre 1979 yılında gerçekleşen İran Devriminin ardından bölge İranlıların akınından oldukça fazla etkilenmiştir. Fakat İranlı göçmenlerin çoğu, siyasi nedenlerle ülkelerinden ayrılmak zorunda kalarak Avrupa ya da Kuzey Amerika'ya geçmek isteyen, bu nedenle Türkiye'yi geçiş ülkesi olarak kullanan kişilerden oluşmuştur. Sonuçta komşu ülkelerdeki siyasi ve ekonomik kargaşalar neticesinde yarım milyonu aşkın insan Türkiye'ye girmiştir.⁴⁴

Tablo 1. 2017 Yılı Aylara Göre Türkiye'ye Giriş Yapan Yabancıların Dağılımı⁴⁵

UYRUK	TOPLAM (Kişi)
Rusya Federasyonu	607.447
Almanya	276.577
Gürcistan	235.148
İngiltere	184.173
Bulgaristan	165.359
İran	159.445
Ukrayna	155.879
Hollanda	62.311
Irak	61.860
Azerbaycan	56.233
Diğer	879.862
GENEL TOPLAM	2.844.289

⁴³ İlkur Cihangir, "İkili ve Bölgesel Güvenlik Unsurları ve Türkiye-İran İlişkilerine Yansımaları", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, s. 67.

⁴⁴ Ahmet İçduygu ve Damla B. Aksel, *Türkiye'de Düzensiz Göç*, Uluslararası Göç Örgütü Türkiye, Ankara, 2012, s. 12.

⁴⁵ A.g.e.

Mevcut verilere göre son on yılda Türkiye'ye giriş yapan yabancı sayısında ise kademeli bir artış gözlemlenmektedir. 2006 yılında 18.916.904 olan ülkeye yabancı girişi sayısı, 2015 yılı sonunda 34.633.391'e yükselmiş, 2016 yılı sonunda ise bu rakam tekrar azalma eğilimi göstererek 24.686.471 şeklinde kaydedilmiştir.

2015 yılında tüm sınırlardan Türkiye'ye giriş yapan yabancıların menşeleri arasında ilk beşte yer alan ülkeler sırasıyla Almanya, Rusya, İngiltere, Gürcistan ve Bulgaristan olurken; 2016 yılında bu sıralama Almanya, Gürcistan, Bulgaristan, İran ve İngiltere şeklinde; 2017 yılı Mayıs ayında ise sırasıyla İran, Gürcistan, Almanya, Bulgaristan ve Rusya şeklinde gerçekleşmiştir (Tablo 1).⁴⁶

Türkiye'ye giriş yapan düzensiz göçmenlerin uyruklarında ise ilk sırayı Suriye, Afganistan ve Irak gibi çatışma ya da ağır güvenlik sorunları yaşayan ülkeler almaktadır. İran'ın Tablo 2'de görülen yeri ise orta sıralardadır. Buna karşın düzensiz göçmenlerin yakalandıkları iller içinde en nlerde yer alan Ağrı ili Türkiye-İran arasında yer alan en önemli sınır kapılarından biri olan Grblak sınır kapısına ev sahipliği yapmaktadır.

Grafik 2.'de ise 2016 yılında hudut kapılarından yapılan girişlerde sıralamada yer alan ilk on ülkeye yer verilmiştir.

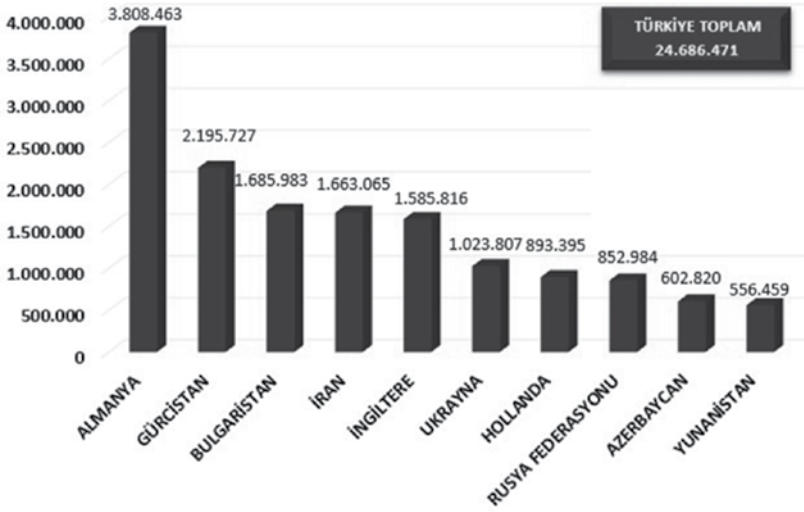
Tablo 2. 2016 Yılında Yakalanan Düzensiz Göçmenler (İlk 10 Uyruk)⁴⁷

Suriye	69.755
Afganistan	31.360
İrak	30.947
Pakistan	19.317
Gürcistan	2.679
Bangladeş	2.390
İran	1.817
Özbekistan	1.648
Myanmar (Burma)	1.169
Azerbaycan	1.138
Diğer	12.246
Toplam	174.466

⁴⁶ Türk Kızılayı G ve Mülteci Hizmetleri Müdürlüğü, Mayıs 2017, *G İstatik Raporu*, s. 5.

⁴⁷ T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Müdürlüğü Düzensiz Göç İstatistiği.

Grafik 2. 2016 Yılında Hudut Kapılarında Yapılan Girişler (İlk on ülke)⁴⁸

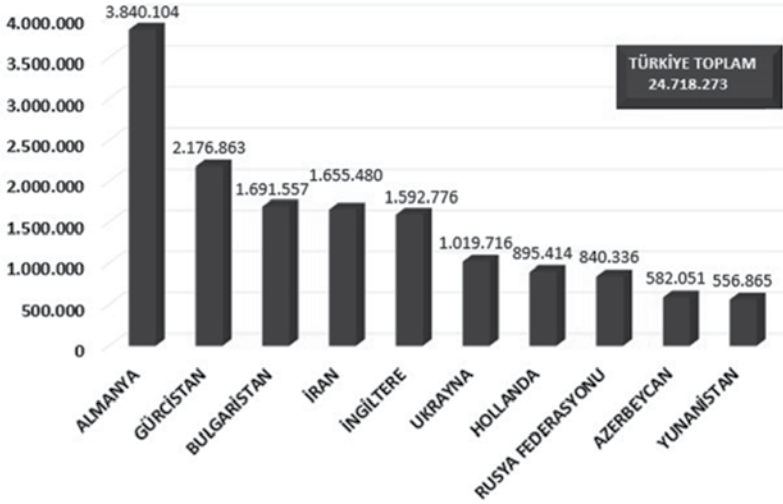

Türk Kızılay'ı Göç ve Mülteciler Hizmetleri Müdürlüğü'nün hazırladığı rapora göre 2017 yılında insan ticareti mağduru olabileceği yönünde şüphe duyulan yabancılara karşı valiliklerce verilen ikamet izinleri istatistiklerinde yer alan ilk on ülke içinde İranlı bulunmamaktadır.⁴⁹ Yine 2017 yılı istatistiklerine göre Türkiye'de bulunan 50.270 düzensiz göçmen içinde İran uyruklu olanlar 867 kişi ile en alt sıralarda yer almaktadır. Bu rakamlar birlikte düşünüldüğünde İran Türkiye sınırının legal ve illegal göçmen akımı için önemli geçiş noktası olduğu fakat geçiş yapanlar arasında İran uyrukluların göreceli olarak az düzeyde seyrettiği anlaşılmaktadır.

⁴⁸ A.g.e

⁴⁹ https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/88360142_goc-istatistik-raporu-mayis-2017.pdf, sayfa 10

Grafik 3. 2016 Yılında Hudut Kapılarında Yapılan Çıkışlar (ilk on lke)⁵⁰

Türkiye-İran Arası Terör Faaliyetleri Bağlamında Güvenlik Sorunları

Türkiye-İran arasındaki temel sınır sorunlarından biri de her iki lkede ayrılıkçı faaliyet yürüten PKK terör örgütünün varlığıdır. İran'da PJAK adı altında illegal faaliyet yürüten bu örgüte karşı zaman zaman iki ülke üst düzey görüşmeler gerçekleştirerek ortak tutum belirlemeye çalışmaktadır. Türkiye'nin PKK'ya yönelik operasyonları kesintisiz devam ederken İran'ın PJAK'a olan operasyonları iki ülke arasındaki münasebete göre hızlanıp durağanlaşmaktadır. Ayrıca PKK'nın üst düzey yöneticilerinin zaman zaman İranlı yöneticilerle olan yakın temasları hakkında alınan bilgiler Türkiye için rahatsızlık doğurmaktadır.

İstihbarat alışmaları sonucu elde edilen bilgilere göre PKK'nın İran'ın Türkiye sınırında Mak, Dambat, Navur, Kotr, Keneresh, şehidan kampları bulunmaktadır. Bu kamplarda 800-1000 civarında PKK'lı teröristin barındığı düşünülmektedir. Bu teröristlerin zaman zaman Türkiye'ye geçip eylem yaptıkları anlaşıldığından, ya da Türkiye'de Ağrı, Tendürek bölgesinde yapılan operasyonlar karşısında teröristlerin İran'daki kamplara sığındığı anlaşıldığından önem olarak Ağrı-Iğdır sınırının yetmiş kilomet-

⁵⁰ T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

resini duvarla, kalan kısmını ise kuleler, demir tel örgülerle kapatılmasına ve boydan boya ışıklandırılmasına başlanmıştır.

Iğdır ve Ağrı illeri civarı Türkiye-İran sınırının 144 km. kısmına üç metre yüksekliğinde duvar örülmesi bekleniyor. Bu duvar üzerinde on beş kapı ve bir güvenlik devriye yolu bulunacak olup kapılarda kurşun geçirmez camlar bulunacaktır. Suriye sınırına ise 688 bin 240 metre duvar örülmüştür.

Türkiye-İran Arası Uyuşturucu ve Sınır Kaçakçılığı Faaliyetleri

Bağlamında Güvenlik Sorunları

Türkiye-İran sınırı transnasyonel terörist ve uyuşturucu trafiği açısından da oldukça problemlili görülmekte. Avrupa'ya nakledilen uyuşturucunun %20 ile 30'unun Afganistan-İran-Türkiye ve Balkanları içeren bir yol üzerinden aktığı düşünülmektedir. Orta Asya orijinli uyuşturucunun yaklaşık %50 ise Rusya ve Doğu Avrupa üzerinde Batıya akmaktadır.⁵¹ Özellikle Afganistan orijinli metafetamin ve afyon ticaretinin uluslararası geçiş yollarından biri Türkiye-İran sınırıdır. Türkiye-İran arasında ticaret hacminin gelişmesine bağlı olarak malların, kişilerin geçişinin kolaylaştırılması uyuşturucu kaçakçılığı üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Grafik 4'de 2005-2010 yılları arasında Türkiye ve İran arasında gerçekleşen ticaret hacmi ile uyuşturucu trafiği arasındaki ilişki gösterilmektedir. Ayrıca İran'dan Türkiye'ye giren araç sayısı arttıkça Türkiye giriş yapan insan sayısı daha da artmaktadır.⁵²

⁵¹ Rabbit JA, Bacon DR , “Mayo Clinic and The Origins Of Blood Banking”, *PublMed*,2007,82(9), p.117-1118.

⁵² Behsat Ekici ve Ali Ünlü, “Increased Drug Trafficking from Iran”, *The Middle East Quarterly*, 2013 s. 41-48.

Grafik 4. 2005-2010 Yılları Arasında Türkiye-İran Ticaret Hacmi ve Uyuşturucu Trafiki Arasındaki İliřki⁵³

İran'dan Türkiye'ye giriş yapan bir milyona yakın kişinin tekrar ülkelerine dönmedikleri ve Türkiye'de illegal olarak bulundukları sırada çoğunlukla uyuşturucu ile ilgili suçlara karıştıkları saptanmıştır. Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Başkanlığı'nın verilerine göre Türkiye'de sentetik uyuşturucu içine karışan on dokuz farklı etnik grup içinde %69 oranı ile İranlılar en geniş gruplardan birini oluşturmaktadır. Eldeki verilerden yola çıkıldığında Asya-Pasifik bölgesinde cereyan eden uyuşturucu trafiğinde daha çok İranlıların sentetik uyuşturucu trafiğini yöneten kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Uyuşturucu ticaretinin karayolu ağı ise ağırlıklı olarak İran sınırında bulunan Ağrı, Van, Iğdir ve Hakkâri illerinden oluşmaktadır.⁵⁴

İranlıların Asya-Pasifik bölgesine yönelik uluslararası uyuşturucu ticaretinde Türkiye'yi bağlantı noktası (hub) olarak kullanmaları da diğer bir ilginç durumdur. Ekici ve zbay'a göre bunun nedeni THY'nin Asya-Pasifik bölgesinde Bangkok, Singapur, Jakarta, HonKong, Sidney, şangay, Pekin, Seul, Osaka ve Tokyo'ya direk uçuşlarının bulunmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁵

⁵³ A.g.e s.43

⁵⁴ Behsat Ekici ve Salim zbay, "Iranian Methamphetamine and Turkey: An Emerging Transnational Threat", *Trends In Organized Crime*, Volume 16, sy/ 2, June 2013, s. 286-305.

⁵⁵ A.g.e

Sonuç ve Genel Değerlendirme

İran ve Türkiye zaman zaman ittifak ve çatışmalarla dolu uzun bir ortak tarihsel geçmişe sahip iki ülkedir. Her ikisi de dünyanın en fazla geçişkenliğe sahip beş bölgesinden biri olan ve iki kıtayı birbirinden ayıran sınırların iki yanında uzanan coğrafik olarak çok opsiyonlu bir bölgede yer almaktadır. Türkiye küresel ekonomik sisteme tam entegre olmuş bir ülke iken İran politik ve ekonomik olarak kendini Batı'dan izole etmiştir. Ayrıca ortak tarihsel geçmişe sahip olmakla birlikte oldukça farklı sosyal dokuya ve sosyopolitik dinamiklere sahip bu iki ülke birbirini tamamlayan bir görünüm taşımadığından RSCT'de farklı değerlendirilmişlerdir. Buna göre Türkiye Ortadoğu güvenlik kompleksi ile Batı arasında yalıtkan bir ülke rolü oynamaktadır. İran ise Ortadoğu güvenlik kompleksinin lokal bir ülkesi olması sebebiyle bölge içi güvenlik potansiyellerine karşı daha fazla etkileşim içindedir.

RSCT'ye göre Ortadoğu güvenlik kompleksinin güvenlik ve çatışma dinamikleri tarihsel nedenlere dayalı olarak Araplar arası, liderlik yarışına dayalı olarak Araplar arası, Arap ve Arap olmayanlar arası olmak üzere üç sınıfa ayrılabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Arap ve Arap olmayanlar kategorisi Türklere karşı Araplar şeklinde işlerken, günümüzde bu dinamizm İran'a karşı Araplar şeklinde işlemektedir. Dolayısıyla Türkiye doğal olarak Ortadoğu çatışma dinamiğinin içinde artık yer almamakta fakat Bölge ile olan tarihsel ve kültürel bağları nedeni ile farklı bir bölgesel komplekse girmek yerine Batı ve Ortadoğu arasında yalıtkan bir ülke konumunda bulunmaktadır.

İran'ın kendisine komşu diğer ülkelerle olan sınır ilişkileri ve bu ülkelerle olan sınırlarının her iki yakası sosyopolitik ve kültürel doku açısından daha homojen bir görünüm arz ederken Türkiye ile olan sınırı bu açıdan oldukça farklı nitelikler taşır. Bu nedenle İran'ın diğer komşularında bulunan İran uyrukluların sayısı Türkiye'de bulunan İran uyrukluların sayısına göre daha fazladır. Örneğin Irak'ta ve İran'da sınırın her iki yanında bulunan Kürt aşiretler arasında geliş ve gidişler daha yoğundur. İran'ın Körfez Araplarıyla olan ilişkisi ise yine Türkiye'ye göre daha geçişkendir.

Türkiye ve İran arasındaki güvenlik sorunlarına gelince; potansiyel güvenlik sorunlarının bir kısmı Türkiye'deki İranlı muhalifler ve İran'da faaliyet gösteren PKK uzantısı teröristlerle ilgilidir. Tahran Türkiye'nin kendi top-

raklarında bulunan muhaliflere yeterince sıkı bir kontrol uygulamadığını ileri sürmektedir. Buna karşın İran'ın da topraklarında bulunan PKK mensuplarına benzer biçimde kayıtsız kaldığı Türkiye tarafından ileri sürülmektedir.

Bu bağlamda devam eden karşılıklı suçlamalara rağmen sözü edilen sorunlar Türkiye ve İran arasında sıcak bir çatışmayı körükleyecek nitelikte değildir. İran'ın Batı ile ve özellikle ABD ile olan gerilimli ilişkileri nedeniyle son zamanlarda İran ve Türkiye arasındaki ilişkiler daha dostane olmanın yanı sıra karşılıklı işbirliğine daha açık hale gelmiştir. Özellikle İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda İran'a yapılan uluslararası baskının hafifletilmesinde Türkiye çoğunlukla olumlu ve etkin rol oynamıştır. Dolayısıyla Türkiye ve İran ilişkilerinin, Ortadoğu güvenlik kompleksindeki konumlarına uygun olarak gerçekleştiği rahatlıkla söylenebilir.

Türkiye, İran arasında sınır güvenliği sorunları kaçakçılık, yasadışı sınır faaliyetleri ve zaman zaman PKK terör örgütü ile ilgili sorunları içerdiği açıklanmıştı. İstatistiksel verilere göre Ortadoğu güvenlik kompleksi içinde uyuşturucu ve illegal kaçakçılık faaliyetlerinde İran uyruklular önemli oranda rol oynamakta, bu nedenle Türkiye'de yakalanan kaçakçılar ve uyuşturucu satıcılar içinde de İran uyruklular da önemli yekûn tutmaktadır. Bunun en önemli nedeni Türkiye İran arasındaki sınırın dağların zirvelerini takip etmesi ve bölgenin topoğrafik özellikleri nedeniyle sınır kontrolünün oldukça zor olmasıdır. Dolayısıyla hem Türkiye hem de İran Orta Asya kaynaklı legal ve illegal göçler için transit ülke konumundadırlar.

Türkiye gerek Batı ile olan iyi ilişkileri ve gerekse AB katılım süreci nedeniyle bölgedeki diğer ülkelere kıyasla sınır kontrolü ve uyuşturucu kaçakçıları ile müdahale konusunda daha başarılı bir ülkedir. Bununla birlikte Irak ve Suriye'deki istikrarsızlığın bölge güvenliğine olan olumsuz etkileri dikkate alınarak İran-Türkiye sınırına duvar inşa edilerek sınır kontrolü ve güvenliğinin fiziksel olarak daha da artırılması hedeflenmiştir.

Tüm bu olgular ve iki ülke arasındaki mevcut güvenlik sorunları dikkate alındığında dahi İran ve Türkiye arasındaki göç ve güvenlik sorunlarının iki ülke arasındaki ikili ilişkileri olumsuz etkileyecek düzeyde ya da sıcak bir çatışması besleyecek nitelikte olmadığı anlaşılmaktadır. Türkiye İran üzerinden gelen Orta Asya kaynaklı göçler için transit ülke konumundadır. Bu göçmenler içinde İranlılar az bir yekûn tutmakta buna karşın Orta

Asya orjinli uyuşturucu kaçakçılığında ise İranlılar başat rol oynamaktadır. Bu durum İran ve Türkiye arasındaki güvenlik sorunlarının daha çok asayiş alanında yoğunlaştığı, ulusal güvenlik riski ise taşımadığı şeklinde yorumlanabilir. Sınır güvenliği konusunda ise her iki ülkede sınır bölgesine yakın vilayetlerin mülki erkânlarının düzenli aralıklarla karşılıklı olarak bir araya gelip görüş alışverişinde bulunup koordinasyonu güçlendirdikleri görülmektedir.

Kaynakça

Aslan, S., Demirhan, Y., (2015). “Türkiye’nin Sınır Ötesi Göç Politikaları ve Yönetimi”, *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt:5, Sayı:9, 25.

Birdişli, Fikret. (2017), *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik*, Ankara: Seçkin Yayınları

Buzan, B. Weaver, O. (2000). *Regions and Powers The Structure of International Security*, Cambridge: Cambridge University Press.

Cihangir, İlknur, (2010). *İkili ve Bölgesel Güvenlik Unsurları ve Türkiye-İran İlişkilerine Yansımaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 67.

Davison, Roderic H. (1963). “Where is The Middle East?” *In The Modern Middle East*, (ed. Richard H. Nolte), New York: Atherton, pp:13-30

Davudoğlu, Ahmet, (2002), *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları

Demirhan, Yılmaz ve Seyfettin Aslan, (2015), “Türkiye’nin Sınır Ötesi Göç Politikaları ve Yönetimi”, *Birey ve Toplum*, 2015, c.5,sayı 9, ss.23-62

Ekici, B. Salim Özbay, (2013). “Iranian Methamphetamine and Turkey: An Emerging Transnational Threat”. *Trends in Organized Crime*, volume 16. number 2. pp.286-305.

Ekici B, A. Ünlü, (2013). “Increased Drug Trafficking from Iran”, *The Middle East Quarterly*, 41-48.

Gök, G. O.(2016) “Kimin Güvenliği? Uluslararası Göç-Güvenlik İlişkisi ve Uluslararası Örgütlerin Rolü”, *KOSBED*, Sayı:31, 68-69.

Irwin, Robert, (2008), *Oryantalistler ve Düşmanları* (çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

İçduygu, Ahmet ve Damla B.Aksel, (2012), *Türkiye’de Düzensiz Göç*, Uluslararası Gç rgt-Türkiye, Ankara

Jedlitschka, Anja. (2004), *Weibliche Emanzipation in Orient und Okzident. Von der Unmglichkeit, die Andere zu befreien*. Würzburg: Ergon Verlag.

Johannsen, Margret. (2006), *Der Nahost-Konflikt: Eine Einführung*, Wiesbaden: Springer VS.

Karaca, İ. (2016). *AB’nin Entegre Sınır Yönetimi Kurumu Frontex’in Rolü ve Türkiye’nin Uyum Süreci*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi, İstanbul,

Kaya, Ahmet. (2005). *Avrupa Birliği’nin Yasadışı Gçle Mücadele Politikası ve Türkiye zerindeki Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.

Kaya, Ahmet. (2013). “Sınır Güvenliği Paradigmalarındaki Değişim ve Türkiye’nin Sınır Güvenliği Yapısının Analizi”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, sayı:4 (2), ss. 1-12.

Kurt, Selim. (2015). “Toplumsal Güvenliğin Yükselişi”, *International Journal of Social Science Studies*, sayı:37, s.459-476

Lewis, Bernard. (1968), *The Middle East and the West*, London: Weidenfeld and Nicolson.

Mandacı, Nazif, zerim, G. (2013). “Uluslararası Gçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa’da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Gvenlikleştirilmesi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 39, ss.105-130

Miş, N. (2011). “Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Gvenlikleştirilmesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, 347.

zgiray, Ahmet (1995). “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1919–1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 687-696.

Pflitsch, Andreas. (2003), *Mythos Orient Eine Entdeckungsreise*, Basel: Herder, Freiburg

Rabbit, JA and Bacon DR, (2007) “Mayo Clinic and The Origins Of Blood Banking”, *PublMed*, 2007,82(9), p.117-1118

People, Columba and Nick Voughan-Williams, (2015), “Securitisation Theory”, *Critical Security Studies*, Routledge New York, p.97

Şilibekova, A. (2007). “Orta Asya Bölgesel Güvenlik Sistemine Doğru: Perspektifler”, *ICANAS 38*, 10’ncu cilt, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara ss.1319-1326.

Şir, A. Y. (2003). “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi, Enerji Güvenliği ve Rusya”, *Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, BİLGESAM. ss.346-355

Tüysüzoğlu, G. (2013). “Güvenlik İsteminin Dış Politika Oluşum Sürecine Etkisi: Ermenistan-İran İlişkileri’nin Güvenlikleştirme Kuramı Bağlamında Anlamlandırılması”, *OAKA*, c8, sayı 16. ss.95-123

Yeşiltaş, Murat. (2015). “İç Savaşta Komşu Olmak Türkiye’nin Suriye Sınır Güvenliği Siyaseti”, *SETA Analiz*, Sayı:136, s.11.

İnternet Kaynakları

Al-Monitor, “Türkiye’nin Sınır Güvenliği Sorunu”, <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/11/turkey-border-security-problem.html>, 29.12.2017

Ekodiyalog, “Türkiye’nin Sınırları”,http://www.ekodialog.com/Turkiye_ekonomi/turkiyenin_sinirlari_yeri.html, 29.12.2017

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Düzensiz Göç İstatistiği, “2016 Yılında Yakalanan Düzensiz Göçmenler (İlk 10 Uyruk)”, http://www.goc.gov.tr/icerik6/duzensiz-goc_363_378_4710_icerik, 01.08.2017.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “2016 Yılında Hüdut Kapılarından Yapılan Çıkışlar”, http://www.goc.gov.tr/icerik6/giris-ci-kis_363_378_4708_icerik, 01.08.2017.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “2016 Yılında Hüdut Kapılarından Yapılan Girişler”, http://www.goc.gov.tr/icerik6/giris-ci-kis_363_378_4708_icerik, 01.08.2017.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “2016 Yılında İkamet İzni İle Türkiye’de Bulunan Yabancılar”,http://www.goc.gov.tr/icerik3/ikamet-izinleri_363_378_4709, 01.08.2017.

Türk Kızılayı Göç ve Mülteci Hizmetleri Müdürlüğü, “Göç İstatistik raporu”, https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/34252135_goc-istatistik-raporu-kasim-2017.pdf, 29.12.2017

Türkiye İstatistik Kurumu, “Genel alışma Durumuna Göre Giriş Yapan Vatandaşlar (Türkiye’de ikamet eden), 2009 – 2017”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072, 23.08.2017.

TÜRSAB, (2017). “TÜRSAB 2017 Tahran Turizm Fuar Raporu”, https://www.tursab.org.tr/dosya/15825/tahran-turizm-fuar-raporu_15825_6240747.pdf, 23.08.2017

Beyond Religion: Ulama and Politics in Pre-revolutionary Iran

Agah Hazır*

Abstract

The primary aim of this paper is to investigate the relations between the ulama and politics in Iranian history throughout the period between the 1950s to late 1970s. It will focus on two interrelated questions: 1. Were the ulama always led the mass opposition movements in Iranian history, as they often claimed or were credited to be? 2. Did the Iranian Revolution occurred mainly thanks to the ulama's efforts? By analyzing the relations between the ulama and politics in three consecutive periods in modern history of Iran, which are 1951-1953 period of oil nationalization, 1963 the White Revolution and finally the revolutionary struggles of 1977-1979, the paper shows that there was not a predetermined area of conflict or cooperation between these two domains, but a dynamic interaction shaped by the very political interests of the actors.

Keywords: Iran, ulama, religion and state relations, mass opposition movements, Islam and politics

* Assist. Prof. Agah Hazır, Yüzüncü Yıl University, agahhazir@yyu.edu.tr

Dinin Ötesine Bakmak: Devrim Öncesi İran’da Ulema ve Siyaset

Agah Hazır*

Öz

Bu makale İran’da, 1950’lerden 1970’lerin sonuna kadar olan dönemde, ulema-siyaset ilişkisini incelemektedir. Birbiri ile ilişkili iki soruya yoğunlaşmaktadır: 1. Sıklıkla iddia edildiği gibi, İran tarihinde büyük siyasi kitle hareketleri ulema tarafından mı yönlendirilmiştir? 2. İran devriminin temel harekete geçiricisi ulema mıdır? Makale, İran tarihinin üç dönemini ele almaktadır 1951-53 İran petrolünün millileştirilmesi, 1963 Rıza Şah’ın Beyaz Devrimi ve son olarak 1977-1979 arası devrimci dönem. Makalede ulema ve siyaset arasındaki ilişkide önceden belirlenmiş çatışma veya uzlaşma alanları olmadığı, aksine bu ilişkinin aktörlerin siyasi çıkarları tarafından belirlenen dinamik bir etkileşim süreci sonucunda oluştuğu gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, ulema, din-devlet ilişkileri, muhalif kitle hareketleri, İslam ve Siyaset

* Yrd. Doç. Dr. Agah Hazır Yüzüncü Yıl Üniversitesi, agahhazir@yyu.edu.tr

We owe everything to clergy; History shows that in the past millennium it was always the clergy who led to popular and revolutionary movements. It was the clergy who always produced the first martyrs. It was the clergy who always defended the oppressed against the money worshippers.

Ayatollah Khomeini's speech (1989)¹

Önce un davası sonra din davası gelir.

Anonymous

Introduction

This paper aims to investigate the relations between the ulama and politics in Iranian history throughout the period between the 1950s to the late 1970s. The infamous execution of Socrates for his disrespect/disbelief for “the gods of the city” illustrates that the relationship between religion and politics has always been a problematic one. Both the structure of religions and politics has been transformed since ancient Greek civilization, yet such power struggles continue to exist. Modern history is no exception for this dichotomous relationship. Some states try to stamp out all religious symbols from the political sphere whereas some others are heavily dominated by religion. Iranian state has been an instance of the latter since the Revolution of 1979. After nearly sixty years of –semi- secular rule, Iran has transformed into one of the two states of the modern world where the clergy (ulama in Islamic terms) is in power². As the first epigraph indicates, the founder of the Islamic Republic of Iran, Ayatollah Khomeini, considered the ulama as the driving force behind this transformation. By the same token, most scholars of the Iranian Revolution considered the ulama as the major social group behind the revolution.

The primary aim of this paper is to question this argument by investigating the role of the ulama in pre-revolutionary era. It will focus on two questions: Have the ulama always led the popular movements in Iranian history, as it has often been claimed, or have they been credited to do so? Did the Iranian Revolution occurred, solely, as a result of the ulama's efforts? I be-

¹ Quoted in Ervand Abrahamian, *Khomeinism Essays on the Islamic Republic*, Berkeley: University of California Press, 1993, p. 88.

² The other one being the Vatican

lieve to answer to these questions, one needs to examine Iranian historical trajectory with a particular emphasis on the relations between the ulama and the masses. In the paper, these relations are analyzed by looking at three consecutive turning points in modern history of Iran, which are 1951-1953 period of oil nationalization, 1963 the White Revolution and finally the revolutionary struggles of 1977-1979.

Rationale of the Paper

Iran is one of the few states in the world that somehow automatically invokes religion in the global academic and popular culture. Even a brief look at the literature on Iran can demonstrate that in fact, there are only a handful of resources exploring their subject matter without giving peculiar attention to religion. Therefore, the topic at hand here -the role of the ulama in modern Iranian history- is one of the most widely explored subjects. Yet, much of the academic discourse on the issue assumes that the ulama have been the most powerful political actor in the most part of the Iranian history³. Perhaps the reason behind the establishment of such a perspective is the rewriting of the history by the new elites of the Islamic Republic. Like most states founded after revolutions, Islamic Republic also attempted to use history in order to gain more legitimacy. So, it aimed to show the ways in which the ulama have ‘saved’ the country from the political evils such as imperialism, feudalism and despotism⁴. This exaggerated the role of the ulama and undermined the power of other societal actors who played their part in the course of the history. Interestingly, not only Iranians who have been influenced by the state discourse but also the members of western academia have often portrayed the ulama as the prime actor in Iranian his-

³ Just to name a few: Fatih Varol, “The Politics of Ulama: Understanding the Role of the Ulama in Iran” , *Milel ve Nihal*, 13 (2), 2016; Hamid Algar, “The Oppositional Role of the Ulama in Twentieth-Century Iran”, in: Scholars, Saints, and Sufis, ed. by Nikki R. Keddie, Los Angeles: University of California Press, 1972; Hamid Algar, *The roots of the Islamic Revolution in Iran*, London: Open Press, 1983; Michael J. Fischer, *Iran from Religious Dispute to Revolution*, Cambridge: Harvard University Press, 1980; Samih Farsoun and Mehrdad Mashayekhi, *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*, New York: Routledge, 1992; Taha Akyol, *Türkiye ve İran’da Mezhep ve Devlet*, İstanbul: Milliyet Yayınları 1999; Theda Skocpol, “Rentier State and Shi’a Islam in the Iranian Revolution,” *Theory and Society*, (11) 3, 1982.

⁴ For a brief discussion on historical revisionism in post-revolutionary Iran see Ervand Abrahamian, *Khomeinism*, chapter 4: History used and abused, pp 89-111.

tory. Their particular approach cannot stem from the historical revisionism of the Islamic Republic. It can be argued that such works attributing an exaggerated role to the ulama suffer from adopting a culturally essentialist approach to Islam. As Edward Said in his pioneering study on Orientalism showed, European academic tradition has the tendency to place Islam at the center of analyses when looking at the Muslim World ⁵. In this tradition, Islam is portrayed “as a political religion, a religion in which politics and religion are difficult to separate”⁶. This portrayal generates an a priori assumption that all political activities originating in the Muslim Societies can be approached and categorized as religious activities. Therefore, these movements and activities are considered to be led by the ulama⁷.

This paper challenges this discourse by looking at the Iranian political history between the 1950s to the late 1970s without holding such an assumption. It will demonstrate that it is not possible to find an established alliance -or separation- between religion and politics. It will also show that, there is not a predetermined area of conflict or cooperation between these two domains but a dynamic interaction shaped by the very political interests of the actors. By the same token, the paper will show evidence to the diversity within the ulama as a social and political group. This will require us to explore the relations between the masses and the ulama by situating the analysis into the social context instead of adopting an essentialist approach.

⁵ Edward W. Said, *Orientalism Western Conceptions of the Orient*, Noida: Penguin Books, 2001.

⁶ Mahmut Mutman, *The Politics of Writing Islam. Voicing Difference*. London; New York: Bloomsbury Academic, 2014, p.1.

⁷ Eve a brief look at the history of Muslim world, if one chooses to use such a term, shows us that it hosted various examples of separation religion from politics. See Ira M. Lapidus, “The Separation of State and Religion in the Development of Early Islamic Society,” *International Journal of Middle East Studies*, (6), 1975; See also Nazih Ayyubi, *Political Islam: Religion and Politics in the Arab World*, London: Routledge. Ayyubi in the “The Theory and Practice of the Islamic State” chapter of his work explored the ways in which Islamic state evolved through the course of history and how the ulama gradually developed an Islamic theory of politics according to the needs of the rulers.

Precursors of the Iranian Revolution

Two events will be discussed in this section. The first one is the period of oil nationalization which was followed by the US engineered coup in August 1953. The second one will be the reaction of the ulama to the Shah's White revolution in 1960's which resulted in Khomeini's exile in 1963. As Khomeini's return to the country would mark the success of the revolution in February 1979, his exile is of enormous importance for the political history of the Iranian Revolution. This section will analyze the discourse and deeds of the ulama during these periods by focusing on their reactions to the political developments of the era.

Politics, Masses and the Ulama During the Oil Nationalization

With the forced abdication of Reza Shah by Britain and the Soviet Union for being in contact with Nazi Germany, Mohammed Reza Pahlavi -the son of Reza Shah- came to power in 1941. This transformation of power resulted in a rapid change in the political climate of Iran. During the old Shah's rule, the state had tightly controlled the society. So, his abdication was followed by a partial breakdown of the state control over society. In this era, Iranian parliament emerged as an influential political actor and started to impose its control over bureaucracy. Freedom of press and of expression were also reinstalled. Because of this tolerant social atmosphere, the number of politically active people has increased leading to the formation of numerous political organizations across the country. National Front was one of these political organizations and its leader was Mohammed Mussaddiq. The organization was founded in 1949 as an umbrella organization. The main political bodies contributing to it were: The Iran Party (led by Mehdi Bazargan), Toilers Party (led by Dr Baqai) and the Nationalist Party of Iran (led by Darius Foruhar). Ayatollah Abul Kasem Kashani (a prominent member of the ulama) was also supporting the organization⁸. In addition to these organizations, though not a formal part of the National Front, the communist Tudeh Party also played a role in this period. In these political organizations the bazaaris⁹ and a small segment of the ulama,

⁸ Sussan Siavoshi, *Liberal Nationalism in Iran: The Failure of a Movement*, Boulder: Westview Press, 1990, p. 59.

⁹ Coming from the name of the traditional marketplace of Iran Bazaar, bazaaris are

which were the social classes most active in the constitutional revolution of 1906, were again prominently active. The bazaaris, as part of the national bourgeoisie, were looking for a government that supported national economy and was against foreign economic penetration. Some segments of the ulama were however, concerned with the impact of foreign cultural influence on traditional Iranian society. They were also displeased about the domination of Iran by Britain. The critical notion in this context was “independence”. Richard Cottam summarizes the character of this period as follows: “It was the Mossadeq period that was unreal. For a brief euphoric moment Iranians had deluded themselves into believing that they could assert their independence”¹⁰.

During the era, the oil industry was nationalized by forming the National Iranian Oil Company. The twenty-eight-month tenure of Muhammed Musaddiq (from April 1951 to August 1953) came to be seen as one of the most important periods of Iranian history in which the democracy was flourished. In this period, Iranian masses were involved in politics in a way that they had never been in the history of Iran. For many of the Iranians, the era of Musaddiq was deemed as the only legitimate and democratic government of Iran.¹¹

Yet, the ulama’s reaction against Musaddiq’s policies was not in line with the popular sentiments of the period. As mentioned in the previous part, the ulama were not a homogeneous social group. Although the majority of the ulama were the opponents of Musaddiq, some members of the ulama supported Musaddiq’s struggle against the Anglo-Iranian Oil Company. The most famous figure amongst them, as mentioned above, was Ayatollah Kashani. He was known for his strong anti-British stand long before 1950s. His main concern was the impact of foreign cultural influence on the traditional Iranian society. Because of this common political stand, he

merchant class of Iran. It is a name given to both workers of the marketplace and the traditional petty bourgeoisie of Iran.

¹⁰ Richard W. Cottam, *Nationalism in Iran*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1964, P. 231.

¹¹ One can find numerous books covering the importance of the era for Iranian democracy. See Homa Katozian, *Musaddiq and the Struggle for Power in Iran*, London: I.B Tauris, 1999. For a sentimental piece about the era see: Masoud Kazemzadeh. “The Day Democracy Died. Khaneh vol 3 No. 34 2003 available at <http://www.ghandchi.com/iranscope/Anthology/Kazemzadeh/28mordad.htm>

made an alliance with the followers of Musaddiq. He led large numbers of religious Iranians to National Front. Yet there were major political differences between Musaddiq and Kashani. Musaddiq did not want to share power with him yet he was keen to participate in the government. In 1953, they had a dispute over the role of Tudeh Party and Kashani left the National Front. Kashani, like many members of the ulama, thought that Musaddiq was not powerful enough to protect the country from the communist threat. In the same context, Musaddiq made some political moves that the ulama did not like. He drafted a new proposal which gave women the right to vote, he tended to favor state enterprises over the Iranian bazaar and perhaps more importantly he refused to ban alcohol. As a result of these decisions, Kashani's shifted his support from Musaddiq's government to the Shah. Americans fully exploited this disagreement between Kashani and Musaddiq and they managed to get his support against the National Front. Although Kashani still is seen as one of the most important figures of nationalism in 1950s, he actually did not hesitate to maintain close contact with the Americans ¹². His supporters took part in the US sponsored coup d'état which brought Reza Shah back, namely Operation Ajax. Later, in an interview with an Egyptian journalist Kashani declared his support to Shah as follows: "Our King is different from [Egyptian King] Farouk (...) The Iranian King is neither corrupt nor greedy like Farouk, nor a dictatorial autocrat. The Shah is an educated and wise man"¹³.

It is important to note the context of the declaration above. These words were expressed at a time when most of the Iran's middle class were rallying in favor of Musaddiq. When he resigned they made him come back to his office through popular demonstrations ¹⁴. Hence, there was a real and irreconcilable difference between the view of the bazaar, the middle class in general and the Shi'a ulama. Not only Ayatollah Kashani but also most of the respected Ayatollahs announced their support for the Shah and the royal family. When the coup succeeded in overthrowing Musaddiq they

¹² Khamenei praised his role in nationalization of oil this year <http://www.tehrantimes.com/news/412090/Without-religious-scholars-nationalization-of-oil-wouldn-t-progress>

¹³ Misagh Parsa. *Social Origins of the Iranian Revolution*. New Brunswick and London: Rutgers University Press, 1989, p. 182.

¹⁴ Misagh Parsa. *Social Origins*, pp 42-43.

“welcomed the monarch’s return to power”¹⁵. Another indicator of a lack of an alliance of any class with the ulama is the perspective of Khomeini himself, who disliked the nationalist movement of Musaddiq. For instance, once, the members of the National Front named a dog on which they had put glasses as “Ayatollah” and brought it to the Majlis. Khomeini commented later: “Mosadegh will be slapped; and it was not long before he was slapped; had he survived, he would have slapped Islam”¹⁶.

Hence, there are compelling evidences supporting the significance of the role played by ulama in weakening the most genuine nationalist and independent political movement in Iranian history -if not in destroying it¹⁷. Cottam explains why ulama failed to represent population’s support for Musaddiq as such: “The conclusion is defensible that had Musaddiq not been overturned by a foreign-sponsored coup, the Khomeini regime would never have appeared”¹⁸ Musaddiq was a secular figure, and under his administration the religious establishment was bound to undergo a transformation. Regardless of the reasons behind the ulama’s response, there are two important conclusions to be drawn from this period. The first one is that the ulama, like any other social group, was after its own interests, as it is evidenced once again in the period between 1977 and 1979. The ulama is not an essentially monolithic group pursuing oppositional politics. On the contrary, like bazaaris or industrial workers, it reacts when its interests are adversely affected by the government’s politics. Contrary to what Khomeini claims in the epigraph, “the clergy did not always defend the oppressed against the money worshippers”; at least not during the rule of Musaddiq.

The second important conclusion is that the Iranian masses did not need ulama’s encouragement to rally and mobilize for what they considered to be beneficial for their political interests. In the context of early 1950’s Iranian masses were supporting Musaddiq against imperial powers, mainly the Britain. During this period anti-British feelings were so strong that Iranians preferred giving up their money than seeing it in the hands of the

¹⁵ Misagh Parsa, *States, ideologies, and social revolutions : a comparative analysis of Iran, Nicaragua, and the Philippines*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, p. 134.

¹⁶ Misagh Parsa. *Social Origins*, p 193.

¹⁷ Parviz Daneshvar. *Revolution in Iran*. New York: St. Martin’s Press, 1996, p. 24.

¹⁸ Richard W. Cottam, *Nationalism in Iran*, p. 74.

British. In order to reveal the political atmosphere of the era, Dr. Baqai, one of the leaders of the National Front, asserted that “it would be better for the Iranian oil industry to be destroyed by an atom bomb than to remain in the hands of the Anglo-Iranian Oil company”¹⁹. It is clear that, during this period, Iranian masses could mobilize and oppose to Shah without ulama’s approval. Ervand Abrahamian, an eminent scholar of the history of modern Iran, goes further and claims that “in effect, what inspired the discontented masses during 1941-1953 was not Islam but socialism and secular nationalism”²⁰.

Hence, the era of Musaddiq can be regarded as a particular example to the dynamic nature of both the ulama and the middle-class politics, which kept on shifting in the 1960’s and 1970’s. But in the 1950’s the situation was such that a high-ranking clergy, Ayatollah Burujerdi could send a message to the Shah, who was scared after the first unsuccessful coup attempt and left the country, saying “Return because Shi’ism and Islam need you. You are the Shi’ite King”²¹.

The Ulama and the White Revolution

The Shah initiated his famous White Revolution in 1960s which included a land reform and modernizing measures such as expansion of suffrage to women. Until then, the state-ulama relations were rather stable. But the land reform was a threatening factor to the ulama’s establishment or at least they perceived to be so. “Historically, some of the ulama constituted an important component of the landowning class”²². Hence, this reform was putting the most crucial feature of the ulama in danger, namely its financial independence through the waqf lands²³. It had immediate effects on the

¹⁹ Homa Katouzian, “Oil boycott and the political economy: Musaddiq and the strategy of non-oil economics.” In *Musaddiq, Iranian Nationalism and Oil*. Eds. James A. Bill and W.M. Roger Louis, 203-227. London: I.B. Tauris Publishers, 1988, p. 203.

²⁰ Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*. New Jersey: Princeton University Press, 1982, p. 531.

²¹ Misagh Parsa. *Social Origins*, p. 193.

²² Moaddel, Mansoor. *Class, Politics and Ideology in the Iranian Revolution*, New York: Columbia University Press, 1993, p. 140.

²³ Roy Mottahadeh cited from Isa Sadik that these religious endowments produced a 40-50 million qran revenue by that time. One of the biggest of these waqfs was the

ulama: "Land reform from above in the 1960's disposed many individual clerics and also religious institutions, and served to cut clergy's ties with the landed upper class"²⁴. Moreover, the expanding of women's role in the public sphere was also disturbing for the pro-Khomeini faction of the ulama. "He [Khomeini] rejected women's suffrage and equality as heretical Bahai principles"²⁵. These modern policies of the Shah, together with his ambition of undermining the power of the ulama alienated them and gave Khomeini an opportunity to pressure him from this point onwards. As a result of his opposition to White Revolution, Khomeini was sent to exile, first to Turkey then to Iraq from where he continued to guide his followers inside the country. Indeed, this was the beginning of the emergence of Khomeini as an uncompromising opposition leader and "in June 1963, Khomeini's charismatic potential was already apparent"²⁶. However, the development of his ideology was not completed. Abrahamian, in his prominent work *Khomeinism: essays on the Islamic republic* claims that even when Khomeini emerged as the charismatic leader due to his stand in the 1963 events, he was not challenging the monarchy itself. Even when he emerged as a clearly anti-regime Ayatollah in 1963, he did not demand a revolution or the abolishment of monarchy. He continued to tell his followers that Imam Ali had obeyed even the worst caliphs²⁷. This supports the argument developed in the first section of this paper. The ulama's policies have always been dynamic, responding to the threats and opportunities of the period. The ulama in itself was not revolutionary; they pursued their own interests, which may or may not contradict with other classes' interests.

land and other forms of property attached to the Shrine of Imam Reza, in Mashad. In 1890, the income derived from just property waqfs attached to the shrine of Imam Reza totalled at 60 000 tomans waqfs were, historically, one of the most profitable areas of business in Iran. See Roy Mottahadeh, *Peygamberin Hırkası İran'da Din ve Politika, Bilgi ve Güç*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, p. 221. and Hamid Algar, *Religion and State in Iran: 1785-1906*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1969, p. 14.

²⁴ Skocpol, Theda. "Rentier State and Shi'a Islam", p. 274.

²⁵ Misagh Parsa, *States, ideologies, and social*, p. 134. It is worthy of noting that Khomeini must have changed his ideas on this subject, since Iranian women had preserved their rights to vote, and they even extended their representative and elective rights under the Islamic Republic of Iran. Today in Iran, there are much more women in the public sphere than many Middle Eastern countries.

²⁶ Richard W. Cottam, *Nationalism in Iran*, p. 76.

²⁷ Ervand Abrahamian, *Khomeinism*, p.20.

Politics, Masses and the Ulama During the Iranian Revolution

This section will address the events of the revolutionary period between 1977 and 1979 by focusing on the gradual evolution of the conflict between the Pahlavi state and the masses. This section will explore two subtopics: non-religious actors who played a part in the revolution and the heterogeneity of the ulama as an actor in this event. Reza Shah and his son Muhammad Reza Shah were critical towards the ulama and from time to time they tried to undermine their power. However, this was not enough for the ulama, including Khomeini, to rebel against the monarchy in the previous periods. The revolutionary struggles in 1977-1979 also did not begin as the struggle of the ulama. But at the end of the day, “Khomeini is to the Islamic Revolution what Lenin was to the Bolshevik, Mao to Chinese and Castro to the Cuban Revolutions”²⁸. This part will show how Khomeini emerged as a nonconventional member of the ulama during this process.

Non-religious Actors of the Iranian Revolution

One must bear in mind that, Iran, not only experienced the most successful Islamic movement in the Middle East, but also one of the most powerful leftist movements as well. In the 1940's and 1950's until the coup in 1953, Tudeh Party was enormously popular among the labor force in Iran.²⁹ However, the Shah, after consolidating his power by American support, was very harsh on Tudeh and National Front, whom he saw as a threat to his rule. “Whereas the clergy were permitted to go to the poor, the opposition parties were constantly prevented from establishing any form of labor unions, local clubs, or neighborhood organizations”³⁰. Tudeh and National Front were successful in mobilizing the masses against the Shah and foreign powers in the 1940's and 1950's. The former was strong among the industrial workers, who were crucial because of their place in the production process. The latter was successful among the middle class, both the traditional and modern segments of it. But the repressive policies of the

²⁸ Ervand Abrahamian. *Iran Between Two Revolutions*, New Jersey: Princeton University Press, 1982, p.531.

²⁹ For a brief history of Iranian left See Maziar Behrooz. *Rebels With A Cause: The Failure of Left in Iran*. London and New York: I. B. Tauris Publishers, 2000.

³⁰ Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, p. 533.

period were so cruel that they never really recovered. This was a deliberate state policy and the state “by doing so, left a void in the realm of ideological production and dissemination”³¹. This void was fulfilled by the newly developed ideology of Ayatollah Khomeini, but only after the masses were mobilized already, almost all by themselves.

This lack of a secular and a leftist alternative was a significant factor behind the success of Khomeini. Leftists were effectively barred from reaching the people and addressing Iranian masses whereas the ulama had a ready-made network at their disposal. Having been established since 1900s, their network was vast and influential. *Maktab Islam*, the unofficial monthly periodical of the ulama in Qum seminaries shows the vastness of this network as such:

Today those trained by Qom’s seminaries are scattered all over in this country. They are in cities, districts and villages guiding and leading the people, they are active in publicity and propaganda. Seminaries trained many of the first rank provincial ulama.

Seminaries [not only] have been able to send propogandist to the most remote parts of this country [but also] have sent them to several foreign countries such as Germany and the USA.³²

It is also important to note that, no new organization emerged before or after the revolutionary struggles despite the destruction of the old secular ones. This is because not only the professional revolutionaries of Tudeh or the leaders of the National Front but also the masses they stood for were under severe attack. This included the destruction of the labor unions, outlawing of merchants’ guilds, and tyrannizing government employees. As Said Amir Arjomand expresses, “the sad truth of the matter was that because of twenty-five years of systematic political sterilization, the new middle class had produced no notable figure with a sense of political vocation and the requisite political experience”³³.

Yet, even under these circumstances where the secular and/or leftist ideolo-

³¹ Mansoor Moaddel, *Class, Politics and Ideology*, p. 143.

³² Quoted in Behrooz Moazami, *The Making of State, Religion and the Islamic Revolution in Iran (1796-1979)*, unpublished Ph.D. Dissertation submitted to the New School University, 2003, p. 287.

³³ Said Amir Arjomand, *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*, New York: Oxford University Press, 1988, p. 113.

gies were experiencing the weakest phase of their history in Iran, they were still powerful enough to prevent the ulama from taking the full control. That is perhaps the reason why, “contrary to the popular understanding, the Shi’ite clergy were not the obvious choice to lead the popular struggle against the Shah”³⁴. It is also worth mentioning that the population’s commitment declined throughout the 1970’s, despite the weakening of seculars. Khomeini himself acknowledged a decline in ulama’s social prestige in the political domain. He famously pleaded with intellectuals not to reject the ulama and noted that: ‘If they (ulama) do not have political education, you should embrace them and give them political education’³⁵.

Hence, what fueled the mobilization of the masses was the anti-Shah and anti-US character of the revolutionary conflicts, which was the culmination of years of repression and a perception of the Shah as a puppet of American politics. The people were united under their hatred for the Shah, whose policies affected different classes adversely. The revolution occurred because a broad coalition of different classes came together to overthrow a despotic regime. The denunciation of the Shah and his rule was more important than the exaltation of Khomeini. For every slogan for Khomeini, there were probably more than two slogans against the Shah”³⁶. Thus, although there was not one unified strong secular opposition, the revolutionary conflicts were not initiated by the ulama, but by the bazaaris, who had supported Musaddiq despite the opposition of the ulama. Consequently, the primary aim and the motivation of the revolution was not the establishment of an Islamic theocracy, but a willingness to get rid of the dictatorial rule of the Shah.

The Heterogeneity of the Ulama

Like any other social group, ulama has not been a homogenous political entity. It was divided throughout the modern history of Iran, including the period of 1977-1979. As mentioned above, Khomeini had already begun

³⁴ Edmund Burke, & Lubeck, Paul. “Explaining Social Movements in Two Oil Exporting States: Divergent Outcomes in Nigeria and Iran”, *Comparative Studies in Society and History*, (29).4, pp. 643-665.

³⁵ Misagh Parsa. *States, ideologies, and social*, p. 138.

³⁶ Said Amir Arjomand, *The Turban for the Crown*, p. 103.

to oppose the Shah, if not the monarchy but the monarch in the 1960's. However, Khomeini was not among the highest echelon of the ulama, and most of the Marja'a Taqlids³⁷ were thinking differently. During the revolutionary process, unlike Khomeini, most segments the ulama remained apolitical. This nonactivist faction was led by quietest Marja'a Taqlids in Qom who advocated the correct implementation of the constitution, rather than the formation of an Islamic Republic³⁸.

This division emerged simply because religion has never been a coherent political entity in the modern history of Iran. If it had been so, the ulama would have been much more united at a time when they were attacked by the White Revolution of the Shah. The reactions of different factions of the ulama were diverse and revolutionary Islamic identity was only one of these different responses. Mansoor Moaddel's suggests that this ideology was not something inherited from the past. He claimed that Islamism in Iran was produced by diverse ideologues such as Ayatollah Khomeini, Ali-Ahmad, and Ali-Shariati³⁹. This diversity was reflected in the politics of other groups, such as the bazaaris. Although some of them supported Khomeini, a majority tried to push the grand Ayatollahs to join their collective action instead of asking for its end. Hence, it was the pressure coming from the Iranian masses that prompted the higher echelons of the ulama, to take a political stand against the Shah. But even in the context of such pressure, the ulama was not unified. For example, Grand Ayatollah Shariatmadari preferred a quietest attitude towards politics and tried to disseminate his passive messages to the community since 1960s. When Khomeini called for rivers of blood, he advised calmness to the population. It was not only a difference in attitude, but a debate with a serious conflict and confrontation potential. "It should be noted that Khomeini's militant party did face immediate competition for mass audience from other religious leaders. After Khomeini's exile, the Ayatollah Shariatmadari set up a Dar-al Ta'lim in Qom to pursue traditional apolitical missionary activities by using modern communications media"⁴⁰.

³⁷ Sources of Emulation. The highest position among the Shi'a clergy.

³⁸ Misagh Parsa, *Social Origins of the Iranian Revolution*, p. 201.

³⁹ Mansoor Moaddel, *Class, Politics and Ideology*, p. 144.

⁴⁰ Said Amir Arjomand, *The Turban for the Crown*, p. 96.

These facts are again in line with the argument presented above, suggesting that the religion in Iranian history has not been an essentially oppositional ideology. There hasn't been a historical, sacred alliance with the masses and the ulama. Just like the oil nationalization period between 1951-1953, the bazaaris and urban population were mobilizing without the consent of the ulama during 1970's. This passive attitude of the ulama was noticed by Ayatollah Khomeini in exile, who made the following statement to his followers in Iran: "Other parties have been writing and signing petitions and we notice that nothing has happened to them. This is a unique opportunity that, if it is lost and this man's [Reza Shah] position is somewhat stabilized, he would cause serious damage that would hurt the clergy first"⁴¹.

Khomeini's statement obviously shows his discontent with the ulama's attitude. Khomeini indicated that if the ulama would not become politicized and pursue collective action, the Shah will give harm to organizational structure of them. Khomeini's words also shows that, on the contrary to the accounts that put the ulama as the driving force of the revolution, they have organized in the later stages of the revolutionary conflicts. This alone proves that it was not the ulama who initiated the demonstrations and who set the stage for a revolution. Rather, it was the professionals, university students, and most importantly the bazaaris, none of which acted in the name of Islam. They are mobilized in the name of democracy, and to put an end to repression⁴². However, no matter how unified their front was, it did not help to relieve repression which kept on getting more intensified. Consequently, "to insulate themselves from repression, bazaaris needed a space, and mosques were the only safe spaces"⁴³. In the context of harsh state repression and the absence of political organizations or parties, there was one institution which was immune from government's intrusions; the mosque. The mosque was not a choice but a refuge for those who wanted to oppose the government in the late 1970's without getting exposed at the very first day of a collective action.

⁴¹ Misagh Parsa. *Social Origins of the Iranian Revolution*, p.209.

⁴² This repression of bazaaris by the government was the main cause of their mobilization, together with Shah's price controls and anti-profiteering campaign. The following quotations reveal the size of the repression: "In the month of April 1977 alone, the state imposed 600 millions rials in fines mostly against bazaar shopkeepers (...) 20,000 shopkeepers had been jailed by the end of 1977." Misagh Parsa, *States, ideologies, and social revolutions*, p. 206.

⁴³ Misagh Parsa, *States, ideologies, and social revolutions*, pp. 209-210.

Conclusion

The historical trajectory examined in this paper has demonstrated how a lack of alternatives in ideologies, political parties and institutions led to the rise of Ayatollah Khomeini. To challenge the arguments assigning a critical leading role to ulama in mobilizing the masses, it unpacked the heterogeneous character of the ulama as a social group devoid of necessary means to launch an organized attack to government. Moreover, evidence also has shown that many members of the ulama was indeed apolitical and quietest.

The paper showed the extent to which political orientation of the ulama are tied to social-political and historical contexts. It also demonstrated that the ulama, like all other classes, do not represent a coherent social unity. No identity, whether it is religious or secular, can emerge autonomously and remain stable. No ideology can be seen as essentially revolutionary. Abrahamian's words, in the introduction of his book on Iranian Majahedeen, best describes this fact: "most religions, including Shiism, are inherently neither 'public opiates', as some have claimed, nor 'revolutionary calls against injustice', as religious radicals would like to believe, but rather changing ideologies which sometimes strengthen and at other times weaken the established order."⁴⁴

Bibliography

Abrahamian, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. New Jersey: Princeton University Press, 1982.

Abrahamian, Ervand. *Radical Reformers: The Iranian Mujahedeen*, New York: I. B. Tauris, 1989.

Abrahamian, Ervand. *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic*, University of California Press: Berkeley, 1993.

Akyol, Taha. *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*. Milliyet Yayınları: İstanbul, 1999.

Algar, Hamid. *Religion and State in Iran: 1785-1906*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1969

⁴⁴ Ervand Abrahamian, *Radical Reformers: The Iranian Mujahedeen*, New York: I. B. Tauris, 1989, p. 3.

Algar, Hamid. "The Oppositional Role of the Ulama in Twentieth-Century Iran", in: *Scholars, Saints, and Sufis*, ed. by Nikki R. Keddie, Los Angeles: University of California Press, 1972

Algar, Hamid. *The roots of the Islamic Revolution in Iran*, London: Open Press, 1983

Arjomand, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford University Press: New York, 1988.

Ayyubi Nazih, *Political Islam: Religion and Politics in the Arab World*, London: Routledge, 1991.

Behrooz, Maziar. *Rebels With A Cause: The Failure of Left in Iran*. I. B. Tauris Publishers: London and New York, 2000.

Burke, Edmund. & Lubeck, Paul. "Explaining Social Movements in Two Oil Exporting States: Divergent Outcomes in Nigeria and Iran" *Comparative Studies in Society and History* 29, iss.4: 643-665.

Cottam, Richard W. *Nationalism in Iran*. University of Pittsburgh Press, 1964.

Cottam, Richard W. "The Iranian Revolution" In *Shi'ism and Social Protest* ed. Nikki R. Keddie & Juan R. Cole Yale University Press: New York, 1986.

Daneshvar, Parviz. *Revolution in Iran*. St. Martin's Press, Inc.: New York, 1996

Farhi, Farideh. "State Disintegration and Urban-Based Revolutionary Crisis: A Comparative Analysis of Iran and Nicaragua". *Comparative Political Studies* 21, no.2: 231-256, 1988.

Farhi, Farideh. "Class Struggles, the State and Revolution in Iran". In *Power and Stability in the Middle East* ed. Berch Berberoglu Zed Books: London, UK, 1989.

Farsoun, Samih and Mashayekhi, Iran: *Political Culture in the Islamic Republic*, New York: Routledge, 1992.

Fischer, Michael J. (1980), *Iran from Religious Dispute to Revolution*, Harvard University Press: Cambridge, 1980.

Katouzian, Homa. "Oil boycott and the political economy: Musaddiq and the strategy of non-oil economics." In *Musaddiq, Iranian Nationalism and Oil*. Eds. James A. Bill and WM. Roger Louis, 203-227. London: I.B. Tauris Publishers, 1988.

Katozian, Homa. *Musaddiq and the Struggle for Power in Iran*, London: I.B Tauris, 1999

Keddie, Nikki. R. *Iran in the Muslim World: Resistance and Revolution*. New York University Press: New York, 1995.

Lapidus, Ira M. "The Separation of State and Religion in the Development of Early Islamic Society," *International Journal of Middle East Studies*, (6), 1975

Moaddel, Mansoor. *Class, Politics and Ideology in the Iranian Revolution*. Columbia University Press: New York, 1993.

Moazami, Behrooz, The Making of State, Religion and the Islamic Revolution in Iran (1796-1799) unpublished Ph.D. Dissertation submitted to the New School University, 2003.

Mottahadeh, Roy. *Peygamberin Hırkası İran'da Din ve Politika, Bilgi ve Güç*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Mutman Mahmut. *The Politics of Writing Islam. Voicing Difference*. London; New York: Bloomsbury Academic, 2014.

Parsa, Misagh. *Social Origins of the Iranian Revolution*. Rutgers University Press: New Brunswick and London, 1989.

Parsa, Misagh. *States, ideologies, and social revolutions: a comparative analysis of Iran, Nicaragua, and the Philippines*. Cambridge University Press: Cambridge, 2000.

Said, Edward W. *Orientalism Western Conceptions of the Orient*, Noida: Penguin Books, 2001.

Skocpol, Theda. "Rentier State and Shi'a Islam in the Iranian Revolution", *Theory and Society* 11: 265-283, 1982.

Varol, Fatih, "The Politics of Ulama: Understanding the Role of the Ulama in Iran", *Milel ve Nihal*, 13 (2), 2016

İran’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Ekonomik Müşevvikler ve Kurumsal Kısıtlar

Emre Saygın*

Öz

Bu çalışmada; ideoloji-baskın, sosyal tansiyonu yüksek ve rant-odaklı bir ekonomi örneği olarak İran’da, ekonomik çeşitliliğin sağlanmasına ve öncelikli sektörlerin büyümesine olumlu katkı sağlaması beklenen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını cezbetmesi muhtemel faktörlerin mevcut durumunun tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda, Devrim’den günümüze İran’da makroekonomik göstergelerin gelişimi, yerel unsurların ekonomik yapıya etkileri, kurumsal kalite düzeyi ve yatırım ikliminin görünümü ele alınmıştır. Sonuç olarak, büyük nüfusu, gelişime açık piyasa yapısı, stratejik coğrafi konumu, doğal kaynak zenginliği gibi ekonomik müşevviklere rağmen İran’ın, dışlayıcı politik ve sosyal kurumları nedeniyle potansiyelinin oldukça altında doğrudan yabancı sermaye akımına ev sahipliği yapmak durumunda kaldığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Kurumlar, Yatırım İklimi.

* Dr. Bağımsız Akademisyen, Kamu İç Denetçisi, sayginemre@gmail.com, 0532 7874416.

Foreign Direct Investments in Iran: Economic Incentives and Institutional Barriers

Emre Saygın*

Abstract

In this study, it was aimed to determine the current situation of the factors that are likely to attract FDI, which is expected to provide economic diversity and contribute positively to the growth of the priority sectors in Iran as an example of ideology-raïd, social tension and rant-focussed economy. In this context, the development of macroeconomic indicators, the effects of local factors on the economic structure, the institutional quality level and the appearance of the investment climate are discussed from the Revolution to nowadays in Iran. As a result, it has been understood that despite the economic incentives such as large population, developing open market structure, strategic geographical location and natural resource richness; Iran has to host a foreign direct investment flows well below its potential due to the exclusionary political and social institutions of Iran.

Keywords: Iran, Foreign Direct Investment, Institutions, Investment Climate

* Dr. sayginemre@gmail.com, 0532 7874416.

Giriş

İran; her yönüyle küresel politikanın odağını teşkil eden Ortadoğu ve Kuzey Afrika (ODKA) bölgesinin stratejik ehemmiyeti haiz bir noktasında yer alan, gerek tarihi geçmişi ve devlet geleneği gerekse İslam Dünyası içerisindeki farklılaşan mezhep yapısı itibarıyla nevi şahsına münhasır özellikler barındıran, nicelik ve niteliği bakımından bölgenin en büyük ve en dinamik nüfus yapısına sahip ekonomilerden birisi olan, sınırları dâhilinde petrol ve doğalgaz gibi kritik önemdeki enerji kaynaklarına bol miktarda sahip bulunan bir ülkedir.

Bununla birlikte İran, 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi ile birlikte iradi ve/veya gayri iradi şekilde sürdürüle gelen ve zaman zaman sertleşecek ya da yumuşayacak şekilde tonu farklılaşan kapalı bir sosyo-ekonomik yapıya, bu bağlamda uzun yıllara dayanan ve enerji-odaklı üretim ilişkilerinin gölgesinde gelişen devlet-toplum-piyasa ilişkileri nedeniyle zayıf temeller ve bozuk dengeler üzerine kurulu istikrarsız bir ekonomik sisteme ve nihayet hem mezhepsel yayılcılık politikasının devamlılığını sağlamak hem de konjonktürel olarak farklılaşan dış siyasi ilişkilerin motive edici etkisine binaen, yani güvenlik kaygısıyla nispi-gelişmiş teknolojik kapasiteye sahip bir ülke görünümü arz etmektedir.

Bu noktada İran’ın, temel hak ve özgürlüklerin güvence düzeyi, siyasal istikrar ve sürdürülebilirlik/öngörülebilirlik seviyesi, maddi ve entelektüel/fikri mülkiyet haklarının korun(a)maması endişesi, hukuk düzeninin etki(n)sizliği, yolsuzluk ve kayırmacılık algısı, gerek fiziki altyapı gerekse yatırım ikliminin cazip olmaması gibi dışlayıcı ve sınırlayıcı faktörler nedeniyle, sahip olduğu iktisadi potansiyeli sosyal refaha tahvil etmek hususunda başarılı olamadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Keza, yakın vadede gerçekleşen neredeyse bütün seçim dönemlerinde yükselen toplumsal tansiyonun, her ne kadar dış destekli provokasyonlardan kaynaklandığı ifade edilse de, 2017 yılının son günlerinde Arap İsyanları sürecini andıracak şekilde yoğun bir gösteriler silsilesine dönüşmesi de, bu savı desteklemektedir.

Kuşkusuz konunun politik, sosyal, ekonomik ve sair her veçhesi kendi özelinde detaylı tetkikleri gerektirmektedir. Ancak bizim bu çalışmadaki hedefimiz, İran’ın ekonomik kalkınma problemine, küreselleşme süreci ile birlikte özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından dış finansman kaynağı

ve teknoloji ve yönetim bilgisi transferi aracı olarak değerlendirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları ekseninde farklı bir pencereden bakmaktır. Öyle ki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının diyalektiği gerek ev sahibi ülke gerekse çok uluslu işletmeler (ÇÜİ) açısından kazan-kazan prensibine dayanmakta olup; bir taraftan kaynak ihtiyacı olan ülkeler yabancı yatırımcıların kararlarını çelmek maksadıyla siyasal, sosyal ve politik kurumlarını iyileştirmekte, öte yandan ise uygun yatırım ikliminin sağladığı avantajlardan yararlanan dış yatırımcılar hammadde temini, etkin üretim, pazar avantajı ve benzeri birçok fayda sağlama imkânı bulmaktadırlar.

Bu kapsamda öncelikle konunun kavramsal çerçevesine kısaca değinilmesi, sonrasında İran'ın küresel doğrudan yabancı sermaye akımlarından aldığı payın tespit edilmesi, bilahare İran'ın yabancı yatırımcıları çekmeye yönelik ekonomik müşevviklerinin ve kurumsal yapısı ile yatırım ikliminin, Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri veritabanı, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD)'nın Dünya Yatırım Raporu, diğer birçok uluslararası ekonomik kuruluş ya da sivil toplum örgütünün çeşitli metotlar dâhilinde ve genelde yıllık olarak üreterek yönetişim, özgürlük, kurumsal kalite ve benzeri adlarla yayımladıkları raporlar ve hiç şüphesiz İran'da hukuki düzenin belirleyici unsuru olan anayasa metni ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelik ikili ve çok taraflı uluslararası anlaşmalardan yararlanılmak suretiyle tespit ve analiz edilmesi, nihayet uygun bir yatırım ikliminin geliştirilebilmesine yönelik bazı kritik odak noktalar belirlenerek bunlara ilişkin bazı politika önerileri sunulması planlanmaktadır.

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYSY): Kavramsal Çerçeve

Uluslararası literatürde *Foreign Direct Investment - FDI* şeklinde kullanılan ve Türkçe yazına *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı - DYSY* olarak aktarılan kavram, esasen iktisat ve finans literatürüne ait farklı terimlerin bir arada kullanıldığı ve anlam itibarıyla birbiri içine geçmiş bulunan yeni bir terkibi ifade etmektedir.

Günlük yaşamda menkul ya da gayrimenkul alımı, kıymetli evrak veya madenlerin gelir getirici işlerde değerlendirilmesi gibi transfer nitelikli işlemler için kullanılan *yatırım* kavramı, iktisadi manasıyla, insanların, gelirlerinin tüketmeyerek tasarruf ettikleri kısmıyla toplam maddi üretim

araçları miktarına yaptıkları katkı olarak tanımlanmaktadır.¹ Diğer taraftan, bir girişimin gerçekleştirilebilmesini sağlayacak parayı veya bir ürünün üretim maliyetini anlatmak için kullanılan *sermaye* kavramı ise ekonomi literatüründe bizzat üretim araçlarının kendisini işaret etmektedir.²

Bu bağlamda; bir ülkenin karşılıksız olarak dış ülkelerde yerleşik kişilerden temin ettiği iktisadi kaynaklara *yabancı sermaye yatırımı* ismi verilirken;³ küreselleşme sürecinin en önemli aktörü olarak öne çıkan çok uluslu işletmelerin ve diğer şirketlerin, ana merkezlerinin bulunduğu *kaynak ülke* dışındaki bir *ev sahibi ülkede* üretim ve diğer ekonomik aktivitelerde bulunmak maksadıyla tesis kurma ve/veya satın alma, şube açma ve sair yöntemlerle varlık edinmelerine ise *doğrudan yabancı sermaye yatırımı* denilmektedir.⁴

Çok uluslu işletmelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımı motivasyonlarına ilişkin teorik çerçeve, kaynakların rasyonel kullanımını esas alan klasik iktisadî savlardan, makro ve mikro ölçekli avantaj sağlamaya yönelik farklı tezlerle kadar birçok farklı şekillerde çizilmiş ise de günümüzde en çok referans verilen açıklamayı Dunning’in *Eklektik Paradigma* olarak da adlandırılan *OLI Yaklaşımı* oluşturmaktadır. Buna göre çok uluslu işletmelerin, doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirerek kâr elde edebilmeleri için *mülkiyet*, *konum* ve *öğrenme* avantajlarının bir arada olması gerekmektedir. Diğer taraftan, yine Dunning tarafından tasnif edildiği şekliyle; çok uluslu işletmeler, doğrudan yabancı sermaye yatırımına yönelirken *pazar arama*, *kaynak arama*, *etkinlik arama* ve *stratejik aktif arama* gibi unsurları özellikle göz önünde bulundurmaktadırlar.⁵

Buna göre, Tablo 1’de derlediğimiz üzere, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyici unsurları temel olarak beş başlık altında tasnif edil-

¹ P. A. Samuelson (1973), *İktisat*, Çev: D. Demirgil, Gözden Geçirilmiş İlaveli Yeni Bası, İstanbul: Menteş Kitabevi, s.213-4 ve s.235.

² Samuelson, A.e., s.51.

³ K. Bulutoğlu (1970), *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, s.5.

⁴ H. Seyidoğlu (2001a), *Uluslararası Finans*, 3. Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları, s.397.

⁵ J. H. Dunning (1992), *Multinational Enterprises and the Global Economy*, MA: Addison-Wesley; S. D. Cohen (2007), *Multinational Corporations and Foreign Direct Investment: Avoiding, Simplicity, Embracing Complexity*. New York: Oxford University Press, s.125-6.

mektedir: i) Çok uluslu işletmelerin stratejik-davranışsal öncelikleri, ii) Makroekonomik performans ve pazar büyüklüğü iii) Yerel/değişken faktörler ve coğrafi konum, iv) Kapsayıcı kurumsal yapı, v) Avantajlı yatırım ortamı. İlk üç faktör çok uluslu işletmeler açısından çekici nitelik taşımakta olup doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının *arz yönünü* oluşturmakta, son iki faktör ise dış finansal kaynak ihtiyacı bulunan ülkelerin bizzat doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını cezbetmeye matuf *talep yönünü* ifade etmektedir.

Çok uluslu işletmelerin stratejik-davranışsal öncelikleri, esasen kendi piyasa değerlerini ve kurumsallaşma seviyelerini arttırmaya yönelik motivasyonlarını ifade etmektedir. Bu faktörler; çok uluslu işletmelerin ticari sırlarını paylaşmadığı ve/veya kendi markasını kullanmasının gerektiği durumlarda, ev sahibi ülkede kurulmuş bulunan yerel şirketlerin marka avantajını kullanmanın gerekli olduğu hallerde, parası reel olarak değer kaybına uğrayan ülkelerde maliyet avantajı ortaya çıkardığı üretim esnekliğinden faydalanmak maksadıyla, üretim faaliyetlerini küresel düzeyde çeşitlendirerek kaynak ülkedeki risklerden kaçınmak amacıyla ve bazen ise üretim faaliyetinin farklı mekânlara yayıldığı durumlarda yönetim işlevini tek elde toplayarak etkinleştirebilmek nedeniyle ortaya çıkmaktadır.⁶

Bu faktörlerle bağlantılı olarak, ev sahibi ülkenin harcanabilir milli gelir düzeyi, ortalama tüketim eğilimi, kentleşme oranı ve nüfusun yaş gruplarına göre dağılımıyla bağlantılı olarak değişebilen tüketim kalıpları, sahip olduğu doğal kaynakların niceliği ve niteliği, işgücünün eğitim ve yeni üretim teknolojilerine adaptasyon seviyesi, komşu ülkelerle ve yakın coğrafyasıyla ikili ilişkilerinin düzeyi ve sıhhati ile potansiyel ihraç pazarlarına yakınlığı da, çok uluslu işletmeler açısından cezbedici unsurlardır.

Çok uluslu işletmelerin DYSY'ne ilişkin motivasyonlarını arttıran önemli unsurların diğer kısmını da, ev sahibi ülkenin kurumsal yapısının kalite düzeyi ve yatırımcıları çekmeye yönelik oluşturduğu yatırım iklimi oluşturmaktadır. Genel olarak temel hak ve özgürlükler, örgütlenme ve kendini açıklama hürriyeti, siyasal sistemin devamlılığı ve gayri meşru müdahalelere karşı korunaklı olma düzeyi, etkin bir adli sistemin ve hukuk güvenliği ortamının oluşturulması suretiyle hem mülkiyet haklarının güvence altında

⁶ H. Seyidoğlu (2001b), *Uluslararası İktisat-Teori, Politika ve Uygulama*, 14. Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları, s.666-8.

olması hem de kişiler ve/veya kurumlar arası sözleşmelerin etkin bir şekilde hayata geçirilebilmesini temin edecek altyapının oluşturulması, yolsuzluğa mahal vermeyecek etkin bir bürokratik yapının teşekkül ettirilmesi ve iş yapma prosedürlerinin basitleştirilmesi ile nihayet uluslararası yatırım hukukuna entegrasyon seviyesi gibi etmenler, ev sahibi ülkelerin çok uluslu işletmeleri çekmeye yönelik gayretlerinin yoğunlaştığı noktaları teşkil etmektedir.

Tablo 1: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Motivasyonları

Ana Belirleyici Faktör	Alt Belirleyici Faktör	İlgili Göstergeler
ÇUI'lerin Stratejik-Davranışsal Öncelikleri	Aktarılamayan bilgilerin varlığı-şirket unvanı ve ticari sırların korunması.	Bu alt-faktörlere ilişkin göstergeler, ilgili ÇUI'nin kendisinde mahfuzdur.
	Ev sahibi ülkede mevcut olan şirketlerin marka ve unvanından yararlanmak.	
	Üretim esnekliğinin sağlanması.	
	Yatırımlarda uluslararası çeşitlendirme.	
ARZ YÖNÜ	Üretim faaliyetlerinin yatay ve dikey olarak bütünleştirilmesi çabası.	Reel ve potansiyel GSYİH, kişi başına düşen milli gelir.
	Ev sahibi ülkenin pazar büyüklüğü.	
	Ev sahibi ülke vatandaşlarının tüketim eğilimi, tüketim potansiyeli ve tüketim kalıpları.	
	Ev sahibi ülkenin nüfusu, kentleşme oranı, kültürel özellikleri.	
Makro Ekonomik Performans ve Pazar Büyüklüğü	Ev sahibi ülkenin doğal kaynak sahipliği.	Ortalama tüketim eğilimi, tüketimin mal ve hizmetlere göre dağılımı.
	Ev sahibi ülkenin kendine özel (eğitilmiş işgücü, teknolojik gelişmişlik vb.) diğer değişkenleri.	
	Ev sahibi ülkenin hammadde kaynaklarına yakınlığı.	
	Ev sahibi ülkenin potansiyel ihrac pazarlarına yakınlığı.	
Yerel/Değişken Faktörler ve Coğrafi Konum	Doğal kaynak ihracatı, doğal kaynak rant gelirleri.	Nüfus artış hızı, yaş gruplarına ve kırsal-kentsel yaşam alanlarına göre dağılımı.
	Okullaşma oranı, yükseköğrenime kaydolma oranı.	
	Coğrafi konum ve ikili ilişkilerin durumu.	
	Yakın çevredeki ülkelerin nüfus ve Pazar büyüklükleri.	

TALEP YÖNÜ	Kapsayıcı Kurumsal Yapı	Ekonomik özgürlük	Mali, finansal, ticari özgürlük düzeyi.
		Siyasal istikrar/şiddetsizlik	Demokratikleşme düzeyi, askeri darbe ve müdahale eğilimi.
		Hukukun üstünlüğü	Mülkiyet hakları güvencesi, etkin adli sistem, sözleşmelerin uygulanabilirliği.
		Yolsuzluğun kontrolü	Adam kayırma ve nepotizm uygulamalarının sıklığı.
		Bürokratik etkinlik	Prosedürlerin muğlaklığı ve karmaşıklığı ile kırtasiyecilik alışkanlığı.
	Avantajlı Yatırım Ortamı	Yatırım hukukunun çerçevesi	Uluslararası yatırım hukukuna entegrasyon durumu.
		Girişim özgürlüğü ve basitliği	İş yapma prosedürlerinin işlem maliyeti ve etkinliği.
		Yatırım ve Yatırımcıların Korunmasına Yönelik Mekanizmalar	Yatırım ve yatırımcıların korunmasına yönelik düzenlemeler.

Kaynak: Tarafımızdan derlenmiştir.

Diğer yandan, ister arz ister talep yönlü olsun, çok uluslu işletmelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımı metotları da konunun bir diğer önemli noktasını oluşturmaktadır. Şöyle ki çok uluslu işletmeler, doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirirken bir veya daha çok sayıda yerel şirketle ortak girişim oluşturmak, mülkiyeti tek başına kendisine ait yeni bir bağlı şirket kurmak, mevcut bir yerel firma ile birleşmek veya onu satın almak, bir ya da daha çok ortak ile stratejik birlikler vücuda getirmek gibi farklı stratejiler izleyebilmektedirler.⁷ Bütün bu belirleyici/motive edici etkenler ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına dair ev sahibi ülkenin gerek uluslararası düzeyde tabi olduğu iki taraflı yatırım anlaşmaları ve çok taraflı yatırım anlaşmaları, gerekse ulusal ölçekte yürürlüğe koyduğu yabancı yatırımlara dair teşvik edici ve yabancı yatırımcılara ilişki koruyucu/gözetici unsurlar barındıran hukuki çerçevenin oldukça önem arz ettiği bilinmektedir.⁸

⁷ M. Mucuk (2011), *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları - Teori ve Türkiye Uygulaması*, Konya: Çizgi Kitabevi, s.14-21.

⁸ M. Baykal (2014), *Hukuksal ve Kurumsal Bağlamda Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s.33-5.

Nihayet, kavramsal çerçeve sunulurken, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, özellikle de ev sahibi ülke üzerinde ortaya çıkaracağı etkilere değinmekte fayda vardır. Literatürdeki çalışmaların, çok nadir bir kısmı dışarıda tutulduğunda neredeyse tamamına yakınında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkenin ekonomik performansı üzerinde, teknoloji kullanımı, üretim metodu, marka ve patent etkisi, yurtiçi tasarrufları arttırma, ödemeler dengesi açığını dengeleme, istihdama katkı sağlama ve sair muhtelif yollarla olumlu bir etki ortaya çıkardığını kanıtlanmaktadır.⁹

Oldukça kapsamlı olan bu literatürde elde edilen bulgular, DYSY’nın olumlu ve olumsuz etkileri olarak Kegley ve Blanton tarafından kapsamlı bir şekilde derlenmiştir. Buna göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ev sahibi ülkede; ticari faaliyetin önündeki engellerin kaldırılması yönündeki gayretleri ile dış ticaret hacmi artışına katkı sağlamak, yatırım sermayesi oluşumuna destek olarak kalkınmanın önünü açmak, dış borç finansmanında ve geri ödenmesinde destek sağlamak, AR-GE yatırımları suretiyle üretimde teknoloji artışına aracılık etmek, ölçek ekonomilerine katkı sağlayarak üretim maliyetlerinin azalmasına yardımcı olmak, küresel pazarlama stratejilerinin gelişmesine destek olmak, istihdam artışı ve çalışan niteliğinin artışı desteklemek gibi farklı olumlu etkiler ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan; şirket birleşmelerine sebep olacağı için rekabetin azalmasına neden olmak, piyasalarda baskın bir rol elde ederek haksız rekabet avantaj sağlamak, elde ettikleri karları kaynak ülkeye transfer etmek, yerel teknolojik uzmanlaşma ve bebek endüstrilerin gelişimine engel olmak, tüketimi teşvik etmek suretiyle geleneksel kültürleri erozyona uğratmak ve tek tip insan prototipi oluşmasına sebebiyet vermek, devlet oto-

⁹ OECD (2002), *Foreign Direct Investment for Development - Maximizing Benefits Minimizing Costs*, Paris, s.9-23; E. Lim (2001), “Determinants of, and the Relation between Foreign Direct Investment and Growth: A Summary of the Recent Literature”, *IMF Working Paper*, No: 175, s.3; P. M. Dickie ve X. Fan (2000), “The Contribution of Foreign Direct Investment to Growth and Stability”, *ASEAN Economic Bulletin*, Cilt: 17, Sayı: 3, s.314; E. Alkin (2001), “Büyüme İstikrar Yabancı Sermaye İlişkisi”, *Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye*, Ankara: TCMB, s.14-5; I. A. Moosa (2002), *Foreign Direct Investment Theory, Evidence and Practice*, London: Palgrave, s.73-7; L. Çinko (2009), “Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri”. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, s.124-5; M. R. Agosin ve R. Machado (2005), “Foreign Investment in Developing Countries: Does it Crowd in Domestic Investment?”, *Oxford Development Studies*, Cilt: 33, Sayı: 2, s. 159-60

ritesine alternatif bir güç oluşturmak, enflasyonist baskı yapmak, çalışan ücretlerinin düşük kalmasına neden olmak hususları da, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülke nezdindeki olumsuz etkileri olarak sıralanmaktadır.¹⁰

DYSY'nın Gelişimi: Küresel Trend, ODKA ve İran

Doğrudan yabancı sermaye akımlarının tarihi serüvenini Kıta Avrupası ülkelerinin 16'ncı yüzyıldaki sömürgecilik faaliyetleri çerçevesinde ekonomik faaliyetlerini farklı ülkelere/bölgelere taşımalarına kadar uzatmak mümkündür. DYSY'nın günümüzdeki öncüllerini, Sanayi Devrimi ile birlikte endüstrileşmede başı çeken ülkelerin elde ettiği sermaye birikiminin, daha yüksek getiri elde edebilmek amacıyla ucuz işgücü ve bol hammadde bulunan ülkelere yönlendirilmesi sürecinin oluşturduğu söylenebilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da ortaya çıkardığı yıkım süreci ile birlikte duraklayan doğrudan yabancı sermaye akımları, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri kaynaklı çok uluslu şirketler tarafından, Batı Bloğuna eklenilen ülkelerin çeşitli endüstri ve hizmet sektörlerine yoğunlaşarak, bu ülkelerin kalkınma hamlelerine destek olma rolüne bürünmüştür. Nihayet küreselleşme ile birlikte genişleyen ulaşım, iletişim ve teknoloji imkânları doğrultusunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hacmi gözle görülür biçimde artmıştır.¹¹

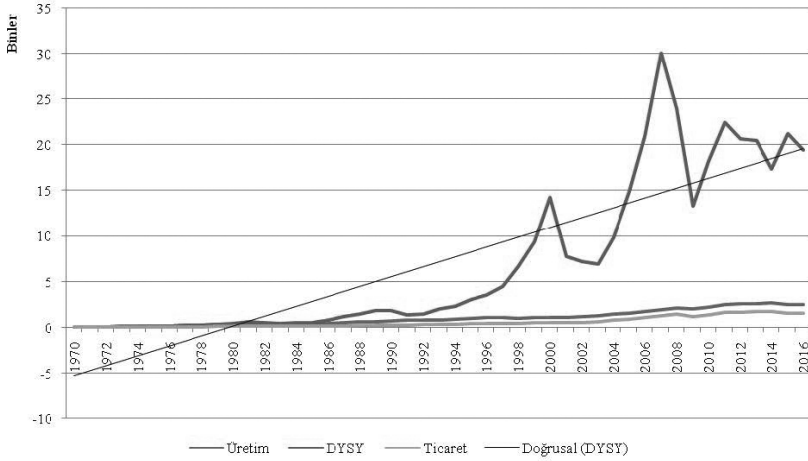
Grafik 1'den de izlenebildiği üzere, 1980'li yılların ortalarından itibaren GSYİH miktarı ve toplam ticaret hacmine nispeten oldukça yüksek bir artış ivmesi yakalayan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, 1997 yılındaki Asya Mali Krizi sonrasında ve 2008 yılındaki Küresel Finans Krizi ertesinde gerilemişse de, genel anlamda artış trendini devam ettirmekte ve böylece, özellikle kalkınma yolunda güvenilir/sağlam bir dış finansman desteğine ihtiyaç duyan ülkeler açısından cazip bir kaynak olma hüviyetini sürdürmektedir.¹²

¹⁰ C. W. Kegley ve S. L. Blanton (2015), *Dünya Siyaset, - Yönelim ve Dönüşüm*, Çev: H. A. Gessler, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, s.145-6.

¹¹ F. Cömert (1998), "Yabancı Sermayenin Dünü, Bugünü ve Geleceği", *Hazine Dergisi*, Sayı: 12, s.1-3; Mucuk, a.g.m., 65-6.

¹² E. Saygın (2017), *Ortadoğu'da Kalkınmanın Finansmanı - Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Kurumlar*, İstanbul: Pınar Yayınları, s.43.

Grafik 1: Dünya’da Üretim, Ticaret ve DYSY’nın Karşılaştırmalı Analizi (1970-2016)

Not: 1970=100

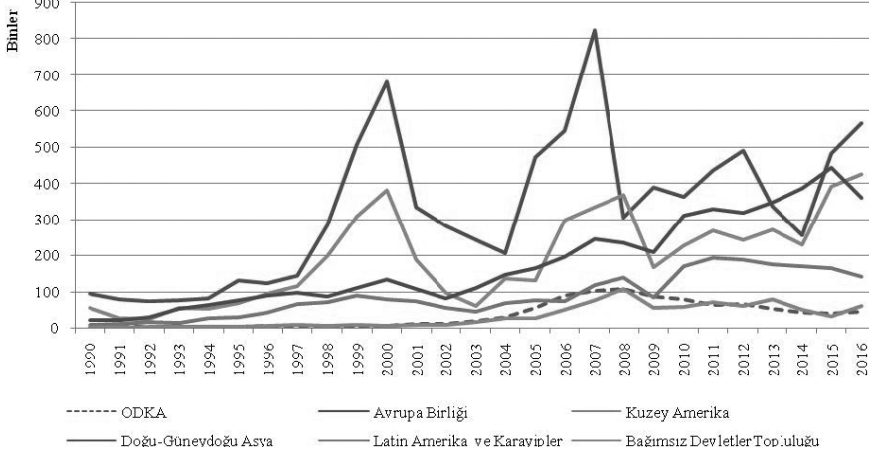
Kaynak: Dünya Bankası (2017). *World Development Indicators*, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-Development-Indicators>, çevrimiçi veritabanı (Erişim: 22.10.2017).

Bu doğrultuda, İran’ın dâhil olduğu ODKA bölgesinin, doğrudan yabancı sermaye girişleri bakımından diğer bölgelerle/ülke gruplarıyla kıyas edildiği Grafik 2 incelendiğinde, 1990 yılı itibarıyla dünya genelinde gerçekleşen yaklaşık 205 Milyar US\$ tutarındaki DYSY akımının %0,7’sini teşkil eden 1,6 Milyar US\$’ı ODKA’ya yönelmiş iken, 2016 yılında 1,7 Trilyon US\$ olarak gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye akımının yaklaşık %2,5’ine denk gelen 44,7 Milyar US\$’lık kısmı ODKA bölgesini tercih ettiği görülmektedir.

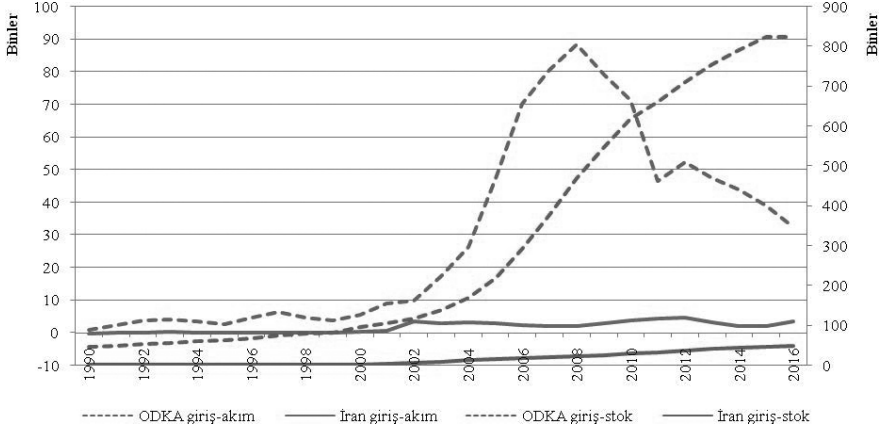
Dünya Bankası istatistiklerine göre, Sahra-Altı Afrika ve Bağımsız Devletler Topluluğu ile birlikte küresel doğrudan yabancı sermaye akımlarının en az tercih ettiği bölge olduğu anlaşılan ODKA içerisinde yer alan İran’ın da, 2016 yılındaki yaklaşık 3,3 Milyar US\$’lık DYSY girişi performansı (Bkz. Grafik 3) ile Birleşik Arap Emirlikleri (8,9 Milyar US\$ ile bölge toplamının %20’si), Mısır (8,1 Milyar US\$ ile bölge toplamının %18’i) ve Suudi Arabistan’dan (7,4 Milyar US\$ ile bölge toplamının %16’sı) sonra bölgenin dördüncü en çok DYSY çeken ülkesi olduğu; ancak doğal kaynak sahipliği ve oldukça cazip bir gelişen pazar olması özellikleri karşısında hâlihazırdaki durumunun, potansiyelinin altında yer aldığı değerlendirilmektedir.

Grafik 2: İran, ODKA ve Diğer Bölgelerde DYSY Girişlerinin Karşılaştırmalı Analizi, (1990-2016)

a) ODKA ve Diğer Bölgelerde DYSY Girişlerinin Karşılaştırmalı Analizi, US\$

b) ODKA ve İran'da DYSY Giriş Akımlarının ve Giriş Stoklarının Karşılaştırmalı Analizi, %GSYİH

Not 1: ODKA verisi Cibuti, Fas, Lübnan, Mısır, Tunus, Ürdün, Cibuti, Fas, Cezayir, Irak, İran, Suriye, Yemen, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Libya, Suudi Arabistan ve Umman olmak üzere Dünya Bankası tanımıyla uyumlu olarak, 18 ülkeyi kapsayacak şekilde tarafımızdan hesaplanmıştır.

Not 2: (b) bölümünde sol eksenenden DYSY giriş akımları (Milyar US\$), sağ eksenenden giriş stokları (Milyon US\$) izlenebilmektedir.

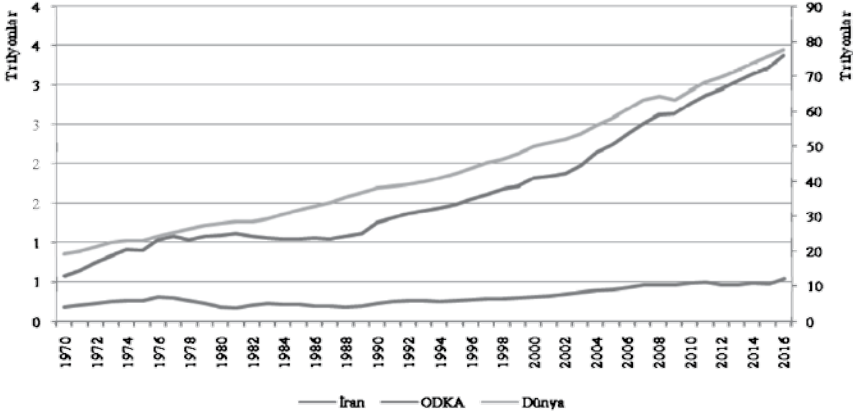
Kaynak: UNCTAD, *Dünya Yatırım Raporu 2017: Annex Tables*, <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>, çevrimiçi veri tabanı, (Erişim: 09.10.2017).

2016 yılı itibarıyla, bir önceki yıla nispeten %500’ü geçen bir artışla dış yatırımcılar tarafından toplam 59 proje uygulanan İran, yaptırımların da kaldırılmasıyla birlikte, 3 Milyar US\$’ı aşan yatırımları ile başta Almanya ve İspanya menşeli dış yatırımcılar olmak üzere, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere, İrlanda, Ermenistan, Afganistan, Belarus, Azerbaycan, Rusya, Fransa, Hollanda, Hindistan, Venezüella, Irak, Kuveyt, Malezya, Kıbrıs ve Ermenistan gibi ülkelerden muhtelif miktarlarda DYSY çekmektedir.¹³

İran’da DYSY’nın Belirleyicisi Olarak Ekonomik Müşevvikler

Ekonomik müşevvikler, genel anlamda, çok uluslu işletmelerin -kendi stratejik/davranışsal önceliklerinden başka- bir ülkede/ekonomide yatırım yapma kararı vermelerine teşvik edici yönde katkı sağlayan iktisadi faktörleri ifade etmektedir. Bu çerçevede, çalışmaya konu ev sahibi ülke olan İran’ın gayri safi yurtiçi hasıla miktarı, milli gelir artış hızı, ortalama tüketim eğilimi ve potansiyeli, nüfus yapısı, kentleşme oranı, doğal kaynak sahipliği, üretimin sektörel yapısı, işgücünün niteliği, potansiyel ihraç pazarlığına yakınlığı gibi ekonomik müşevviklerinin sunduğu piyasa ya da piyasaya yakınlık sağlayan, doğal kaynaklara erişimi kolaylaştıran, üretimde etkinlik artına imkan verebilen ve stratejik aktif elde etme motivasyon oluşturan unsurların incelenmesi, halihazırda İran’a yönelen doğrudan yabancı sermaye akımlarının düzeyini anlamlandırmamıza yardımcı olabilecektir.

¹³ Financial Tribune (2017), “Iran 2nd Biggest FDI Destination in MENA”, <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/65339/iran-2nd-biggest-fdi-destination-in-mena>, (Erişim: 13.10.2017).

Grafik 3: İran'ın Karşılaştırmalı Milli Gelir Performansı (1970-2016)

Not: Dünya geneline ait gösterge sol eksen, ODKA ve İran ise sağ eksenle gösterilmektedir.

Kaynak: Dünya Bankası (2017). *World Development Indicators*, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-Development-Indicators>, çevrimiçi veritabanı (Erişim: 22.10.2017).

İran'ın, içinde bulunduğu ODKA bölgesi ve dünya geneline ait GSYİH göstergelerinin, son kırk altı yılı kapsayacak şekilde ve karşılaştırmalı olarak sunulduğu Grafik 3'e bakıldığında, 1970 yılında 19 Trilyon US\$ civarındaki toplam küresel üretim 2016 yılı itibarıyla 4 katına çıkarak 78 Trilyon US\$ olurken ve aynı süreçte benzer bir trend izleyen ODKA bölgesinin GSYİH miktarı da 600 Milyar US\$'dan neredeyse 6 katına ulaşarak yaklaşık 3,5 Trilyon US\$'a yükselir iken; İran'ın GSYİH miktarı, 180 Milyar US\$'dan ancak üç katına, yani 540 Milyar US\$'a çıkabilmiştir.

Bu durumun kökenleri, Mahdavy'nin, İran İslam Devrimi'nin gerekçelerini temellendirmeyi amaçlayan ve esasen söz konusu gerekçeler ortadan kalkmadığı cihetle günümüz İran'ının durumuna da ışık tutarak güncelliğin koruyan '*Rantiyeci Devletlerde Ekonomik Gelişmenin Yapısı ve Problemleri: İran Örneği*' başlıklı çalışmasında bulunabilir.¹⁴ Öyle ki daha sonraları ODKA bölgesindeki doğal kaynak zengini neredeyse bütün ülkelerde devlet-toplum-piyasa ilişkilerini açıklamak üzere sıklıkla referans verilen

¹⁴ H. Mahdavy (1970), "The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran", Der: M. A. Cook (Ed.), *Studies in the Economic History of the Middle East-From the Rise of Islam to the Present Day*, Oxford: Oxford University Press, s.428-67.

rantiyeci devlet teorisi, kamu gelirlerinin ağırlıklı bir kısmının enerji kaynakları ihracından sağlandığı ve elde edilen bu kaynağın sınırlı bir kısmının -kuşkusuz politik sistemin belirlenimine ve devamlılığına yönelik siyasal haklarından hatırı sayılı ölçüde feragatleri sonrasında- transfer harcamaları vasıtasıyla halk ile paylaşıldığı zımni bir anlaşma zemininin varlığını işaret etmektedir. Demokrasi teorisinin üzerine temellendiği vergi-temsil dengesinin, bahse konu rantier ilişki biçimi nedeniyle sağlıklı bir zemin bulamadığı İran’da, makro ekonomik politikaların işlevselliği ve dolayısıyla da GSYİH hacminin potansiyelinin oldukça altında bir performans kaydetmesi şaşırtıcı olmamıştır. Ve fakat 80 milyonu bulan nüfusu ve yarım trilyon doları aşan GSYİH miktarı ile İran, oldukça cazip bir gelişen pazar olma hüviyeti taşımaktadır.

Karşılaştırmalı ekonomik büyüme performansını gösteren Grafik 4 incelendiğinde İran, genel olarak küresel ortalama büyüme oranının istikrarlı yapısına yaklaşmadığı gibi ODKA bölgesinin -enerji fiyatlarıyla bağlantılı trendini de aşacak şekilde istikrarsız ve düşük bir performans sergilemektedir. İran’ın, 1990-2000 döneminde ortalama %2,4 (Dünya: %2,9 ve ODKA: %3,8), 2000-2009 arasında ortalama %5,5 (Dünya: %3,2 ve ODKA: 5,3), 2010-2015 periyodunda ise % 0,2 (Dünya: 2,9 ve ODKA: 3,3) olarak gerçekleşen büyüme performansının¹⁵, bu ülkenin toplam ihracatının 2/3’ünü aşan kısmının doğal kaynaklara dayanmasıyla doğrudan bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶

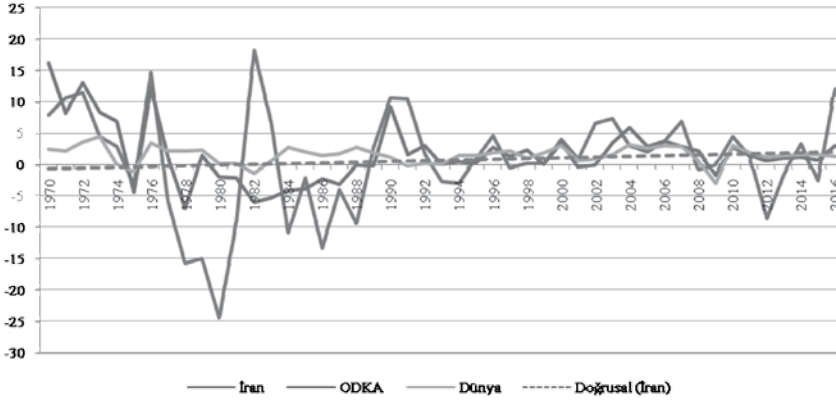
İran’da ekonomik performansın istikrarsız seyri ile fiyat genel düzeyinin istikrarsızlığı (enflasyon), yüksek işsizlik oranı, düşük yurtiçi tasarruf oranı gibi makroekonomik göstergeler arasında karşılıklı ve birbirini besleyen bir ilişki görülmekte; bu kısırdöngü sosyal ve iktisadi hayatı olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin, Devrim’den bu yana İran ekonomisinin en kronik sorunu olarak görülen, esasen enerji fiyatlarındaki konjonktürel dalgalanmalar ile bağıntılı seyreden ve halen de -İran özelinde- etkin bir mücadele yöntemi geliştirilemeyen yüksek ve dalgalı enflasyon, sebep olduğu belirsizlik ve güvensizlik dolayısıyla risk algısını yükseltmekte; kur ve faiz

¹⁵ Dünya Bankası (2017), *World Development Indicators 2017*, s.68-72.

¹⁶ K. Ahmed ve Diğerleri (2016), “Dynamics between Economic Growth, Labor, Capital and Natural Resource Abundance in Iran: An Application of the Combined Cointegration Approach”, *Resources Policy*, Sayı: 49, ss.213-21; Dünya Ticaret Örgütü (2017), *Trade Profiles 2017*, s.172.

riskleri nedeniyle hem iç hem de dış yatırımcıların uzun dönemli yatırım kararları almalarına engel olmaktadır.¹⁷

Grafik 4: İran'ın Karşılaştırmalı Ekonomik Büyüme Performansı (1970-2016)

Kaynak: Dünya Bankası (2017). *World Development Indicators*, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-Development-Indicators>, çevrimiçi veritabanı (Erişim: 22.10.2017).

İran'ın çok uluslu işletmeler açısından yatırım yapılabilir ülkeler kategorisinde değerlendirilmemesinin bir diğer belirleyici unsuru olarak tercih edilen kontrollü döviz kuru rejimi ile yeterli derinliği, genişliği ve esnekliği bulunmayan bankacılık ve finans sektörünü ifade edebiliriz. Kontrollü döviz kuru rejimi nedeniyle yerli para aşırı değerlenmekte ve bu da hem dış ticaret dengesinin bozulmasına hem de ihracat ahenginin enerji ürünleri lehine bozulmasına sebep olmaktadır.¹⁸ Bunun yanında, Devrim sonrası süreçte siyasal yönetimin ideolojik seçimleri etrafında millileştirme ve kamulaştırma uygulamaları ve sınır-dışı iş ve işlemleri sonlandırılması, hâlihazırda İran'ın verimsiz bankacılık sektörü ve daralan kredi/finans piyasasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.¹⁹ Para, sermaye finans ve kredi piyasalarına ilişkin dışlayıcı/müdahaleci hukuki düzenlemeler ve

¹⁷ M. Aslan (2016), *İran'da Enflasyon Sorunu*, İRAM Analiz, No: 1, s.3-4.

¹⁸ Aslan, A.e., s.4.

¹⁹ K. Karamelikli ve N. Alizadeh (2017), “*İran İslami Bankacılık Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme*”, Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 11, s.56.

rekabete kapalı yapı, çok uluslu işletmelerin gerçekleştirmeleri muhtemel bankacılık ve kambiyo işlemleri ile kredi ve finansman imkânları üzerinde yoğun baskı ortaya çıkaracağı cihetle yatırım kararları üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır.

Tablo 2: İran'ın Çeşitli Makro Ekonomik ve Kalkınmışlık Göstergeleri (2000-2016)

Göstergeler	2000	2008	2016
Kişi Başına Milli Gelir (Cari Fiyatlarla, US\$)	1.657,17	5.574,41	5.219,10
Dışa Açıklık Oranı (%)	41,26	48,23	43,21
Enflasyon (Tüketici Fiyatlarıyla)	14,48	25,55	8,57
İşsizlik (%)	11,80	10,50	11,40
Yurtiçi Tasarruf Oranı (%GSYİH)	36,78	46,68	37,29
Toplam Doğal Kaynak Rantı (%)	31,14	33,58	*24,29
Toplam Yaşam Beklentisi (Yıl)	70,14	73,07	**75,74

* 2014 yılı verisidir.

** 2015 yılı verisidir.

Kaynak: Dünya Bankası (2017). *World Development Indicators*, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-Development-Indicators>, çevrimiçi veritabanı (Erişim: 22.10.2017).

Diğer taraftan, İran'da hızla artan şehirleşme ile birlikte gelecek kaygısı güden genç kuşakların öncelikle eğitim, sonrasında ise istihdam olanakları beklentisi ön plana çıkmaktadır. Nüfusunun 3/4'ü şehirlerde yaşayan ve 2/3'ü 40 yaş altında bulunan İran'da bahse konu dinamik nüfus yapısı, sistemin kurucu kodlarına daha yakın olan kişilerin aksine siyasal karar mekanizmalarına katılım yönünde talepleri öne çıkarmaktadır. Bu durum toplumsal barış ortamının devamlılığını tehdit etme potansiyelini barındırmaktadır.²⁰ Kaldı ki çok uluslu işletmelerin en azından bir kısım üst ve orta düzeyde yönetim kademesinin kaynak ülkeden ev sahibi ülkeye geleceği ve bu kişilerin ev sahibi ülkenin yaşam standartlarını göz önünde bulunduracağı gerçeği karşısında, plansız kentleşme ile birlikte yaşam kalitesini belirleyen mesela hava kirliliğinin yüksek düzeyde bulunması, günlük hayatta kadınlara yönelik kılık-kıyafete dair zorlayıcı uygulamalar ve internete erişim üzerindeki engeller ile benzeri etmenler nedeniyle olumsuz bir intiba oluşturacağı muhakkaktır.

²⁰ M. Koç ve S. Afacan (2016), *İran'da Değişimin Dinamikleri*, İRAM Perspektif, No: 1, s.6.

İran'ın ülke-içi dinamiklerinden kaynaklanan negatif unsurlardan başka, bölgesel ve küresel ilişkilerinden neşvü nema bulan bazı olumsuzluklar bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile çok yönlü ilişkileri bunan İran, Devrim'den sonra bağlantısızlık politikasına dönerek ABD hâkimiyetinden kurtulma yönünde adımlar atmış, öte yandan tercih ettiği mezhepsel-yayılmacı politika nedeniyle ODKA bölgesi ülkeleriyle de sağlıklı ilişkiler kurmayı başaramamış ve Devrim-sonrası süreçte bir taraftan kendi iç problemleriyle mücadele ederken, diğer taraftan da zaman zaman dozu değişmekle birlikte sürekli olarak ekonomik ve politik yaptırımlara muhatap olmuştur.²¹ Bu doğrultuda, küreselleşme sürecinin genel trendinin²² aksine belirgin bir özelleştirme politikası uygulamayan²³ İran'da, bilakis ekonomide devletçi anlayışın tercih edilmesi ve millileştirme uygulamaları sonrasında, çoğunlukla verimsiz iş süreçlerine sahip ve iktisadi hayatın diğer fazlarına da bu olumsuz özelliğini yansıtan kamu sektörünün ekonomi içerisindeki hacmi oldukça büyümüş ve bu durum yakın zamanda deklare edilen İran'ın '*direnış ekonomisi doktrini*' penceresinden pek de problemli bir nokta olarak görülmemiştir.²⁴ Şöyle ki İran ekonomisinin kronik problemlerini aşmaya matuf birçok hedefi içeren direniş ekonomisi doktrininin metninde²⁵ Devrim sonrası oluşan siyasal yapının kendisini koruma reflekslerinin yansımaları hissedilmekte

²¹ T. Arı (1999), *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, 4. Baskı, İstanbul: Alfa Basım, s.37-8.

²² Küreselleşme ile birlikte Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslar arası ekonomik kuruluşlar demokratikleşme, hukuk devleti, yönetim, etkin bürokrasi, deregülasyon ve özelleştirme gibi 'değer'lerin dönüşümü ve kapalı sistemlerin tedbirlerin azaltılması suretiyle ekonomik aktivitenin liberalleşmesini içeren reform önerilerinde bulunmuştur. Bkz. N. Saygılıoğlu ve S. Arı (2002), *Etkin Devlet - Kurumsal Bir Tasarı ve Politika Önerisi*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları s.27-30).

²³ Dünya Bankası kayıtlarına göre 1988-1999 döneminde hiçbir özelleştirme yapılmamışken, 2000-2008 periyodunda telekomünikasyon sektöründe toplam ~720 Milyon US\$ tutarında iki özelleştirme yapılmıştır. (Bkz. Dünya Bankası (2017). *Privatization Database (1990-2008)*, <http://data.worldbank.org/datacatalog/privatization-database>, çevrimiçi veritabanı (Erişim: 22.10.2017)).

²⁴ R. Yanar (2015), "İki Ateş Arasında İran Ekonomisi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 7, Sayı: 67, s.90; H. K. Aslan (2016), *İran'ın Orta Asya Politikası (1991-2016)*, İRAM Analiz, s.10-2; S. Berber (2013), "İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemler", *Bilge Strateji*, Cilt: 5, Sayı: 9, s.74-5.

²⁵ İlgili metin, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. (Bkz. https://iramcenter.org/d_hbanaliz/Yranda-DireniY-Ekonomisi-Doktrinini.pdf).

ve bu doğrultuda devlet/kamu odaklı bir yöntem tarzının zaruri görüldüğü anlaşılmaktadır.

Büyük endüstrilerde kamu hâkimiyetinin bulunduğu, merkezi planlama ile yönetilen karma ve rant-odaklı bir ekonomik yapıya sahip olması dolayısıyla üretim miktarı ve dolayısıyla da gelir düzeyi ve tüketim artışı sınırlı düzeyde kalan²⁶ İran, doğrudan yabancı yatırımı yapma kararı verecek olan çok uluslu işletmeleri, gelişmekte olan piyasa hacmi ve tüketime temayülü yüksek olan genç nüfusu ile potansiyel ihraç pazarlarına yakınlığı dolayısıyla pazar-motivasyonlu olarak cezbetmekte; ancak sahip olduğu doğal kaynakların devlet kontrolünde olması ve başta enflasyon olmak üzere kambiyo, bankacılık ve finans sektöründeki kısıtlamaların etkisiyle oluşan ekonomik istikrarsızlıklar nedeniyle kaynak-motivasyonlu ve etkinlik-motivasyonlu çok uluslu işletmeler açısından teşvik edici/ön açıcı unsurlar barındırmamaktadır.

İran’da DYSY’nın Belirleyicisi Olarak Kurumsal Yapı

Kurum kavramı, en popüler şekliyle, ‘*insanlar arasındaki ilişki formlarını belirleyen ve yine insanlarca oluşturulmuş kısıtlamalar; yani bir toplumda oynanan oyunun kuralları*’ olarak tanımlanmaktadır.²⁷ Kurumsal İktisat Okulu’nun kurucusu olarak kabul edilen Veblen tarafından ‘toplumların, yaşamlarını sürdürebilmek için, çevreyle ilişkileri dâhilinde geliştirdikleri alışkanlıklar’ olarak geniş ölçekte tanımlanan kurum kavramı,²⁸ Yeni Kurumsal İktisat Okulu²⁹ temsilcilerince ‘*olası keyfilikleri ve fırsatçı davran-*

²⁶ C. Pierce (2008). *Corporate Governance in the Middle East and North Africa*, London: GMB Publishing, s.124.

²⁷ D. C. North (2001), *Kurumlar; Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, Çev: G. Ç. Güven, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, s.9.

²⁸ T. B. Veblen (1994), *The Theory of Leisure Class*, Dover Thrift Editions, Canada: G. Publishing Co., s.120.

²⁹ 20’nci yüzyılın başında anaakım iktisadın rağmına özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde gelişen tepkiler ekseninde şekillenen ve günümüzde Eski Kurumsal İktisat Okulu olarak isimlendirilen akım genel olarak, tekeller, sendikalar, kurumsal kuruluşlar, devletin iktisadi etkinliklerini ve belirsizliğin neden olduğu ekonominin denge dışı seyrini kurumsallaştırmayı amaçlamak suretiyle esasen anaakım iktisada köklü bir karşı çıkışı ifade etmektedir. Diğer taraftan Yeni Kurumsal İktisat ekolü ise aynı okulun bir parçası olmakla birlikte, anaakım iktisada kökten bir karşı çıkış iddiasını ter edip rasyonalite ve tam bilgi gibi gerçekçi olmayan varsayımlar yerine işlem maliyetleri, mülkiyet hakları, eksik sözleşmeler gibi kurumsal açıklayıcıları

nışları sınırlandırmak amacıyla insanlar tarafından geliştirilen kurallar bütünü' gibi daha spesifik alanları işaret edecek biçimde açıklanmaktadır.³⁰

Toplumların tabi oldukları anayasa, kanun, düzenlemeler ve sair yazılı kurallar ile tarihi süreklilik bağlamında devam edegelen örf, gelenek ve benzeri enformel alışkanlıklarının tamamını ifade eden kurumsal yapının, genel olarak ülkeler arası ekonomik gelişme farklılıklarını kapsamlı olarak açıkladığı, konumuz özelinde ise çok uluslu şirketlerin yatırım kararları üzerinde önemli belirleyicilerden olduğu cihetiyle, kapsayıcılık ve/veya dışlayıcılık³¹ taşıyan bileşenlerinin ayrıca tetkik edilmesi önem arz etmektedir.

Bu doğrultuda, tematik olarak belirtecek olursak, sivil yaşamın çerçevesini belirlemek kaydıyla hayat kalitesine ve toplumsal güven ilişkilerine bilvasıta etki eden temel hak ve özgürlükler ile basın, örgütlenme ve benzeri hürriyetlerin varlığı, siyasal hakların sınırlarını çizen ve kişilerin/özel kurumların gelecek vizyonlarını ve beklentilerini şekillendiren yönetim biçimi ve politik uygulamalar, özellikle yatırımcıların karar verme süreçlerini doğrudan etkileyen mülkiyet hakları güvencesi ve etkili bir sözleşme hukuku altyapısı, iş yapma süreçlerindeki sürat ve maliyeti yansıtmaları açısından yolsuzluk ve bürokrasi düzeyleri ile bütün bu kurumsal yapıların adeta teminatı olan hukukun üstünlüğü algısı ve destekleyici bir unsur olarak etkin bir asli sistemin teşkilatlandırılmış olması hususlarının İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'ndaki, ilgili yasal çerçevedeki, ikili ve çok taraflı yatırım anlaşmalarındaki hükümlere nasıl konu edildiği ve yakın dönemde yatırım ikliminin iyileştirilmesine matuf ne çeşit reformlar gerçekleştirildiği ve bu bağlamda İran'ın en sorunlu alanlarının ne tür bir dönüşüme uğradığı/uğramadığı, kapsamlı ya da spesifik tespitler içeren açıklayıcı endeksler üzerinden gözden geçirilecektir.

katıp, geleneksel iktisat alanında karşımıza çıkan piyasa ve firma gibi unsurların işleyişinin de kurumsal süreç içerisinde değerlendirilmesi gerektiği şeklindeki savları ileri sürmekte ve bu şekilde adeta yerleşik iktisadın reformist bir tamamlayıcısı olarak görülmektedir. (Yeni Kurumsal İktisat Okulu hakkında detaylı bilgi için bkz. T. Çetin (2012), "Yeni Kurumsal İktisat", *Sosyoloji Konferansları*, No: 45, ss.43-73).

³⁰ W. Kasper ve M. E. Streit (1998), *Institutional Economics: Social Order and Public Policy*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s.28.

³¹ D. Acemoğlu ve J. A. Robinson (2013), *Ulusların Düşüşü - Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, 1. Baskı, Çev: F. R. Velioğlu. İstanbul: Doğan Kitap, s.74-7.

Resmi adıyla İran İslam Cumhuriyeti (Islamic Republic of Iran), 1979 yılında yaşanan Devrim süreci ertesinde yürürlüğe konulan ve bilahare 1989 yılında muhtelif revizyonlara tabi tutulan anayasa ile yönetilmektedir.³² Anayasaların bir ülkedeki siyasal sistemin şeklini tayin eden temel metinler olduğu göz önünde bulundurulduğunda, İran Anayasa’nın 2’nci maddesi ‘*velayet-i fakih*’ olarak adlandırılan ‘*devrim rehberin*’nin, ülkeni siyasal sisteminin adeta kilit taşı olduğunu ifade etmekte³³; 57’nci madde,³⁴ yasama, yürütme ve yargı erklerini, çalışmalarını devrim rehberinin gözetiminde sürdüreceklerini hükme bağlamakta; devrim rehberinin görev ve yetkilerinin sıralandığı 110’uncu madde³⁵ ise ülkenin genel politikaların belirlenmesi ve kritik kurum ve kuruluşların yöneticilerinin atanmasında devrim rehberine oldukça geniş bir inisiyatif bırakılmaktadır.³⁶ Her ne kadar Anayasa’da kuvvetler ayrılığına dair düzenlemelere yer verilmiş ise de genel olarak siyasal sistemin bir kişi/makam üzerine kurgulandığı İran örneğinde hem siyasal karar alma mekanizmalarının katılımcı ve çoğulcu niteliğinden, hem de yönetimin devamlılığından/öngörülebilirliğinden emin olunamadığı cihetle, çok uluslu şirketlerin yatırım kararları üzerinde olumsuz etki doğurmaktadır.³⁷

Nüfus yapısı itibarıyla oldukça fazla etnik azınlığa/gruba olabildiğince sükûnetle ev sahipliği yapmayı başarabilen İran’ın, sivil haklar, kadın hakları, genç özgürlükleri ya da temel hak hürriyetlerin sınırı konusunda aleyhte aşırı gitmesi ilk bakışta ironik gözükebilmektedir. Bu noktada İran’ın ulusal kimlik inşasının üzerine temellendiği ulusal düzeyde *köklü farisi geçmişin*, bölgesel planda *şii-mezhepsel inancın*³⁸ ve küresel alanda

³² Comperative Constitution Project (2017), *Iran’s Constitution of 1979 with Amendments through 1989*, Oxford University ve Hein Online, <http://www.constituteproject.org>, (23.11.2017).

³³ A. Yeğin (2013), *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Rapor, No: 23, s.53.

³⁴ Comperative Constitution Project, *a.g.e.*, s.20.

³⁵ Comperative Constitution Project, *A.e.*, s.29-30.

³⁶ İlgili anayasa maddelerinin Türkçe çevirisi için bkz. A. Yeğin (2013), *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Rapor, No: 23, s.53-4.

³⁷ Ampirik literatürden örnekler için bkz. A. Brunetti (1997), “Political Variables in Cross-Contry Growth Analysis”, *Journal of Economic Surveys*, Cilt: 11, Sayı: 2, s.163-90.

³⁸ Özellikle Suudi Arabistan ile gerginliği işaret eden bu hususa ve etkilerine dair detaylı bilgi için bkz. İnat, K. ve Diğerleri (2016). *İran - Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Etkileri*, SETA Analiz, Sayı: 148.

-özellikle Devrim sonrası süreçte oluşan- *Batı karşıtlığı* ve/veya *Batı'dan dışlanmışlığın* göz önünde bulundurulması önem taşımaktadır. Bütün bu değer/inanç sistemi üzerine kurulu olan İran'da, Devrim'in kurucu ideolojisi etrafında şekillenmiş bulunan mevcut siyasal yapının muhafaza edilebilmesi maksadıyla devlet refleksi ağır basmakta ve bu bağlamda Anayasa'da özgürlük-güvenlik dengesi, güvenlik aleyhine bozulmuş bir görünüm arz etmektedir.³⁹ Bu durum, İran'ın uluslararası toplum nezdindeki imajını sarstığından, çok uluslu şirketlerin yatırım kararlarına negatif yönde tesir etmektedir.

Öte yandan İran'da yazılı ve görsel medya devletin sıkı kontrol ve denetiminde bulunmakta, internet ve uydu kullanımı ise ciddi kısıtlamalara tabi tutulmaktadır. Kuşkusuz bütün bu kısıtlamalar karşısında özellikle görsel iletişim araçlarının '*kayıtdışı*' ya da '*yeraltı*' olarak nitelendirilebilecek şekilde devletin kontrolünden kaçınarak bir şekilde erişilebilir olduğu bilinmekteyse de, esasen kamusal alana hitap ettiğinden dolayı daha fazla göz önünde bulunmakta olan yazılı medyaya ilişkin kısıtlama ve kapatma uygulamaları İran'daki basın özgürlüğü algısını zayıflatmaktadır.⁴⁰ Bütün bu ahval, uluslararası yönetim ve özgürlük endekslerine de yansımıştır. Ekonomist Dergisi'nin yıllık olarak yayımladığı Demokrasi Endeksi'ne göre ODKA ülkelerinin 13'ü otoriter rejim nitelendirilmekte; keza İran'da, 2,34/10,0 skoruyla 167 ülke içinde 154'üncü sırada bulunmakta ve otoriter rejim tipinde tasnif edilmektedir. Yine Freedom House'un Basın Özgürlüğü Endeksi'nde İran 199 ülke içinde 190'ıncı sırada yer almakta; keza Internet Özgürlüğü Endeksi'nde de '*özgür olmayan*' ülkeler kategorisinde bulunmaktadır.⁴¹

Sivil ve siyasal hak ve özgürlüklerden başka, mülkiyet hakların yönelecek millileştirme ve/veya kamulaştırma/el koyma ihtimalinin de doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapacak çok uluslu işletmelerin kararlarını olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir.⁴² Bu noktada en garantili hükümler yine

³⁹ H. Katouzian ve H. Şahidi (2011), "21. Yüzyılda İran - Siyaset, Ekonomi ve Çatışma", *21.Yüzyılda İran*, Çev: P. Güven, Ankara: Sitare Yayınları, s.29-31.

⁴⁰ Yeğin, a.g.e., s.75.

⁴¹ Ekonomist (2016), *Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2016 - Revenge of the "deplorables"*, s.10 ve 43; Freedom House (2016), *Freedom on the Net 2016*, s.29.

⁴² M. Azzimonti ve P. G. Sarte (2007), "Barriers to Foreign Direct Investment under Political Instability", *Economic Quarterly*, Cilt: 93, Sayı: 3, s.287-315.

anayasalarda yer almak durumundadır. İran Anayasası’nın 22’nci maddesi⁴³ diğer temel haklar ile birlikte mülkiyet hakkının da dokunulamaz olduğunu garanti altına almış ancak ‘*yasanın hariç tuttuğu durumlar*’ kaydını düşmektedir. Bu husus, anayasa gibi üzerinde değişiklik yapılması daha zor olan ve bu yönüyle yatırımcılar nezdinde daha güvenilir bir düzenleme ile garanti altına alınmış kritik bir hakkın, sınırları belirlenmemiş/ucu açık şekilde siyasal yönetimin günöbirlik ilişkileri bağlamında değışikliğı uğrayabilecek politikalarının inisiyatifine bırakılması sonucunu doğurmuştur. Keza İran Anayasası’nda maddi/fikri mülkiyet hakkının ne şekilde transfer dileceğine ya da bu hakka dair uyumsuzlukların ne şekilde çözümleneceğine dair bir hüküm de bulunmamaktadır. Bu bağlamda, Uluslararası Mülkiyet Hakları Birliğı’nin her yıl düzenli olarak yayımladığı Uluslararası Mülkiyet Hakları Endeksi’nde İran’ın son yirmi ölkede içerisinde bulunduğı ve İran’daki büyük işletmelerin neredeyse tamamına yakınının kamu kontrolünde olduğu nazarı itibara alındığında, mülkiyet haklarının korunmasına dair mezkûr gevşek/muğlâk/ucu açık düzenlemelerin dahi, her an millileştirme ve/veya kamulaştırma riskine muhatap olma ihtimali bulunan çok uluslu işletmelerin yatırım kararlarını olumsuz etkileyebileceğı açıktır.

İran’ın küresel doğrudan yabancı sermaye akımlarını cezbedebilmesi önündeki bir diğer önemli kurumsal kısıt da bürokratik etkinliğın bulunmaması ve yolsuzluk algısının yüksek düzeyde seyretmesidir. Uluslararası Şeffaflık Örgütü’nün yayımladığı Yolsuzluk Algısı Endeksi’ne göre İran, 29/100 puan ile 176 ölkede içerisinde 131’inci sırada yer almaktadır. Yine Dünya Bankası tarafından, kamusal hizmetlerin niteliğı ve siyasala baskılardan bağımsızlığı algısını ölçek maksadıyla -2,5 ile +2,5 arasında belirlenen yönetimin etkinliğı skoru kapsamında İran, -0,20 puan ile oldukça kötü bir pozisyonda bulunmaktadır. Bu durumun temel olarak, siyasal kurumların katılımcılık ve hesap verebilirlik düzeylerinin düşük olmasının idareye ve kamu iktisadi teşebbüslerine verimsizlik ve yolsuzluk olarak önemli bir yansıması olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla siyasal etkiden arındırılmış bir bürokratik yapının henüz tesis edilememiş olması nedeniyle, iş süreçlerinde yavaş, maliyetli ve kayıtdışı ilişkilere mahkûm olunabileceğı endişesi, çok uluslu işletmelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımı kararları üzerinde negatif tesirde bulunabilecektir.

⁴³ Comperative Constitution Project, *a.g.e.*, s.14.

Tablo 3: İran’da Kurumsal Kalite Göstergeleri (2016)

	Kurum/Endeks	Gösterge	Ölçüm Aralığı (En Düşük/En Yüksek)	Skor	Sıra
Politik Kurumlar	Freedom House/	Sivil Haklar	7/1	6	-
	Dünyada Özgürlük Endeksi	Politik Haklar		6	-
	Dünya Bankası/	İfade Özgürlüğü ve Hesap Verilebilirlik	-2,5/+2,5	-1,39	-
	Dünya Yönetişim Göstergeleri	Siyasal İstikrar ve Şiddetsizlik		-0,74	-
	Ekonomist Dergisi/	Demokrasi Seviyesi	1/10	2,34	154/167
	Demokrasi Endeksi				
Sosyal Kurumlar	Freedom House/	Basın Özgürlüğü	100-0	90	190/199
	Basın Özgürlüğü Endeksi				
	Uluslararası Şeffaflık Örgütü/	Yolsuzluk Düzeyi	0-100	29	131/176
	Yolsuzluk Algılama Endeksi				
	Uluslararası Mülkiyet Hakları Birliği/	Mülkiyet Hakları	0-10	4,24	Son 20 ülke içinde
	Uluslararası Mülkiyet Hakları End.	Güvencesi			
Ekonomik Kurumlar	Dünya Bankası/	Hukukun Üstünlüğü	-2,5/+2,5	-0,71	-
	Dünya Yönetişim Göstergeleri				
		Ticari Özgürlüğü	0-100	54,5	-
	Heritage Vakfı ve WSJ/	Parasal Özgürlük		55,5	-
		Finansal Özgürlük		10,0	-
	Ekonomik Özgürlük Endeksi	Yatırım Özgürlüğü		0	-
		İşgücü Özgürlüğü		54,5	-
	Fraser Enstitüsü/	Kamu Sektörünün Hacmi	0-10	5,3	127/169
	Dünya Ekonomik Özgürlük End.				
	Dünya Ekonomik Forumu/	Küresel Rekabet Gücü	1-7	4,12	76/139
	Küresel Rekabet Gücü Endeksi				
	Dünya Bankası & Uluslararası Finans Kurumu/	İş Yapma Kolaylığı	0-100	57,44	118/189
	İş Yapma Endeksi				
	Dünya Bankası/	Düzenlemelerin Kalitesi	-2,5/+2,5	-1,23	-
	Dünya Yönetişim Göstergeleri	Yönetimin Etkinliği		-0,20	-

Kaynak: Economist (2016), *Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2016 - Revenge of the "deplorables"*; Freedom House (2016), *Freedom in the World 2016*; Freedom House (2016), *Freedom of the Press 2016*; Dünya Bankası (2017), *World Governance Indicators 1996-2016*, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home>, çevrimiçi veritabanı (Erişim: 22.07.2017); Uluslararası Şeffaflık Örgütü (2016), *Corruption Perceptions Index 2016*; Uluslararası Mülkiyet Hakları Birliği (2016), *International Property Rights Index 2016*; Heritage Vakfı (2017), *2017 Index of Economic Freedom*; Fraser Enstitüsü (2016), *Economic Freedom of the World 2016 Annual Report*; Dünya Ekonomik Forumu (2016), *The Global Competitiveness Report 2016-2017*; Dünya Bankası ve Uluslararası Finans Kurumu (2016), *Doing Business 2016 - Measuring Regulatory Quality and Efficiency*.

İran’da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bir diğer önemli belirleyici unsurunu, ülkenin iç yatırım hukuku ve uluslararası anlaşmalar karşısındaki durumu oluşturmaktadır. İran’da iç yatırım hukukunun ana gövdesini 2002 yılında yürürlüğe giren ve dış yatırımcıların daha fazla sektöre yönelebilmesine imkân tanımanın yanında, devlet uygulamaları nedeniyle ortaya çıkabilecek şirket zararlarının karşılanmasından, kamulaştırma işlemleri neticesinde ilgili işletmeye tazminat ödenmesi garantisine, ana sermaye ya da ticari karların yurtdışına transferinden, olağanüstü durumlarda iflas eden yatırımcıların yatırım maliyetinin karşılanmasına, yabancı yatırımcıların ülkeye giriş işlemlerinden, ihtilafların çözümüne kadar yatırım ikliminin iyileştirilmesine dair birçok düzenlemeyi yürürlüğe koyan *Yabancı Yatırım Teşvik ve Koruma Kanunu* (Foreign Investment Promotion and Protection Act - FIPPA) oluşturmaktadır.⁴⁴

1975 yılında kurulan ve fakat FIPPA’nın yatırım ortamını iyileştirmeye matuf düzenlemeleri ile birlikte 2002 yılı sonrasında güçlenerek kendi alanına odaklanma fırsatı bulan *İran Yatırım, Ekonomik ve Teknik Yardım Kurumu* (Organization for Investment, Economic and Technical Assistance of Iran - OIETAI); endüstriyel üretime ve ticarete dönük serbest yatırım bölgelerini, FIPPA kapsamında yabancı yatırımcıları destekleyici hükümet politikalarını ve piyasa düzenlemelerini, doğal kaynak ve işgücü zengini olması, geniş iç pazarı, geniş sektörel yelpazesi gibi ekonomik avantajlarını, bazı sektörlerle ait vergi ertelemelerini ve stratejik coğrafi konumunu, yatırımcılara rekabet gücü avantajı sağlayan faktörler olarak deklare etmektedir.⁴⁵

Bu çerçevede FIPPA sonrasında ve OIETAI’nin kuvvetlendirilmiş yapısıyla birlikte İran’da yatırım ikliminin iyileştirilmesine yönelik ne tür reformlar yapıldığını gösteren Tablo 4 ‘ten, şirket kuruluş ve isimlendirme süreçlerinin kolaylaştırıldığı, özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde yerleşik/verimsiz bürokratik yapı nedeniyle oldukça uzun süre alan ve yüksek işlem maliyetine neden olabilen yapı ruhsatı alma ve yapı tamamlama prosedürleri ile elektrik ve suya erişim süreçlerine hız kazandırıldığı, ithalat ve ihracat işlemlerinin çabuklaştırıldığı ve dış ticaret prosedürlerinin basitleştirildiği, kredi finansmanı sağlamak noktasında sorun

⁴⁴ İlgili metnin Türkçe versiyonuna ulaşmak için bkz. (<http://www.investiniran.ir/en/filepool/41/Foreign-Investment-Promotion-and-Protection-Act-Turkish-?redirectpage=%2fen%2febook>).

⁴⁵ Organization for Investment, Economic and Technical Assistance of Iran, *Why Iran*, <http://www.investiniran.ir/en/whyiran1>, (03.11.2017).

teşkil eden kredi notu ve/veya geçmiş finansal kimliğe dair bilgiye erişimin kapasitesi artırıldığı, vergi yapısı daha sistematik ve işlevsel bir yapıya kavuşturulduğu, dış yatırımcılar için kritik bir önem taşıyan ve yatırım ve bağlantılı tüm faaliyetlerinin esaslı unsurunu oluşturan sözleşme hukukuna dair iyileştirici düzenlemelere gidildiği, ikili ya da çok taraflı hukuki ihtilaflar yaşayan ve yabancı bir ülkede bu tür sorunlarla baş edebilme kapasitesi nispeten sınırlı olan özellikle küçük yatırımcıların korunmasına dair önlemlerin kuvvetlendirildiği görülmektedir. Diğer taraftan, İran'ın 2013 yılında uygulamaya koyduğu yatırımcılardan ceza izni alma zorunluluğu getirerek girişim başlatma sürecini zorlaştıran bir uygulamayı yürürlüğe koyması ise son dönemde yatırım iklimini kötüleştiren tek olumsuz etken olarak kayda geçmiştir.

Tablo 4: İran'da Yatırım İklimini İyileştirmeye Yönelik Reformlar (2008-2017)

Gösterge	Yıl	Reform
Girişim Başlatma	2015	Şirket unvanı satın alınması ve kayıt prosedürleri kolaylaştırılmak suretiyle iş yapma süreçleri hızlandırılmıştır.
	2011	Şirket unvanı aranması ve rezerve edilebilmesine imkân tanıyan bir çevrimiçi portal hizmete alınarak iş yapma prosedürleri hafifletilmiştir.
	2010	Şirket kurulmasına dair prosedürlerin çevrimiçi bir portal üzerinden gerçekleştirilebilmesine yönelik bir sistem hizmete alınarak Girişim Başlatma süreçleri etkinleştirilmiştir.
Yapı Ruhsatı İşlemleri	2010	Tahran'da açtığı ofis marifetiyle yapı Ruhsatı işlemlerinin merkezi bir sistem üzerinde daha hızlı gerçekleştirilmesine imkân tanınmış; böylece yer onayları alma, izin belgesi oluşturma ve bitirme sertifikalarını oluşturma süreci kolaylaştırılmış; ayrıca su ve elektrik bağlantılarını elde etmek için gereken süre de azaltılmıştır.
Elektriğe Erişim	2015	Elektrik bağlatmak için gereken kazı izin ve harçlarını kaldırmak kaydıyla elektriğe erişim prosedürleri kolaylaştırılmış ve etkinleştirilmiştir.
Ticari Faaliyetin Kolaylaştırılması	2017	Dış ticaret işlemlerinin tek elden sunulduğu ulusal-bazlı sistemin altyapısı geliştirilerek ve genişletilerek ihracat ve ithalatı işlemleri kolaylaştırıldı.
Krediye Erişim	2011	Özel bir kredi bürosu kurulmak suretiyle kredi bilgilerine erişim kolaylaştırılmıştır.
Vergi Yüklü ve Ödeme Prosedürleri	2010	Satış vergisinden, katma değer vergisi sistemine geçilerek vergi ödeme prosedürü kolaylaştırılmıştır.
Sözleşmelerin Uygulanabilirliği	2011	Bazı belgelerin elektronik olarak dosyalanması, kısa mesaj yoluyla bildirimi ve elektronik bir vaka yönetimi sistemi oluşturularak sözleşmelerin uygulanabilirliği daha kolay ve daha hızlı hale getirildi.
Küçük Yatırımcıların Korunması	2013	Ekonomik faaliyetlerde taraflar arası şeffaflığın artırılmasını sağlayacak düzenlemeler yaparak küçük yatırımcıların korunmasına yönelik önlemler kuvvetlendirilmiştir.

Kaynak: Dünya Bankası (2017), *Doing Business - Measuring Business Regulations*, <http://www.doingbusiness.org/Reforms/Overview/Economy/iran>, (Erişim: 22.10.2017).

Diğer taraftan 2017 yılı itibarıyla toplam 57 ülkeyle iki taraflı yatırım anlaşması, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkeler ise bölgesel ve çok taraflı yatırım anlaşmaları akdedilmiş; yine, 46 ülkeyle de çift-yönlü vergi erteleme anlaşması imzalanmıştır.⁴⁶ Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teşviki amacıyla kurulan 7 adet serbest ticaret bölgesinde 20 yıl vergi muafiyeti, ana sermaye ve karın transfer edilebilme olanakları, yabancı sermaye yatırımları için korunma ve garanti, vize ve oturma izinlerinin kaldırılması, çalışma ilişkileri sosyal güvenlik konularında kolaylaştırılmış mevzuat, parça mamullerin gümrük vergisinden muaf olarak ana karaya aktarılması gibi ilave imkânları sağlanmaktadır.⁴⁷ Yine ülkenin daha iç bölgelerinde oluşturulan 14 adet özel ekonomik bölgede de sıfıra yakın işlem maliyeti ve formalite ile mal ihracatına yönelik kapsamlı avantajlar sağlanmaktadır.⁴⁸

Nihayet Dünya Ekonomik Forumu tarafından her yıl düzenli olarak yayımlanan Küresel Rekabet Gücü Endeksi kapsamında yapılan tespitlere göre, özellikle yerli paranın konvertibilite kısıtlarından kaynaklanan (döviz/dış para cinsinden) finansman sorunları yatırımcılar açısından en problemli ve riskli alan olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, ideoloji-baskın devlet yapılanması ve mezhep odaklı-yayılmacı dış politika anlayışı nedeniyle ortaya çıkardığı öngörülebilir olmayan/belirsiz siyasi ortam da yatırımcıları tedirgin eden başlıca faktörlerden birisi olarak öne çıkmaktadır. İran ekonomisinin yapısal problemlerinin başında gelen enflasyon sorunu, bir taraftan yatırımların verimliliğine yönelik olumsuz etkisi nedeniyle doğrudan, hem de ülkenin makroekonomik istikrarını bozucu etkisi ile dolaylı olarak dış yatırımcı kararlarını olumsuz etkilemektedir. Özellikle reel yatırım yapmaları dolayısıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımcılarının karar süreçlerine etki eden önemli bir etken de ulaşım, iletişim ve sair fiziki altyapının kalitesi olup, işbu alan da İran’ın en sorunlu alanlarından birisini teşkil etmektedir. Yine, iş süreçlerini yavaşlatma ve işlem maliyetlerini yükseltme potansiyeli barındıran verimsiz kamu bürokrasisi, kırtasiyecilik

⁴⁶ OIETAI (2017), *Iran Bilateral Investment Treaties*, <http://www.investiniran.ir/en/ratified>, (03.11.2017).

⁴⁷ OIETAI (2017), *Trade – Industrial Free Zones*, <http://www.investiniran.ir/en/whyiran1/investmentincentives/industrialzones>, (03.11.2017).

⁴⁸ OIETAI (2017), *Special Economic Zones*, <http://www.investiniran.ir/en/whyiran1/investmentincentives/specialeconomiczones>, (03.11.2017).

ve yolsuzluk etmenleri yatırımcıların motivasyonunu kıran önemli diğer kritik parametreler olarak görülmektedir.

Tablo 5: İran’da Karşılaştırmalı ‘En Sorunlu Alanlar’ (2010-2016)

Gösterge	2010	Trend	2016
Finansmana Erişim	18,3	↓	14,8
Politik İstikrarsızlık	14,4	↓	10,9
Enflasyon	12,1	↑	12,2
Verimsiz Kamu Bürokrasisi	11,3	↑	12,1
Yetersiz Altyapı	11,1	↓	9,2
Dışlayıcı İşgücü Piyasası Mevzuatı	7,1	↓	4,8
Nitelikli İşgücü Eksikliği	4,6	↓	4,0
Yerel İşgücünün Düşük İş Etiği	4,5	↓	3,6
Yolsuzluk	4,4	↑	10,0
Yabancı Para Düzenlemeleri	3,9	↑	5,4
Vergi Düzenlemeleri	3,1	↓	3,0
Vergi Oranları/Yükü	2,3	↑	4,6
Yetersiz İnovasyon Kapasitesi	-	↑	3,3

Kaynak: Dünya Ekonomik Forumu (2016), *The Global Competitiveness Report 2016-2017*.

Öte yandan, işgücü piyasasının esnekliğini kırmaya yönelik dışlayıcı düzenlemeler, aktif nüfusun iş etiği düzeyinin düşük olması, istikrarlı ve etkin bir vergi yapısının bulunmaması, yatırımcılar üzerindeki vergi yükünün görece yüksek olması, düşük inovasyon kapasitesi gibi unsurlar da, risk düzeyleri değişmekle birlikte İran’a yönelen DYSY önündeki belirleyici engeller olarak ya da iyileştirmeye ihtiyaç duyan alanlar olarak durmaktadır.

Hülasa, sivil ve siyasal özgürlükler dışında İran’a yönelen doğrudan yabancı sermaye akımları üzerinde ekonomik kurumların da genel olarak negatif etkide bulunduğu görülmektedir. Hâlihazır durumu itibarıyla zayıf bir kurumsal yapıya sahip olduğu aşikâr olan İran’ın, çok uluslu şirketlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımı kararlarını kendisine yönlendirebilecek reform çabalarına rağmen avantajlı/rekabetçi bir yatırım iklimi

oluşturabilmek hususunda kısır bir görünüm arz ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç: ‘İran İstisnacılığı’ mı?

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar, küreselleşme süreci ile birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın finansmanı açısından en güvenilir dış kaynak halini almıştır. Bu çalışmada, doğrudan yabancı sermaye akımlarından potansiyeline nispetle oldukça düşük bir pay almakta olan İran’da ekonomik müşevvikler ve kurumsal kısıtların cari durumunun tespit edilmesi hedeflenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde İran’ın, cazip iç pazar büyüklüğü, tüketim eğilimi yüksek genç nüfusu, potansiyel ihraç pazarlarına yakınlığı nedeniyle pazar arayan çok uluslu işletmeler açısından uygun bir durak olmadığı görülmüştür. Yine İran’da, oldukça zengin olan enerji kaynaklarının kamu mülkiyetinde bulunması sebebiyle kaynak arayan çok uluslu işletmeler nazarında, fiyat istikrarsızlıkları, kambiyo engelleri ve finansal sistemin zayıflığı dolayısıyla da etkinlik arayan çok uluslu işletmeler gözünde teşvik edici bir özellik taşımadığı anlaşılmıştır.

Diğer taraftan İran’ın, kurucu ideolojisinden beslenen ve güvenlik bürokrasisi aktörleri marifetiyle devamlılığını muhafaza edebilen siyasal sistemindeki kökleşmiş katılımcılık ve çoğulculuk problemleri ile iletişim, basın, örgütlenme gibi temel hak ve özgürlüklere ilişkin kısıtlar nedeniyle ÇUI’ler açısından yeterli güven ortamının bulunmadığı tespit edilmiştir. Her ne kadar doğrudan yabancı sermaye yatırımların teşvik edecek şekilde, iş ortamını iyileştirmeye ve yatırımcıları korumaya matuf bir yasal düzenlemeye gidilmişse de, politik sistemin bürokrasi üzerindeki yozlaştırıcı etkisinin sebep olduğu yüksek yolsuzluk düzeyi ile yetersiz mülkiyet hakları güvencesi, etkili koruma mekanizmalarının yokluğu gibi sebepler dolayısıyla, çok uluslu işletmeler nezdinde avantajlı ortamının oluşturulmadığı değerlendirilmektedir.

Bütün bu negatif faktörlerin yanında, bir de İran’ın gerek bölgesel düzeyde izlediği mezhepsel-yayılmacı politikanın bir çıktısı olarak içine girmek durumunda kaldığı gerilimli rekabet ortamı, gerekse küresel düzlemde ekonomik reaksiyonlara ve hatta uzun yıllardır süregelen ambargolara neden olabilen nükleer araştırma faaliyetlerinin ülke ekonomisi üzerinde ortaya çıkardığı sistemik riskler, yatırım güvenliği açısından çok uluslu işletmelerin yatırım kararlarını olumsuz yönde motive ettiği bilinmektedir.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalar ışığında, ekonomik ve toplumsal büyük kaynakları ve potansiyeline rağmen, kurucu siyasal ideolojisinin sert bariyerleri ve esnekliği bulunmayan bu kısıtların konjonktürel olarak ülkeyi sürüklediği bölgesel ve/veya küresel ölçekli savrulmalar nedeni ile siyasal ideoloji-ekonomik gelişme arasında tercih ikilemine/çıkmazına sürüklenen İran'ın pozisyonunu, *İran İstisnacılığı* olarak adlandırmak, belki de yerinde olacaktır.

Bu kapsamda, İran istisnacılığının temel nedeni olan kurucu ideolojinin esnek olmayan yapısını dönüştürmenin zorluğu karşısında, en azından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmek hususunda ümitsizliğe kapılmak doğru olmayacaktır. Şöyle ki çok uluslu işletmelerin yatırım kararları üzerinde, ev sahibi ülkenin siyasal sistemi bakımından belirleyici olan etken, rejimin katılımcılık ya da çoğulculuk özelliğinden ziyade sürdürülebilir ve/veya öngörülebilir olmasıdır. Zira yatırımcılar, yatırım kararlarını verirken en azından orta vadeyi görebilmeyi umut ederler.

İşte bu doğrultuda, İran'da cari siyasal sistemin mevcut halini veri kabul ederek, ülkenin genel sosyo-ekonomik atmosferini belirleyen temel hak ve özgürlüklerin sınırlarının kademeli olarak da olsa genişletilmesi, hava kirliliği, yoğun trafik ve sair problemlere çözüm üretilerek yaşam kalitesinin yükseltilmesi, çoğunluğu kamu mülkiyetinde bulunan büyük işletmelerin özelleştirilmesi için etkili bir özelleştirme programı uygulanması, bağlantılı olarak bürokratik etkinliği arttıracak ve yolsuzluk algısını düşürecek risk yönetimi, kontrol ve denetim mekanizmalarının geliştirilmesi suretiyle toplumsal tansiyonun düşürülmesi, rant-odaklı ekonomik yapının kırılmasına ve ekonomide çeşitliliğin sağlanmasına yardımcı olarak çok uluslu işletmelerin yatırım kararlarını olumlu etkileyeceği cihetle tavsiye edilmektedir. İran'ın varoluşsal yanlarından birisi olan bölgesel ve küresel düzlemdeki dış politika hamlelerinden vazgeçmesini beklemek hayalperestlik olacağından, dış ilişkilerdeki gerilimi azaltmak maksadıyla da en azından agresif hamlelerden kaçınılması, ikili ve çok yönlü diplomatik ilişkilerini geliştirmesi suretiyle daha itidalli bir noktaya kaymasının da, güven ortamını ve yatırım iklimini olumlu yönde destekleyeceği dolayısıyla, faydalı olacağı mülahaza edilmektedir.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. ve J. A. Robinson (2013). *Ulusların Düşüşü - Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, 1. Baskı, Çev: F. R. Velioğlu. İstanbul: Doğan Kitap.
- Agosin, M. R. ve R. Machado (2005). “Foreign Investment in Developing Countries: Does it Crowd in Domestic Investment?”, *Oxford Development Studies*, Cilt: 33, Sayı: 2, s.149-62.
- Ahmed K. ve Diğerleri (2016). “Dynamics between Economic Growth, Labor, Capital and Natural Resource Abundance in Iran: An Application of the Combined Cointegration Approach”, *Resources Policy*, Sayı: 49, ss.213-21.
- Alkin, E. (2001). “Büyüme İstikrar Yabancı Sermaye İlişkisi”, *Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye*, Ankara: TCMB, s.13-5.
- Arı, T. (1999). *2000’li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, 4. Baskı, İstanbul: Alfa Basım.
- Aslan, H. K. (2016). *İran’ın Orta Asya Politikası (1991-2016)*, İRAM Analiz.
- Aslan, M. (2016). *İran’da Enflasyon Sorunu*, İRAM Analiz, No: 1.
- Azzimonti, M. ve P. G. Sarte (2007). “Barriers to Foreign Direct Investment under Political Instability”, *Economic Quarterly*, Cilt: 93, Sayı: 3, s.287-315.
- Baykal, M. (2014). *Hukuksal ve Kurumsal Bağlamda Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Berber, S (2013). “İran’ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İki-lemeler”, *Bilge Strateji*, Cilt: 5, Sayı: 9, ss.61-84.
- Brunetti, A. (1997). “Political Variables in Cross - Contry Growth Analysis”, *Journal of Economic Surveys*, Cilt: 11, Sayı: 2, s.163-90.
- Bulutoğlu, K. (1970). *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Cohen, S. D. (2007). *Multinational Corporations and Foreign Direct Investment: Avoiding, Simplicity, Embracing Complexity*, New York: Oxford University Press.

Comperative Constitution Project (2017). *Iran's Constitution of 1979 with Amendments through 1989*, Oxford University ve Hein Online, <http://www.constituteproject.org>, (23.11.2017).

Cömert, F. (1998). “Yabancı Sermayenin Dünyü, Bugünü ve Geleceği”, *Hazine Dergisi*, Sayı: 12, s.1-25.

Çetin, T. (2012). “Yeni Kurumsal İktisat”, *Sosyoloji Konferansları*, No: 45, ss.43-73.

Çinko, L. (2009). “Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri”. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, s.117-31.

Dickie, P. M. ve X. Fan (2000). “The Contribution of Foreign Direct Investment to Growth and Stability”, *ASEAN Economic Bulletin*, Cilt: 17, Sayı: 3, s.312-23.

Dunning, J. H. (1992). *Multinational Enterprises and the Global Economy*, MA: Addison Wesley.

Dünya Bankası (2017). *Doing Business - Measuring Business Regulations*, <http://www.doingbusiness.org/Reforms/Overview/Economy/iran>, (Erişim: 22.10.2017).

Dünya Bankası (2017). *World Development Indicators 2017*.

Dünya Bankası (2017). *Privatization Database (1990-2008)*, <http://data.worldbank.org/data-catalog/privatization-database>, çevrimiçi veritabanı (Erişim: 22.10.2017).

Dünya Bankası (2017). *World Development Indicators*, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-Development-Indicators>, çevrimiçi veritabanı (Erişim: 22.10.2017).

Dünya Bankası (2017). *World Governance Indicators 1996-2016*, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home>, çevrimiçi veritabanı (Erişim: 22.10.2017).

Dünya Bankası ve Uluslararası Finans Kurumu (2016), *Doing Business 2016 - Measuring Regulatory Quality and Efficiency*.

Dünya Ticaret Örgütü (2017). *Trade Profiles 2017*.

Financial Tribune (2017). “Iran 2nd Biggest FDI Destination in MENA”, <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/65339/iran-2nd-biggest-fdi-destination-in-mena>, (Erişim: 13.10.2017).

Fraser Enstitüsü (2016). *Economic Freedom of the World 2016 Annual Report*.

Freedom House (2016). *Freedom in the World 2016*.

Freedom House (2016). *Freedom on the Net 2016*.

Freedom House (2016). *Freedom of the Press 2016*.

Heritage Vakfı (2017). *2017 Index of Economic Freedom*.

İnat, K. ve Diğerleri (2016). *İran - Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Etkileri*, SETA Analiz, Sayı: 148.

Karamelikli, K. ve N. Alizadeh (2017). “*İran İslami Bankacılık Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme*”, Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 11, ss.36-58.

Kasper, W. ve M. E. Streit (1998). *Institutional Economics: Social Order and Public Policy*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Katouzian, H. ve H. Şahidi (2011). “21. Yüzyılda İran - Siyaset, Ekonomi ve Çatışma”, *21.Yüzyılda İran*, Çev: P. Güven, Ankara: Sitare Yayınları, ss.25-39.

Kegley, C. W. ve S. L. Blanton (2015). *Dünya Siyaset, - Yönelim ve Dönüşüm*, Çev: H. A. Gessler, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.

Koç, M. ve S. Afacan (2016). *İran'da Değişimin Dinamikleri*, İRAM Perspektif, No: 1.

Lim, E. (2001). “Determinants of, and the Relation between Foreign Direct Investment and Growth: A Summary of the Recent Literature”, *IMF Working Paper*, No: 175.

Mahdavy, H. (1970). “The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran”, Der: M. A. Cook (Ed.), *Studies in the Economic History of the Middle East-From the Rise of Islam to the Present Day*, Oxford: Oxford University Press, ss.428-67.

Moosa, I. A. (2002). *Foreign Direct Investment Theory, Evidence and Practice*, London: Palgrave.

Mucuk, M. (2011). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları - Teori ve Türkiye Uygulaması*, Konya: Çizgi Kitabevi.

North, D. C. (2002). *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, Çev: G. Ç. Güven, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

OECD (2002). *Foreign Direct Investment for Development - Maximizing Benefits Minimizing Costs*, Paris.

Organization for Investment, Economic and Technical Assistance of Iran (2017). *Why Iran*, <http://www.investiniran.ir/en/whyiran1>, (03.11.2017).

Pierce, C. (2008), *Corporate Governance in the Middle East and North Africa*, London: GMB Publishing.

Samuelson, P. A. (1973). *İktisat*, Çev: Demir Demirgil, Gözden Geçirilmiş İlaveli Yeni Bası, İstanbul: Menteş Kitabevi.

Saygılıoğlu, N. ve S. Arı (2002). *Etkin Devlet - Kurumsal Bir Tasarı ve Politika Önerisi*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Saygın, E. (2017). *Ortadoğu'da Kalkınmanın Finansmanı-Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Kurumlar*, İstanbul: Pınar Yayınları.

Seyidoğlu, H. (2001a). *Uluslararası Finans*, 3. Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları.

--- (2001b). *Uluslararası İktisat-Teori, Politika ve Uygulama*, 14. Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları.

Uluslararası Mülkiyet Hakları Birliği (2016). *International Property Rights Index 2016*.

Veblen, T. B. (1994). *The Theory of Leisure Class*, Dover Thrift Editions, Canada: General Publishing Company.

Yanar, R. (2015). “İki Ateş Arasında İran Ekonomisi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 7, Sayı: 67, ss.90-3.

Yeğin, A. (2013). *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Rapor, No: 23.

Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Açısından Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri: 2002-2014

Abdüssamet Pulat*

Öz

Türkiye ve İran arasında 1990'lı yıllarda yaşanan olumsuzluklar ve krizler 2000'li yılların başında yerini yumuşamaya bırakmıştır. 2002 yılında Türkiye'de iktidara gelen AK Parti döneminde ise iki ülke arasındaki ilişkiler oldukça derinleşmiştir. Gelişen bu ilişkilerin en önemli taraflarından biri ise Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerin geldiği seviye olmuştur. Türkiye'nin yeni dış politika uygulamalarından olan karşılıklı ekonomik bağımlılık oluşturma hedefi sayesinde diğer komşuları ile birlikte İran ile de ekonomik ilişkileri tarihinin en iyi seviyesini görmüştür. Bu çalışma Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkileri Joseph S. Nye ve Robert O. Keohane'nin 1980'lere doğru ortaya koydukları karşılıklı bağımlılık kuramı açısından ele almaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin İran'a yönelik karşılıklı ekonomik bağımlılık kurma hedefinin iki ülke ticaretinin hala düşük miktarlarda olması ve bölgesel rekabetin getirdiği güven sorunu nedeniyle başarısız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca İran'a yönelik uluslararası yaptırımların iki ülkenin enerji politikalarında iş birliğine gitmelerini engelleyen önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İran, Ekonomik İlişkiler, Karşılıklı Bağımlılık

* Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü Doktora Öğrencisi ve Araştırma Görevlisi, apulata@sakarya.edu.tr

Turkey and Iran Economic Relations From the Perspective of Interdependence Theory: 2002-2014

Abdüssamet Pulat*

Abstract

Adversities and crises in the 1990s between Turkey and Iran has left to soften its place at the beginning of the 2000s. In 2002, during the AK Party came to power in Turkey, relations between the two countries rather deepened. Developing one of the most important aspects of this relationship has been the level at which the economic relations between Turkey and Iran. Turkey's target is to create economic interdependence in economic relations with Iran, along with other neighbors that the new administration's foreign policy has seen the best level in history. This study discusses economic relations with Joseph S. Nye and Robert O. Keohane in terms of the interdependence between theory put forward towards 1980, which is one of the best examples of the conversion in foreign policy, Turkey and Iran. Turkey's goal of establishing trade of the two countries for mutual economic dependence concluded that Iran has still failed because of the lack of trust in the regional competition to be brought in small amounts. It has also been determined that international sanctions against Iran are an important factor preventing the two countries from going to business associations in energy politics.

Keywords: Turkey, Iran, Economic Relations, Interdependence

* PhD Student, Sakarya University Middle East Institute, apulat@sakarya.edu.tr

Giriş¹

Ekonomik ve demografik büyüklükleri ile Ortadoğu'nun iki bölgesel gücü olan Türkiye ve İran, tarihsel ve kültürel bağlarıyla kökü çok eskiye dayanan komşuluk ilişkilerine sahiptir. Geçmişte zaman zaman savaşlarla sonuçlanan bölgesel rekabetin ardından 1. Dünya Savaşıyla birlikte yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve iki yıl sonra İran'da kurulan Pehlevi Hanedanlığı döneminde iki ülke ilişkileri için yeni bir sayfa açılmıştır. Bu yeni dönemde hem İran hem de Türkiye'de kurulan rejimlerin çağdaş bir ülke olma hedefi, iki ülkenin, geçmişin aksine iyi komşuluk ilişkileri kurmasına vesile olmuştur. Ancak 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devriminin ardından iki ülke yönetimleri arasında ortaya çıkan ideolojik farklılıklar ilişkilerin seyrini negatif yönde etkilemeye başlamıştır. İdeolojik faktörlerin yanı sıra 1980'lerin ortasında başlayan ve 1990'larda Türkiye'nin en önemli sorunu haline gelen PKK terörü de Türkiye-İran ilişkilerini belirleyen diğer bir faktör olmuştur. 1990'ların sonlarına doğru yaşanan bazı kırılmalar 2000'li yıllarda ilişkilerin düzelmesi için zemin hazırlamış ve özellikle 2002 yılında Türkiye'de iktidara gelen AK Parti döneminde iki ülke arasında iyi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır.

Bu dönemde kurulan iyi ilişkilerin altında yatan en önemli faktör, AK Parti hükümetinin özellikle Türkiye'nin komşularıyla 1990'lar boyunca sorunlu olan ilişkileri düzelterek iş birliğine dayalı yeni ilişkiler kurmak istemesidir. 'Komşularla sıfır sorun' politikası olarak adlandırılan bu yeni politikanın en önemli aracı ise ekonomi olmuştur. Kalabalık iş adamlarıyla yapılan ülke ziyaretleri, yabancı sermayenin Türkiye'ye girmesi için sağlanan kolaylıklar, ülkelerle karşılıklı vizelerin kaldırılması, yabancı iş adamlarıyla düzenlenen iş forumları ve serbest ticaret anlaşmaları bu politikanın uygulamadaki göstergeleridir. Dış politika yapıcılarının bu politikaları uygulamadaki en önemli hedefi ise özellikle Türkiye'nin komşularıyla karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratarak siyasi ilişkilerin ekonomik ilişkileri değil ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkileri pozitif yönde etkilediği bir istikrar havzası oluşturmak olmuştur.

¹ Bu çalışma Türkiye-İran Enerji İlişkileri başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. (Bknz. Türkiye-İran Enerji İlişkileri, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü)

Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkiler bu politikaların sonuçlarının görüldüğü en açık örneklerinden biridir. 1990'dan 2000 yılına kadar iki ülke arasındaki ticaret hacmi sadece 1996 yılında 1 milyar doları geçerken 2000'li yıllarda bu rakam hızla artmış ve 2014 yılına gelindiğinde bölgedeki istikrarsızlığa ve nükleer faaliyetleri nedeniyle İran'a uygulanan yaptırımlara rağmen yaklaşık 14 milyar dolar seviyesine çıkmıştır.

Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerin bu kadar hızlı bir şekilde gelişme göstermesi iki ülke için de önemli bir kazanç olsa da bu ilişkinin ekonomik olarak bir karşılıklı bağımlılık oluşturduğu söylenemez. Zira yaklaşık 80 milyon nüfusa ve önemli bir ekonomik büyüklüğe sahip bu iki ülke arasında 14 milyar dolar seviyesindeki ticaret hacminin, potansiyelinin altında olduğu görülmektedir. Buna ek olarak Türkiye ve İran arasındaki ticaretin detaylarına inildiğinde, özellikle ekonomik olarak büyüdükçe enerji talebi artan Türkiye'nin İran'dan yaptığı yüksek miktarda doğalgaz ve petrol ithalatının kritik bir önemi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ticarete mal çeşitliliğinden ziyade enerji ithalatının ağırlığı vardır. Türkiye'nin İran'a olan ihracatı da önemli miktarlarda artış gösterse de ihracata konu olan mamullere bakıldığında demir-çelik ve değerli maden türü kolay ikame edilebilir malların olduğunu görüyoruz. İki ülke arasında ekonomik bir karşılıklı bağımlılığın olmamasının bir diğer göstergesi karşılıklı yatırımların az olmasıdır. Türkiye'ye gelen yabancı yatırımlar içinde İranlı yatırımcıların payı oldukça düşük kalırken İran'da yatırım yapan Türklerin de sayısı azdır. Ekonomik nedenlere ek olarak iki ülke arasında özellikle Arap Ayaklanmalarının ardından başlayan güç mücadelesi ve ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımlar karşılıklı ekonomik bağımlılığı engelleyen siyasi faktörlerdir.

Türk Dış Politikasının 2000'lerde geçirdiği dönüşüm ve özellikle ekonomik araçlara önem vermesi bu konudaki çalışmaların sayısını da artırmıştır. 2009 yılında yayınlanan makalesinde Kemal Kirişçi, Türkiye'nin 1990'lar da Ortadoğu ve Kıbrıs'a yönelik dış politikası ile 2002 yılının ardından uyguladığı politikaları karşılaştırarak, 2002 yılının ardından Türkiye'nin yumuşak güç unsurlarını devreye soktuğunu ve özellikle ekonomik araçların dış politikada daha fazla kullanılmaya başladığını vurgulamıştır. Kirişçi, Richard Rosecrance'nin "ticaret devleti" kavramından hareketle ekonomik araçların Türk dış politikasında başarılı bir şekilde kullanıla-

rak Türkiye'nin bir ticaret devleti haline geldiğini iddia etmiştir.² Mustafa Kutlay ise Türk dış politikasındaki dönüşüm ve bu dönüşümde ekonomik araçların yeri ve başarısı üzerine çalışmalar yapmıştır. Kutlay, Türk dış politikasının ekonomi politikği üzerine yaptığı çalışmada; Türkiye ekonomisinin kapsamlı bir sanayi stratejisinin olmaması, dış ticaretin sürekli ve artan bir şekilde açık vermesi ve bazı toplumsal sorunlar nedeniyle ekonomik araçların dönüştürücü kapasiteye sahip olmadığını iddia etmiştir. Kutlay, bu düşüncesine örnek olarak, Arap Baharı sonrası bölgede yaşanan krizlerde Türk Dış Politikasının etkisiz kalmasını göstermiştir.³ Kutlay, Osman Bahadır Dinçer ile yaptığı bir başka çalışmada, Türkiye'nin son dönemde yakaladığı ekonomik büyüme ve dış politikada kullandığı yumuşak güç unsurlarının Türkiye'yi bölgesinde potansiyel bir güç haline getirdiğini vurgulamıştır. Ancak diplomatik, ekonomik ve yumuşak güç unsurları açısından bakılırsa, her ne kadar Türkiye potansiyel bir güç olsa da düzen kurucu bir aktör olabilmesi için bu güç unsurlarının taşıdığı potansiyel yeterli değildir.⁴ Konuya ilişkin bir başka makalede Fatma Sariaslan ise 2000'li yıllarda Türkiye ekonomisindeki büyüme ve Türkiye'nin dış politikada ekonomik araçları kullanarak ticaret hacmini artırmasını "ticaret devleti" perspektifinden ele almıştır. Sariaslan, Türkiye ve İran arasında 2000'li yıllarda rekor seviyelere çıkan ticaret hacmini Türkiye'nin bir ticaret devletine dönüşmesinin göstergesi olarak yorumlamıştır.⁵ Mustafa Aydın ve Damla Aras, 2004 yılında yayınladıkları makalelerinde Ortadoğu ülkelerindeki otoriter rejimler nedeniyle, bu ülkelerle girilen ekonomik ilişkilerde siyasi ilişkilerin belirleyici bir rol oynadığını savunmaktadırlar. Bu durumu Türkiye'nin İran, Suriye ve Irak ile olan ilişkilerini örnek vererek açıklamışlar ve Türkiye'nin bu ülkelerle olan ekonomik ilişkilerinin, siyasi ilişkilere bağımlı olarak seyrettiğini belirtmişlerdir.⁶ Kadri Kaan Renda ise

² Kemal Kirişçi, *The Transformation of the Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State*, New Perspectives on Turkey, no.40, 2009

³ Mustafa Kutlay, *Yeni Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikği: Eleştirel Bir Yaklaşım*, Uluslararası İlişkiler Dergisi, cilt 9, say 35, Güz 2012

⁴ Mustafa Kutlay, Osman Bahadır Dinçer, *Türkiye'nin Ortadoğu'daki "Bölgesel Güç" Potansiyeline İlişkin Ampirik Bir İnceleme*, USAK, Rapor no. 12-03, 2012 <http://www.usak.org.tr/dosyalar/rapor/5GMcs3mKfFPCbD08MCXSSs6sfdvvA7.pdf>, Erişim Tarihi: 18.04.2014

⁵ Fatma Sariaslan, *2000'li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri*, Akademik Ortadoğu Dergisi, Sayı 14, İstanbul

⁶ Mustafa Aydın ve Damla Aras, *Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi*;

Türk dış politikasındaki dönüşümü Nye ve Keohane'nin "karmaşık karşılıklı bağımlılık" teorisi açısından incelemiştir. Renda, Türkiye'nin komşularıyla olan ekonomik ve siyasi ilişkilerdeki gelişmeleri karmaşık karşılıklı bağımlılık yaratma çabası olarak yorumlamıştır.⁷ Bayram Sinkaya, 2000'li yıllarda Türkiye-İran ilişkilerindeki dönüşümü incelediği çalışmasında, Irak üzerindeki düşünceleri, teröre karşı işbirliği, doğalgaz ticareti gibi etkenlerin iki ülke siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirdiğini ancak 2011 yılında başlayan Suriye'deki iç savaşın da gösterdiği gibi bölgesel rekabetin iki ülke ilişkilerindeki çatışma potansiyelini devam ettirdiğini belirtmiştir.⁸

Yapılan çalışmalarda daha çok, geçmiş yıllara oranla Türkiye'nin artan ticaret ağına ve hacmine odaklanılmış ancak bunun karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratacak seviyede olup olmadığı konusu üzerinde durulmamıştır. Türk Dış Politikasındaki dönüşüme ve bu dönüşümde ekonomik araçların ya da ticaretin öneminin vurgulandığı bu çalışmada; Türkiye-İran ilişkileri özelinde dış politikada belirlenen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı araştırılmaktadır.

Karşılıklı Bağımlılık Teorisi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası siyaseti anlamada başat yaklaşım olan realist teoriye 1970'li yıllarda Joseph S. Nye ve Robert O. Keohane gibi isimler teorik düzlemde meydan okumuştur. Disiplinin temel tartışma konularından olan aktör, güç ve uluslararası sistem gibi konularda realistlerin görüşlerine karşı çıkan Nye ve Keohane, 1977 yılında yazdıkları *Power and Interdependence* (Güç ve Karşılıklı Bağımlılık) adlı kitaplarında "Karşılıklı Bağımlılık Teorisini" ortaya atmışlardır.⁹

Keohane ve Nye, bağımlılığı herhangi bir devletin davranışlarının dış bir güç tarafından belirlendiği ya da etki altına alındığı bir durum olarak ta-

Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2004

⁷ Renda, Kadri Kaan, Turkey's Neighborhood Policy: An Emerging Complex Interdependence?, *Insight Turkey*, vol.13, no.1, 2014

⁸ Bayram Sinkaya, Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits, *Insight Turkey*, vol. 14, no. 2, 2012, pp. 137-156

⁹ Robert O. Keohane, Joseph S. Nye, *Power and Interdependence*, 2. Baskı, Tbs, 1989, s. 3, Christian Reus-Smit, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Çev. Ali Aslan, M. Ali Ağcan, Küre Yay. 2.baskı, İstanbul 2013, s. 280

nımlarken, dünya politikasındaki karşılıklı bağımlılığı devletlerin ya da aktörlerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilediği ve dolayısıyla bağımlılığın karşılıklı bir hale gelmesi durumu olarak tanımlamışlardır. Dünya politikasındaki dönüşümü üç temel etken üzerinden anlatan Keohane ve Nye, özellikle ekonomik süreçlerin uluslararası sistemde yarattığı değişikliğe vurgu yapmışlardır. Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki müthiş gelişme ile birlikte uluslararası ticaret daha hızlı artmaya başlamış ve bu da ülkeler arasındaki bağlantıları artırmıştır. Ticaretin daha kolay olmasının yanı sıra toplumların hayat standartlarının yükseltilmesi noktasında devletlerden talepleri artmış ve bu nedenle ülkelerin milli gelirlerinin artırılması hükümetlerin öncelikli hedefi olmuştur. Uluslararası sermaye ve işçi hareketlerinin artması, finans piyasalarının genişlemesi karşılıklı bağımlılığı artıran üçüncü ekonomik etken olmaktadır.¹⁰

Uluslararası sistemde karşılıklı bağımlılığı oluşturan en önemli etken aktörler arasında oluşan bağlantıların kopması durumunda karşılaşılan maliyettir. Buna örnek olarak kullandığı petrolün tamamını bir başka ülkeden ithal eden bir ülke ile lüks tüketim eşyalarını ithal eden bir ülkeyi karşılaştırarak anlatan Keohane ve Nye, ilk ülkenin durumunun karşılıklı bağımlılık, ikincisinin ise maliyet söz konusu olmadığı için karşılıklı bağımlılık olduğunu savunmuşlardır.¹¹ Bununla birlikte karşılıklı bağımlılık konusunda bilinmesi gereken diğer bir konu ise aktörler arasındaki karşılıklı bağımlılık durumunun eşit olmayabileceğidir. Bu durum aktörler arasında asimetrik bir ilişki yaratır ve daha az bağımlı olan aktör pazarlık gücünü eline geçirerek diğer aktörün davranışlarını etkileyebilir.¹² Keohane ve Nye bu asimetrik ilişkinin uluslararası sistemde gücü oluşturan etkenlerden biri olabileceğini iddia etmektedirler. Asimetrik karşılıklı bağımlılığın gücü nasıl yarattığını ise hassasiyet (sensitivity) ve kırılganlık (vulnerability) kavramlarıyla açıklamışlardır.¹³

Hassasiyeti bir aktörün olumsuz bir gelişme durumunda karşısına çıkan maliyetten etkilenme derecesi olarak tanımlayan Keohane ve Nye, buna

¹⁰ Keohane ve Nye, a.g.e, s.39-40, Joseph S. Nye, Robert O. Keohane *Transnational Relations and World Politics: An Introduction*, International Organization, vol. 25, no. 3, s. 332, pp. 329-349

¹¹ Keohane ve Nye, a.g.e, s. 8-9

¹² Keohane ve Nye, a.g.e, s. 11

¹³ Keohane ve Nye, a.g.e, s.11

örnek olarak ise 1973 Petrol Krizi'nin ardından yükselen petrol fiyatları karşısında ABD, Japonya ve Batı Avrupa ülkelerinin durumunu göstermişlerdir. ABD'nin petrol ithalatının Japonya ve Batı Avrupa'dan daha düşük olması, fiyatlara karşı ABD'yi daha az duyarlı hale getirmektedir. Dolayısıyla petrol üreticisi ülkeler petrolü bir güç kaynağı olarak kullanabilir ancak ülkelerin hassasiyet düzeyleri bu etkinin derecesini belirleyen bir faktördür.¹⁴

Karşılıklı bağımlılıkta sadece hassasiyet faktörünün kullanılması durumunda bazı politik yönlerin gözden kaçırılmasına neden olacağını savunan Keohane ve Nye, bunun yanında kırılganlığın da karşılıklı bağımlılık ve güç arasındaki ilişkiyi etkileyen bir diğer faktör olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin petrol ithalatı eşit oranda olan iki ülkeden birinin iç üretimini artırması, karşılaştığı maliyeti ve dolayısıyla fiyatlar karşısındaki kırılganlığını azaltacaktır. Keohane ve Nye bu durumu 1960'ların sonunda yabancı spekülörlerin politikaları ve merkez bankalarının dolar ve sterlin üzerindeki kararları karşısında zor durumda kalan ABD ve İngiltere'yi örnek vererek açıklamışlardır. ABD'nin politika değişikliğine gitmesi bu zor durum karşısında onun kırılganlığını azaltırken İngiltere'nin değişiklik yapamaması kırılganlık düzeyini devam ettirmiştir.¹⁵ Bu durumda karşılıklı bağımlılık ve güç ilişkisi incelendiğinde kırılganlığın hassasiyetten daha önemli bir güç kaynağı olduğu iddia edilmektedir. Çünkü herhangi bir aktörün kendisini zor durumda bırakan bir duruma karşı politikalarını değiştirebilme gücü yani kırılganlığını azaltması hassasiyet derecesini de etkileyecektir.¹⁶ Sonuç olarak karşılıklı bağımlılık aktörlerin birbirlerinin politikalarını etkileyebilmesini sağlayan bir güç kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Değişik şartlar altında bu gücü doğuran bazen duyarlılık olurken bazen de kırılganlık düzeyi olabilmektedir.¹⁷

Ülkeler arasındaki bağlantıların artmasıyla oluşan karşılıklı bağımlılık durumu devletleri iş birliğine daha fazla yöneltmektedir. Çünkü bu bağımlılık durumunun yarattığı hassasiyet ve kırılganlık bir maliyet doğurur ve ülkelerin askeri güç kullanması onları bu maliyetle karşı karşıya bırakır. Joseph

¹⁴ Keohane ve Nye, a.g.e, s.12

¹⁵ Keohane ve Nye, a.g.e, s.13

¹⁶ Keohane ve Nye, a.g.e, s.15

¹⁷ Keohane ve Nye, a.g.e, s.18

S. Nye bu durumu ABD'nin Uzak Doğu politikasını örnek vererek anlatır. Hızlı ekonomik büyümesiyle dünya politikasındaki etkinliğini artıran Çin'e karşı ABD'nin çevreleme politikası uygulaması gerektiği düşüncesine karşı çıkan Nye, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin hiçbir ekonomik ve sosyal bağı olmadığı SSCB'ye karşı uyguladığı politikayı bugün yüksek ticaret hacmi ve sosyal ilişkilerinin olduğu Çin'e uygulamasının yanlış olacağını vurgulamaktadır. Çin'i çevrelemenin ilerde ABD'ye bir düşman kazandıracağını düşünen Nye, bunun yerine Çin'in başat bir güç olmasından endişelenen komşularıyla iyi ilişkiler kurarak bölgede bir güçler dengesi yaratılmasını önermektedir. Bunun yanında Çin ve ABD arasındaki ticari ve sosyal bağlantılar göz önünde bulundurularak onunla iş birliği yapılmalı ve böylece gelecekte karşılaşılacak bir çatışmanın önüne geçilmelidir.¹⁸ Nye'in verdiği bu örnekten de anlaşılacağı üzere aslında karşılıklı bağımlılık durumu ülkeler arasında çatışmadan uzak, daha istikrarlı ilişkilerin kurulmasını sağlamaktadır.

Türk Dış Politikası ve Karşılıklı Bağımlılık

1990'lı yıllar Türkiye'nin iç sorunlarının dış politikasını fazlasıyla etkilediği yıllar olmuştur. PKK'nın artan eylemleri nedeniyle güvenlik ağırlıklı bir dış politika izleyen Türkiye'nin, hem komşularıyla hem de uluslararası aktörlerle kurduğu ilişkilerde güvenlik konusu öncelik taşıyordu. Irak'ın kuzeyindeki PKK yapılanmasına düzenlenen operasyonlar, 1998 yılında yine PKK'ya destek olması nedeniyle Suriye ile savaşın eşiğine gelinmesi, PKK faktörünün yanı sıra Türkiye-İran ilişkilerinde kendini gösteren ideolojik farklılık 1990'lı yıllarda iç sorunların dış politikadaki tezahürleri olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹

Ancak 2000'lere yaklaşırken yaşanan bazı gelişmeler bu tablonun değişmesini sağlamıştır. 1999 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi, aynı yıl Suriye ile imzalanan Adana Protokolü ile bu ülkeyle başlatılan iyi ilişkiler uzun yıllardır devam eden güvenlik ağırlıklı politikanın değişmesi için zemin hazırlamıştır.²⁰ Yine 1999 yı-

¹⁸ http://www.nytimes.com/2013/01/26/opinion/work-with-china-dont-contain-it.html?_r=0, Erişim tarihi: 15.10.2014

¹⁹ MÜSIAD, Araştırma Raporları, Yükselen Değer Türkiye, İstanbul 2010, s.170

²⁰ MÜSIAD, s. 170

lındaki Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin AB'ye aday ülke ilan edilmesi Türkiye'nin iç ve dış politikasında bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Helsinki sürecinden sonra asker-sivil ilişkilerinin düzenlenmeye başlaması ile TSK'nın dış politikada 1990'lı yıllar boyunca devam eden ağırlığı azalmaya başlamıştır. Siyaseti etkileyen bu gelişmelerin yanı sıra 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz de Türkiye'nin ekonomi politikalarını değiştirmeye zorlamış ve dış ticarete daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. 1999-2002 yıllarında iktidarda olan DSP-MHP-ANAP hükümeti döneminde dış politikada görülmeye başlanan değişim 2002 yılında tek başına iktidara gelen AK Parti hükümeti döneminde ise daha fazla belirginleşmiştir.²¹

AK Parti hükümetinin ilk dönemlerinde dış politika danışmanı ve 2009 yılından itibaren de Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu'nun "*Stratejik Derinlik*" isimli kitabında ortaya koyduğu görüşlere uygun olarak Türkiye'nin dış politikasının yeniden belirlendiği bir döneme girilmiştir. Kitabında Türkiye'nin bölgesindeki ilişkilerinin köklü bir değişim geçirmesi gerektiğini²² belirten Davutoğlu döneminde Türkiye bölgedeki etkinliğini artırmaya başlamıştır. Bunu yaparken 1990'lı yılların aksine güvenliği önceleyen bir politika yerine ekonomik ve kültürel unsurları ön plana alan bir politika geliştirmiştir.²³ 1998 yılında savaşın eşiğine geline Suriye ile 2009 yılında karşılıklı olarak vizelerin kaldırılması ve serbest ticaret anlaşmalarının yapılması, Lübnan'daki hükümet krizlerine müdahil olunması, Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ile girilen iyi ilişkiler bu dönüşümün en somut örnekleridir.²⁴ Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinin gelişmesi ve etkinliğinin artması yolunda ekonomiyi önemli bir araç olarak gören Davutoğlu döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasının en önemli hedeflerinden biri karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratılarak Türkiye'nin etkinliğini artırmak ve komşularla daha sağlam ilişkiler kurmak olmuştur.²⁵ Bu dönemde gözlemlendiği üzere yurt dışı seyahatlerinin

²¹ Kadri Kaan Renda, Turkey's Neighborhood Policy: An Emerging Complex Interdependence?, Insight Turkey, Vol. 13/NO.1, 2014, pp. 95-96

²² Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, 35. Baskı, İstanbul 2009, s. 142

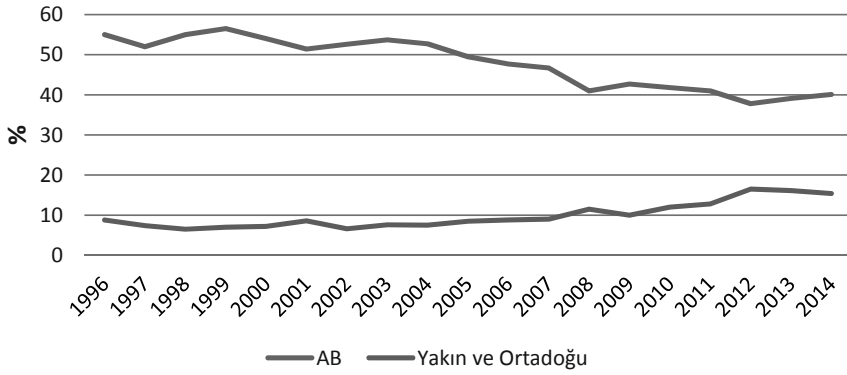
²³ Mustafa Kutlay, Yeni Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım, Uluslararası İlişkiler Dergisi, cilt 9, say 35, Güz 2012, s. 102

²⁴ MÜSIAD, s. 168

²⁵ Fatma Sarıaslan, 2000'li yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri, Akademik Ortadoğu Dergisi, Sayı 14, s.66

kalabalık iş adamları heyetleriyle yapılması, ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları yapılması, karşılıklı olarak vizelerin kaldırılarak ilişkilerin geliştirilmeye çalışılması ve yabancı yatırımları çekmek için teşviklerin verilmesi bu amaca yönelik uygulanan politikalar. Bu politikalar özellikle 2005 yılından sonra sonuç vermeye başlamış ve Türkiye'nin ticaret hacminde Avrupa Birliği'nin payı azalırken Yakın ve Ortadoğu ülkelerinin payı artmaya başlamıştır.

Şekil 1: Türkiye'nin AB-Yakın ve Ortadoğu Ülkeleriyle Yaptığı Ticaretin Karşılaştırması

Kaynak: TÜİK

Şekilde de görüleceği üzere 1996 yılında Türkiye'nin toplam ticaretinde Avrupa Birliği üyesi ülkelerin payı % 50'den fazla iken 2003 yılında düşüşe geçmiş ve 2005 yılında % 50'nin altına düşmüştür. 2014 yılı sonu itibarıyla % 40 olarak gerçekleşen AB ülkelerinin toplam ticaret hacmindeki payına karşılık Yakın ve Ortadoğu ülkelerinin payı ise 1996 yılında % 8 iken 2005 yılından sonra artmaya başlamış ve 2014 yılına gelindiğinde % 15,5 seviyesine yükselmiştir.

Türkiye'nin komşularıyla ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönelik politikalarının ardından Irak, Suriye, Yunanistan ve Bulgaristan gibi komşularıyla olan ticaret hacimleri rekor seviyelere çıkmıştır. Örneğin 1996 yılında 220 milyon dolar olan Irak ile Türkiye arasındaki ticaret 2014 yılında

bölgedeki tüm çatışmalara rağmen 11,1 milyar doları olarak gerçekleşmiş, bunun yanında Türkiye'nin ihracatında Irak, Almanya'dan sonra ikinci sıraya yükselmiştir. 1996 yılında Türkiye'nin bu dört komşusuyla ticareti 1,5 milyar doları civarında iken 2014 yılında 20 milyar doları geçmiştir. Türkiye'nin komşularıyla olan ticaretindeki bu artışın en net görüldüğü ülkelerden bir tanesi hali hazırda en yüksek ticaret hacminin olduğu İran'dır.

Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri

Türkiye, 2014 yılı sonu itibariyle 800 milyar dolar GSMH ile dünyanın en büyük 20 ekonomisi arasında yer alırken İran, ekonomisinin temelini oluşturan enerji sektörüne uygulanan yaptırımlara rağmen 406 milyar dolar²⁶ GSMH'ye sahiptir. Bu ekonomik kapasitelerinin yanı sıra demografik büyüklükleri, askeri kapasiteleri ve tarihi birikimleriyle Ortadoğu'nun iki bölgesel gücü olan İran ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler, 2000'li yıllara kadar oldukça düşük seviyede kalmış ve özellikle siyasi ilişkilere bağımlı olarak değişkenlik göstermiştir.

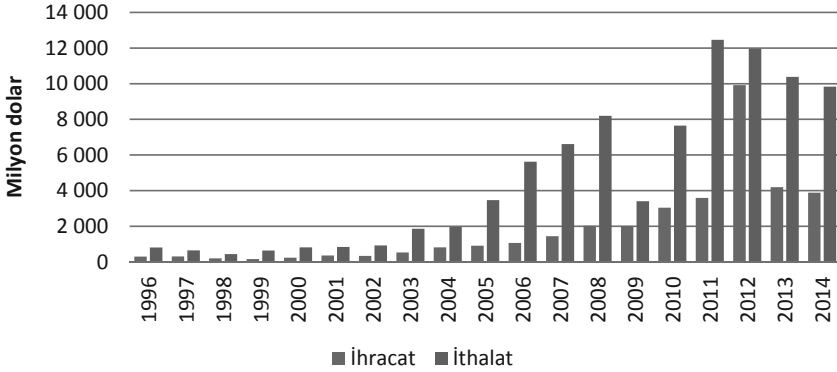
1980 yılında başlayan ve 8 yıl süren İran-Irak Savaşı boyunca iki ülke için de stratejik önemi artan Türkiye, savaşta taraf olmayıp pragmatist bir politika izleyerek bu ülkelerle ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir. Örneğin Türkiye ve İran arasında 1983 ve 1984 yıllarında gerçekleşen 2,3 milyar dolar ticaret hacmi ile iki ülke arasındaki ticarete rekor kırılmıştır. Ancak 1980'lerin ikinci yarısından itibaren hem düşen petrol fiyatlarının Ortadoğu ekonomilerini yavaşlatması hem de savaşın bitmesi ticaret hacmini savaş öncesi seviye inmesine neden olmuştur.²⁷ İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler 1990'lardan sonra ise siyasi ilişkilere bağımlı olarak oldukça kötü gelişmiştir. 1990'lara doğru düşmeye başlayan iki ülke arasındaki ticaret hacmi şekilde de görüleceği üzere 2000 yılına kadar sadece 1996 yılında 1 milyar doların üzerinde gerçekleşmiş, diğer yıllar bu rakamın altında kalmıştır.²⁸

²⁶ World Bank Overview, İran, <http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview>, 01.01.2015

²⁷ Mustafa Aydın, Damla Aras, Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2004 Yaz, s. 108

²⁸ Mustafa Aydın, Damla Aras, s. 111

Şekil 2: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İran ile İhracat ve İthalat

Kaynak: TÜİK

2002 yılından 2009 yılındaki küresel krize kadar sürekli artan iki ülke arasındaki ticaret hacmi tarihin en yüksek seviyelerine çıkmıştır. Her ne kadar son birkaç yıl ambargoların baskısına karşı konulabilse de İran'a karşı artan baskı 2013 yılında Türkiye-İran ekonomik ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. 2012 yılında 21,8 milyar dolar olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi sonraki iki yılda düşüş göstermiş ve 2013'de 14,5 milyar dolar, 2014'te ise 13,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.²⁹

İki ülkenin birbirleri için ticari olarak önemlerine bakıldığında ise; 1996 yılında Türkiye'nin toplam ticaret hacminde %1,3 olan İran'ın payı, 2002 yılından itibaren artmaya başlamış ve 2006 yılında 2,6 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında %4,6 ve 2012 yılında %5,6 ile en yüksek seviyelere ulaştıktan sonra 2013 yılı 3,6 ve 2014 yılında %3,4 olarak gerçekleşmiştir. İran'ın toplam ticaretinde Türkiye'nin payı ise 2010 yılına kadar % 5'in altında iken 2010 yılı ile birlikte artmaya başlamış ve yaptırımların ağırlaştığı 2012 yılında %16 ve 2013 yılında ise % 13 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ve İran gibi rekabet ve çatışmalarla dolu bir geçmişe ve benzer demografik büyüklüğe sahip olan Fransa ve Almanya arasındaki ticaret hacmine ve iki ülkenin birbirleri için ekonomik önemlerine bakıldığında Tür-

²⁹ <http://www.dunya.com/ambargo-turkiye-iran-ticaretini-vurdu-148954h.htm>, Erişim Tarihi: 25.06.2014

kiye ve İran arasındaki ticaret hacminin potansiyelinin çok altında olduğu görülmektedir.³⁰ 2014 yılında Almanya'nın ihracatında 102 milyar euro ile birinci sırada yer alan Fransa, ithalatında ise 88 milyar euro ile yine üçüncü sırada yer almaktadır.³¹ Fransa'nın ihracatında ise Almanya %16,6 ile ve ithalatında %17,1 ile birinci sırada yer almaktadır.³² Elbette ki Fransa ve Almanya gibi gelişmiş ekonomiler ile Türkiye ve İran'ı karşılaştırmak doğru olmaz ancak burada konu olan rakamlar iki ülke arasındaki ticaret hacminden çok iki ülkenin birbirleri için ekonomik önemidir. Türkiye ve İran'ın birbirlerinin ticaretindeki yerine bakıldığında; Türkiye'nin ihracatında İran sadece geçtiğimiz üç yılda ilk 10'a girebilmiş, ithalatında ise son 5 yılda altıncı olurken daha önceki yıllarda bu seviyeye çıkamamıştır. İran'ın ihracatında ve ithalatında Türkiye ilk 5'de yer alsa da İran'ın ticaret partnerleri içinde Çin ve Hindistan'ın yüksek oranlarda ilk sıralarda yer aldığını ve Türkiye'nin bu ülkelerden sonra geldiğini vurgulamak gerekir.³³

Bununla birlikte iki ülke arasında karşılıklı ekonomik bağımlılığı artıracak karşılıklı sermaye yatırımlarına bakıldığında daha düşük rakamlarla karşılaşılmaktadır. Türkiye ekonomisinin son 10 yılda yakaladığı ekonomik performansta önemli bir yeri olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının içinde İran sermayesinin payı %1'in altında kalırken Türk iş adamlarının en çok tercih ettiği ülkeler arasına İran girmemektedir.³⁴

Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin yapısına bakıldığında en dikkat çeken noktanın iki ülke arasındaki ticari dengenin büyük oranda Türkiye aleyhinde olduğudur. İkinci şekilde de görüldüğü gibi Türkiye'nin İran ile olan ticaretinde her yıl açık vermektedir. Bu dengesizliğin sebebi ise Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği yüksek miktarlarda petrol ve doğalgazdır.

³⁰ Kemal İnat, Türkiye'nin Son Dönemdeki İran Politikası: Barış ve Kalkınma için Karşılıklı Bağımlılık, Ortadoğu Analiz, 2009, cilt 1, sayı 10, s. 15

³¹ Destatis Statistics Bundesamt, [www.destatis.de/EN/FactsFigures/National Economy Environment/ForeignTrade/ForeignTrade.html](http://www.destatis.de/EN/FactsFigures/National%20Economy/Environment/ForeignTrade/ForeignTrade.html), 05.05.2015

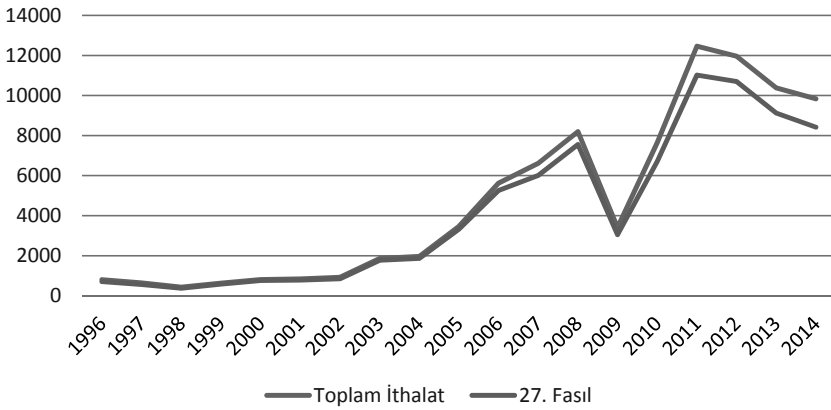
³² <http://www.alphainternationaltrade.com/en/choose-your-markets/country-profiles/france/trade-profile>, <http://www.alphainternationaltrade.com/en/choose-your-markets/country-profiles/france/trade-profile>

³³ Kemal İnat, Türkiye'nin Son Dönemdeki İran Politikası: Barış ve Kalkınma için Karşılıklı Bağımlılık, Ortadoğu Analiz, 2009, cilt 1, sayı 10, s. 15

³⁴ <http://www.bugun.com.tr/ekonomi/turklerin-yurtdisi-yatirimi-artti-haberi/1239836>, 15.05.2015

Türkiye'nin yüksek ekonomik büyüme rakamları yakalamaya başladığı 2003 yılının ardından artan petrol, doğalgaz ve üretimini büyük oranda doğalgazla sağladığı elektrik enerjisine olan talebin artması Türkiye'nin enerji ithalatının da hızlı bir şekilde artmasına neden olmuştur. Bu durum dünyanın en zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip ülkelerinden biri olan İran ile Türkiye'nin ilişkilerinde de kendini göstermiştir.

Şekil 3: Türkiye'nin İran'dan yaptığı ithalatta mineral yakıtların yeri

Kaynak: TÜİK

Şekilde de görüleceği üzere Türkiye'nin İran'dan yaptığı toplam ithalatın çok yüksek bir oranını dış ticarete 27. Fasıl olarak tanımlanan ve içinde petrol, petrol ürünleri ve doğalgazın da olduğu kalem kaplamaktadır. Enerji ithalatının bu kadar yüksek oranlarda olması iki ülke arasındaki toplam ticaret hacminde de görülmektedir. 2009 yılında toplam ticaret hacminin %56'sını oluşturan enerji ithalatı 2010'da %64, 2011'de %68, 2012'de %48, 2013 yılında %44'ünü ve 2014 yılında ise %61'ini oluşturmaktadır oluşturmıştır. 2013 yılında Türkiye'nin İran'dan yaptığı 10,3 milyar doları ithalatın 9,1 milyar doları mineral yakıtlardan oluşurken son beş yılda yaptığı ithalatın % 88'i mineral yakıtlardan oluşmuştur. 2012 yılındaki büyük değişikliğin sebebinin ise İran'ın nükleer faaliyetlerinden dolayı başlatılan yaptırımlar nedeniyle Türkiye'nin enerji ithalatı karşılı-

ğındaki borcunu yüksek miktarda altın ihracatı yaparak karşılamasından kaynaklandığını belirtmek gerekir. Bununla Türkiye'nin İran'dan yaptığı petrol ve doğalgaz ithalatının iç talebi karşılamada önemli bir yeri vardır. Türkiye'nin son 10 yılda petrol ithalatında en çok başvurduğu ülke İran olurken doğalgaz ithalatında %19 ile İran, Rusya'dan sonra Türkiye'nin ikinci büyük kaynak ülkesidir.*

İki ülke arasındaki ihracata Türkiye tarafından bakıldığında ise Türkiye'nin İran'a ihracatı İran'ın toplam ithalatının % 19'una karşılık gelen kıymetli taş ve demir çelik kalemlerinden oluşmaktadır. Bunun yanında makine ve cihazlar, elektronik eşyalar ve plastik mamuller Türkiye'nin İran'a yaptığı ihracata konu olan diğer mallardır.³⁵

İki ülke ticaretinin bu rakamlara ulaşmasında önemli bir yeri olan enerji-nin Türkiye ve İran ilişkilerinin hatta iki ülkenin enerji jeopolitiği açısından sahip oldukları önemi artıracak başka bir potansiyelleri vardır. Bu da İran'ın dünyanın en zengin doğalgaz rezervlerine sahip ülkelerden biri olması Türkiye'nin ise doğalgazda kaynak çeşitliliği yaşayan AB ülkelerine köprü konumunda olmasıdır. Türkiye ve İran'ın enerji konusunda iş birliğine gitmeleri yani; İran'ın sahip olduğu bu zenginliklerin Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması iki ülke ilişkilerini daha farklı bir konuma taşıyacaktır. Bu durumun farkında olan iki ülke yönetimleri bu amaçla adımlar atmış ancak gelinen noktada hem İran'a karşı ABD ve AB'nin uyguladığı yaptırımlar hem de İran'ın politikaları bu potansiyelin ortaya konulmasını engellemektedir.

2013 yılı sonu itibariyle dünyanın en zengin dördüncü petrol rezervine ve dünyanın en zengin doğalgaz rezervlerine sahip olan İran yatırım eksikliğinden dolayı bu rezervlerden potansiyeli ölçüsünde faydalanamamaktadır. Halen dünyanın en önemli petrol ihracatçılarından biri olmasına rağmen İslam Devrimi öncesinde 208 milyon tona kadar çıkan yıllık petrol üretimi, İslam Devrimi sonrası uygulanmaya başlayan yaptırımlar, İran-Irak Savaşının verdiği zararlar ve son yıllarda da nükleer faaliyetlerinden dolayı karşı karşıya olduğu yaptırımlar nedeniyle bu seviyeyi yakalayama-

³⁵ *Rakamlar TPAO ve EPDK'nın sektör raporlarından alınmıştır. Ekonomik Bakanlığı, <http://www.ekonomi.gov.tr/upload/B1414890-BF60-34F4-63D8B6621011EDAD/TAHRAN.pdf>, Erişim tarihi: 14.07.2014

mıştır.³⁶ Doğalgaz üretiminde ise yatırım eksikliğinin yarattığı sonuç çok daha çarpıcıdır. Zira belirtildiği gibi dünyanın en zengin rezervlerine sahip olan İran önemli bir gaz ihracatçısı olmaktan çok uzaktır. Her ne kadar ortaya çıkan bu sonuçta iç tüketiminin fazla olmasının katkısı olsa da rezervleriyle karşılaştığında İran'ın doğalgaz üretimi çok düşük kalmaktadır. Yatırım eksikliğine çözüm olarak yabancı arama şirketlerini ülkesine davet eden İran, arama ve üretim şirketleri için önemli bir üretim sahasıdır.³⁷ Bu durum aynı zamanda TPAO'nun yurt dışı üretimini artırmayı hedefleyen Türkiye için İran'la arasındaki karşılıklı bağımlılığı yaratmak için bir alan yaratmaktadır. Ancak Azerbaycan ve Kazakistan gibi ülkelerde arama ve üretim faaliyetleri yürüterek üretimini ve etkinliğini artırmaya çalışan TPAO, İran pazarına girememektedir. İran'ın bu konuda hem TPAO'ya hem de Som Petrol gibi Türk şirketlere gösterdiği tavır İran'ın bu konuda Türkiye'ye bağımlı olmak istememesinin bir göstergesidir. 2007 yılında İran ve Türkiye arasında imzalanan doğalgaz mutabakat zaptı anlaşmasına göre TPAO, İran'ın en zengin doğalgaz sahası olan Güney Pars'taki 3 alanda üretim yapacak ve bu üretimi iki ülke paylaşacaktı.³⁸ TPAO 2009 yılında faaliyetlere başladı ancak mutabakat zaptının anlaşmaya dönüşmemesi nedeniyle faaliyetlerine devam edemedi. Benzer şekilde İran'da enerji alt yapısının inşası üzerine alt yapı faaliyetlerinde bulunan Som Petrol üretim faaliyetlerine ise İran bürokrasinin çıkardığı engeller nedeniyle girememektedir.³⁹ Oysa Çin'den Sinopec, Rusya'dan Gazprom ve Japonya'dan Inpex gibi şirketler İran'ın önemli petrol sahalarında üretim faaliyetlerini sürdürebilmektedir. Bu şirketlerin yanı sıra İran'ın nükleer faaliyetleri nedeniyle başlatılan yaptırımlardan önce Batılı şirketler de İran'da arama ve üretim faaliyetlerine katılabiliyorlardı.⁴⁰

Doğu-Batı hattında enerji koridoru olarak hem kendi enerji ihtiyacını garanti altına almaya hem de enerji jeopolitiği açısından önemini artırmaya

³⁶ <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/02/iran-oil-contract-sanctions-energy-nuclear.html#>, http://www.energyglobal.com/news/drilling-and-production/articles/Iranian-oil-gas-sector-EIA.aspx#.U91oh_1_te8, Erişim tarihi: 26.07.2014

³⁷ EIA, Country Profile Iran, İstatistikler BP Statistical Review World of Energy 2014'ten alınmıştır.

³⁸ Elin Kinnander, The Turkish-Iranian Gas Relationship: Politically Succesful, Commercially Problematic, Oxford Energy Institute, 2010, s. 11

³⁹ <http://uk.reuters.com/article/2010/07/23/turkey-iran-sompetrol-idINANK00293820100723>, Erişim Tarihi: 27.06.2014

⁴⁰ EIA, Country Profile Iran

çalışan Türkiye'nin, Azerbaycan ve Hazar havzasındaki doğalgaz rezervlerini taşıma konusunda kaydettiği ilerlemeler bu konuda tarafların kararlılığını gösterir niteliktedir. Ancak İran'ın doğalgaz zenginliğinin Türkiye üzerinden taşınması uzun yıllardır gündeme gelmesine rağmen imzalanan ancak anlaşmaya dönüşemeyen mutabakat zaptlarından öteye gitmemektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında her ne kadar yatırımların önemli bir payı olsa da İran'ın Türkiye ile işbirliği yapma hususunda gösterdiği isteksizlik ilerleme kaydedilmesini engellemektedir.

İki ülke arasındaki karşılıklı yatırımların az olması, bürokratik engeller ve enerji iş birliği gibi önemli konularda karşılaşılan zorluklar, Türkiye ve İran arasında bölgesel rekabetten ve geçmişteki ilişkilerden kaynaklanan çekinceler iki ülke ilişkilerinin daha ileri boyutlara taşınmasını zorlaştırmaktadır.

Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık ve Türkiye-İran ilişkileri

İki ülke arasındaki ticaret geçtiğimiz 10 yılda tarihinin en yüksek seviyelerine çıksa da vazgeçilmez maliyetler doğuran, kırılganlığı ya da duyarlılığı artıran seviyelere ulaşmamıştır. İlk olarak Türkiye'nin toplam ticaretinde İran'ın önemine bakıldığında; Türkiye'nin ihracatı 1996 yılında 297 milyon dolar seviyesinden 2014 yılında gelindiğinde 3,8 milyar dolara çıkmıştır. Ancak Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında 10. sırada yer almaktadır ve bu rakam Türkiye'nin ihracatının sadece %2,4'ünü oluşturmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin ihracatına konu olan malların içinde plastik mamuller, kazan, makine ve cihazlar önemli bir yer kaplamaktadır. Dolayısıyla bu mal akışının durması İran açısından önemli bir maliyet ya da kırılganlık doğurmamaktadır. Türkiye'nin İran'dan yaptığı ithalatta ise petrol ve doğalgaz yaklaşık %90 oranında bir ağırlığa sahiptir. Türkiye'nin geçtiğimiz yıl 10 farklı ülkeden petrol ithalatı yaptığı düşünüldüğünde petrol kaynağı konusunda yeterli çeşitliliğe sahip olduğu görülmektedir. Her ne kadar doğalgaz tedariki konusunda kaynak çeşitliliği sorunu yaşasa da geçtiğimiz yıllarda İran'dan gönderilen doğalgazın kesilmesi durumunda Türkiye bunu Rusya'dan aldığı doğalgazla dengelemeyi başarmıştır.

Bununla birlikte iki ülke ekonomik ilişkilerinde önemli bir rol üstlenebilme potansiyeli olan şirketlerin karşılıklı yatırımlarına bakıldığında; iki

ülke ilişkilerini yönlendirebilecek seviyede bir sermaye akışından söz edilemez. Yukarıda da bahsedildiği üzere Türkiye'ye gelen yabancı sermaye içinde İran kaynaklı sermayenin oranı %1'i bile geçmezken, Türk iş adamlarının hali hazırda 32 milyar dolarlık yurt dışı yatırımlarının içinde İran ilk sıralarda değildir.⁴¹

Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerin karşılıklı bağımlılık yaratacak bir seviyeye ulaşması için her şeyden önce iki ülke arasındaki ticaret hacminin daha da artması ve bunun yanında bu ticarete konu olan malların çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Fransa ve Almanya örneğinde olduğu gibi gelişmiş ülkelerin birbirleriyle ticaretine bakıldığında ülkeler arası ticaretin siyasi ve ekonomik ilişkilerdeki etkisinin önemi görünmektedir.⁴²

İki ülke arasındaki ticaretin artırılmasının yanı sıra iki ülkeyi adeta birbirine bağlayacak ve siyasi ilişkileri de yönlendirebilecek olan 2007 yılındaki doğalgaz mutabakat anlaşmasının hayata geçirilmesi gerekmektedir. İran'dan çıkarılacak olan doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması Türkiye ve İran ilişkilerini ekonomik ilişkileri kadar etkileyebilecek bir gelişme olacaktır.

Sonuç

1990'lı yıllar boyunca PKK'nın silahlı eylemleri ve Siyasal İslam'ın yükselişi nedeniyle Türkiye'nin güvenlik sorunları yaşaması dış politikasını da şekillendirmiştir. Bu faktörlerin yurt dışından destek aldığı düşüncesi Türkiye'nin İran dâhil komşularıyla problemlili yıllar geçirmesine neden olmuştur. 28 Şubat post-modern darbesinin ardından İslamcılarının siyasetten tasfiyesi ve askeri operasyonlarla PKK'ya vurulan darbeler 2000'li yıllarda Türk Dış Politikasının evrilmesine zemin hazırlamıştır. Türk Dış Politikasının dönüşümüne etki eden bir başka faktör ise 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından Türkiye'nin liberal ekonomi politikaları uygulamaya başlaması ve dış ticarete daha fazla önem vermesi olmuştur.

Yaşanan bu sürecin ardından 2002 yılında tek başına iktidara gelen AK Parti, geçmişte tek başına iktidara gelen hükümetler gibi daha hızlı hareket edebilmiş ve hem ekonomideki hem de dış politikadaki dönüşüm

⁴¹ <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/20406472.asp>, 15.05.2015

⁴² Kemal İnat, a.g.y.

hızlanmıştır. Yeni hükümetin dış politika yapıcılarının “komşularla sıfır sorun” olarak adlandırdığı politika sayesinde 1990’lı yıllar boyunca krizlerle geçen komşuluk ilişkileri gelişmeye başlamıştır. Komşularıyla ilişkilerini daha sağlam bir zemine oturtmayı isteyen Türkiye, dış politikasında ekonomik araçları daha fazla kullanarak karşılıklı ekonomik bağımlılık ilişkisine dayalı ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Ekonomide kendini istatistiklerle gösteren bu durum siyasal alanda da karşılıklı ziyaretler ve demeçlerde göstermiştir.

Bu politikalar çerçevesinde Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkiler tarihinin en iyi dönemini yaşamıştır. Ancak her ne kadar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri gelişse de ülkelerin birbirleri için ekonomik önemine, ticarete konu olan mallara ve ülkeler arası sermaye akışlarına bakıldığında herhangi bir karşılıklı bağımlılık ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Türk Dış Politikasının İran ile arasında karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratma hedefi gerçekleşmemiştir. İki ülke arasında kökü geçmişe dayanan bölgesel rekabet, bürokratik engeller ve karşılıklı algı bozuklukları ekonomik ilişkilerin sahip olduğu potansiyelinin altında kalmasına neden olmaktadır.

Kaynakça

Aydın Mustafa, Damla Aras, “Ortadoğu’da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye’nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2004, ss. 103-128.

Burchill, Scott; Linklater, Andrew ve diğerleri, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çev. Ali Aslan, M. Ali Ağcan, Küre Yay. 2.Baskı, İstanbul 2013.

Davutoğlu, Ahmet, Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, 35. Baskı, İstanbul 2009.

İnat, Kemal, “Türkiye’nin Son Dönemdeki İran Politikası: Barış ve Kalkınma için Karşılıklı Bağımlılık”, Ortadoğu Analiz, 2009, cilt 1, sayı 10, ss. 7-16.

Kirişçi, Kemal, “The Transformation of the Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, New Perspectives on Turkey, no.40, 2009, ss. 29-57.

Kutlay, Mustafa, “Yeni Türk Dış Politikasının Ekonomi Polisiği: Eleştirel Bir Yaklaşım”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, cilt 9, say 35, Güz 2012, ss. 101-127.

Kutlay, Mustafa, Osman Bahadır Dinçer, “Türkiye’nin Ortadoğu’daki Bölgesel Güç Potansiyeline İlişkin Ampirik Bir İnceleme”, Akademik Ortadoğu, Vol. 6, No. 2, 2012, ss. 61-97.

MÜSİAD, Araştırma Raporları, Yükselen Değer Türkiye, İstanbul 2010.

Nye, Joseph S., Robert O. Keohane, “Transnational Relations and World Politics: An Introduction, International Organization”, vol. 25, no. 3, s. 332, pp. 329-349.

Renda, Kadri Kaan, “Turkey’s Neighborhood Policy: An Emerging Complex Interdependence?”, Insight Turkey, vol.13, no.1, 2014, ss. 89-108.

Robert O. Keohane, Joseph S. Nye, Power and Interdependence, 2. Baskı, Tbs, 1989.

Sarıaslan, Fatma, “2000’li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri, Akademik Ortadoğu Dergisi”, Sayı 14, İstanbul, ss. 65-91.

Sinkaya, Bayram, “Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits”, Insight Turkey, vol. 14, no. 2, 2012, pp. 137-156.

İnternet Kaynakları

Destatis Statistics Bundesamt, www.destatis.de/EN/FactsFigures/NationalEconomyEnvironment/ForeignTrade/ForeignTrade.html, Erişim Tarihi: 05.05.2015.

<http://www.alphainternationaltrade.com/en/choose-your-markets/country-profiles/france/trade-profile>, Erişim Tarihi: 05.05.2015.

<http://www.bugun.com.tr/ekonomi/turklerin-yurtdisi-yatirimi-artti-haberi/1239836>, 15.05.2015.

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/20406472.asp>, 15.05.2015.

World Bank Overview, İran, <http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview>, Erişim Tarihi: 01.01.2015.

<http://www.dunya.com/ambargo-turkiye-iran-ticaretini-vurdu-148954h.htm>, Erişim Tarihi: 25.06.2014.

http://www.nytimes.com/2013/01/26/opinion/work-with-china-dont-contain-it.html?_r=0, Erişim tarihi: 15.10.2014.

<http://www.usak.org.tr/dosyalar/rapor/5GMcs3mKfFPCbD08MCXSSs6sfdvvA7.pdf>, Erişim Tarihi: 18.04.2014.

Iran's Security Dilemma in The Middle East: A Neorealist Approach to Iran's Foreign Policy in Syria

Hazal Muslu El Berni*

Abstract

Iran's foreign policy in the Middle East has often been analyzed through the lenses of religion which seen as an inseparable component of state identity of Iran. Iran's foreign policy actions in the region have often been interpreted as suspicious as well as posing ideological and sectarian threat by the other Middle East countries that have Shia minorities/majorities in their territories. At that point, Syria war constitutes a relevant example to analyze the determinants of Iran's foreign policy in the Middle East. This study attempts at applying neorealism to analyze the motivations of Iran's foreign policy in the Middle East. It argues that Iran's foreign policy in Syria needs to be seen beyond the discourse of proxy war; rather it aims at securing Iran's regional power bases as well as projecting Iranian power to Syria and across the region.

Keywords: Syria War, Iran's Foreign Policy, Neorealism, Security Dilemma, Sectarianism

* PhD Candidate in International Relations Department at Kadir Has University, Istanbul/TURKEY. E-mail: hazalmuslu@gmail.com.

İran'ın Ortadoğu Güvenlik İkilemi: Yeni Gerçekçilik Kuramına Göre İran'ın Suriye Dış Politikası

Hazal Muslu El Berni*

Öz

İran'ın Ortadoğu dış politikası genellikle İran'ın devlet kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak görülen din anlayışı çerçevesinde değerlendirilmiştir. İran'ın dış politika kararları ve eylemlerine, sınırlarında Şii nüfus - azınlık veya çoğunluk-barındıran Ortadoğu devletleri tarafından şüpheli yaklaşılmış, hatta bölge için ideolojik ve mezhepsel tehlike olarak yorumlanmıştır. Bu anlamda Suriye savaşı, İran Ortadoğu dış politikasının belirleyici unsurlarını analiz edebilmemiz için önemli bir örnektir. Bu çalışma, İran'ın Suriye dış politikasının belirleyici motivasyonlarını yeni gerçekçilik yaklaşımıyla anlamaya çalışıp, mezhepsel gerilimlerin mi yoksa jeopolitik hesaplamaların mı belirleyici olduğunu tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriye Savaşı, Neorealizm, İran Dış Politikası, Güvenlik İkilemi, Mezhepçilik

* Doktora Adayı, Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE. E-mail: hazalmuslu@gmail.com.

Introduction

Iran's foreign policy in the Middle East has often been analyzed through the lenses of religion which seen as a significant component of state identity. Iran's foreign policy actions in the region have often been interpreted as suspicious as well as posing ideological and sectarian threat by the other Middle East countries that have Shia minorities/majorities in their territories. Today, in the minds of states and societies of the Middle East, Shia identity is the major component of the Islamic Republic of Iran in shaping the foreign policy directions of the state. On the other hand, some others argue that it is not the Shia identity but the strategic and geopolitical calculations of Iran that directs the foreign policy making.

Syria war constitutes a relevant example to illustrate the motivations of Iran's foreign policy in the Middle East. According to some, Iran as an Islamic Republic aims to dominate the Muslim world and spread the Shia ideology to the Sunni countries under the name of exportation of the revolution, and the current Syria war is serving for Iran to implement its religious targets in the Middle East. On the other hand, some others indicate that Iran's stress on religious credentials in Syria war is just a rhetoric, rather Iran has strategic calculations in Syria war to ensure the regime survival and secure its alliances in the region. This study aims to analyze the motivations of Iran's foreign policy in Syria war; whether it is because of the sectarian tensions prevalent in the region or Iran aims to defend its strategic interests and project its power to Syria and across the region. It adopts a neorealist approach with a focus on Iran's security dilemma in the region to explain Iran's foreign policy dynamics in Syria war.

Maintaining Security or Searching for Hegemony

Sectarian tensions in Syria present themselves as the manifestations of the conflict rather than the causes of it. Gregory Gause attributes the weakening of state authority as the major reason for the crisis appeared in the Middle East in recent years.¹ From the 1970s up to the advent of the Arab Uprisings, there was a strengthening of state authority which resulted in

¹ F. Gregory Gause III, "Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War", (Panel Discussion, The Brookings Institute, Doha, October 21, 2014).

the development of strong authoritarian regimes. The weakening of Iraqi state in 2003 with the destruction of government instruments can be portrayed as the beginning of the emerging of a political vacuum in the Middle East. To fill the political vacuum left in Iraq, regional powers such as Iran and Saudi Arabia, and external powers such as the US and Russia, began to raise their influence in shaping the outcomes of regional conflicts. According to Gause, those regional and external powers have been invited by weak governments of the Middle East because those weak states started to look outside to have support in their side which would help to overcome their inability to control their borders and societies.² Hence, one can describe this situation as a war of counter politics among the regional and external powers in shaping the domestic politics of weakened Arab governments.

In the case of Syria, it can be argued that the Syria-Iran alliance has survived because it had been defensive in nature which aimed at neutralizing Iraqi and Israeli capabilities and preventing US involvement in the Middle East.³ Additionally, Iran and Syria do not compete ideologically rather they have ideological differences that helped them to establish long term strategic relationship and none of them tried to get superiority over the other even though in the post-2011 upheavals, Syria become dependent on Iran and its allies due to manpower shortage, lack of resources, and increasing pressure from opposition groups.

The Syria war has been identified as a war which combines the complexities of Lebanon, Somalia, Yugoslavia, Iraq, Afghanistan and Libya as the tools that have been used in the war were obtained from all these experiences.⁴ When we examine the regional and external powers, one can argue that both are there to support their allies who serve for their future interests in the region. When one investigates the positioning of those powers in the Syria conflict, the picture does not give notion of a purely sectarian war. If so, all Sunni groups might be expected to be on the same side but in reality,

² Gause, "Beyond Sectarianism,".

³ Jubin Goodarzi, "Iran and Syria," *United States Institute for Peace: The Iran Primer*, August 2015, access date March 10, 2016, <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-syria>.

⁴ Khaldoun Khashanah, "The Syrian Crisis: A Systematic Framework," *Contemporary Arab Affairs* 7, no. 1 (2014): 18.

one can clearly see that they are not. Rather, they are competing against each other for gaining political power and reinforcement in the region.⁵ According to some, these developments illustrate the dynamics or characteristics of the Cold War, hence it can be called as a Middle East Cold War which started with the weakening of the Iraqi state in 2003.⁶

The failure of the Iraqi state has also been portrayed as a process that deepened the Saudi-Iran geopolitical rivalry in the region. According to those interpretations, Saudi –Iran rivalry is an old Arab-Persian enmity which was revoked by the Islamic Revolution of Iran in 1979, followed by the Iran-Iraq war in 1980, geopolitically deepened by the failure of the Iraqi state in 2003 and advanced in the aftermath of the Arab Uprisings. Hassan Rouhani, the President of Iran, who was portrayed as reformist, does not seem to be able to change Iran's foreign policy if one takes the superiority of the Supreme Leader to the decision-making process of Iran political life into account.⁷ At the end, the complex nature of Iranian foreign policy making and factionalism among the Iranian political actors could not prevent Iran from forming proxy wars in Syria, Yemen, Iraq and Lebanon.

Is Syrian Crisis a New Chapter in Iran-Syria Relations?

Iran has often presented itself as a regional actor supporting dialogue in Syria crisis. To illustrate, Iran was favour of Kofi Annan's "six-point peace plan" for Syria if the plan did not ask for the removal of Assad from power.⁸ On the other hand, some incidents can be underlined here to exemplify the opposite argument. In order to make sure that Islamic State in Iraq and Sham (ISIS) cannot attack Hezbollah, Iran deployed 1,300-1,800 personnel belonging to the Islamic Revolutionary Guard Cops (IRGC) and Quds Forces, operating in foreign countries, to serve in ground combats in Syr-

⁵ Khashanah, *ibid.*, 8-11.

⁶ Gause, "Beyond Sectarianism,".

⁷ Majid Rafizadeh, "How Has Iran's Role in the Five-Year Syria Conflict Evolved?," *Al Arabiya English*, March 20, 2016, access date April 2, 2016, <http://english.alarabiya.net/en/perspective/analysis/2016/03/20/How-has-Iran-s-role-evolved-in-the-five-year-Syria-conflict-.html>.

⁸ Maltzahn, "The Syria-Iran," 55.

ia.⁹ However, both sides, Syria and Iran, have supported each other in the times of crisis against the Western influence in regional affairs. As it was discussed earlier, foundation of their alliance lies in 1970s when Syria involved in cooperation with Iranian opposition movement against the Reza Shah as well as oppositional movements in Syria and Lebanon. Additionally, the establishment of personal relationship between the official leaders of Syria and Iran in the early times of revolutionary regime need to be considered in analysing the nature of the Syria-Iran alliance in Syria war.

When one looks at the attitude of Iran in the beginning of the Arab Uprisings in 2011, it can be argued that Iran preferred to ignore the upheavals because it viewed them as natural given the fact that countries had been supported by the US were prone to the 'Islamic Awakening'.¹⁰ Afterwards, it became inevitable to take a position against the revolts in neighbouring Arab countries and Iran started using same rhetoric with Syrian government which has been based on blaming armed groups and opposition movements for the instability of the country. Iran accused the US of intervening in Syria's domestic issues and helped to quell the protests on Syria. Moreover, it presented itself as a country that views the events in Bahrain as real as well as respecting people's demands for economic reform and democracy. On the other hand, Iran interpreted the 2011 revolts in Syria as artificial events which were initiated by the external powers to weaken a 'resistant' state.¹¹ In turn, the US accused Iran of helping Syria government and technically assist the government to monitor online communications. Iran rejected this accusation by underlying Syria's capability to solve its internal problems by itself. Moreover, Iran emphasized the US's 'double standard policies' towards the Arab countries; while the US was supporting the revolts against the Tunisian or Egypt government, it preferred to stay silent in the case of Bahrain.

One needs to consider Iran's political, cultural and geopolitical characteristics without focusing on any superior factor.¹² One needs to include Iran's foreign policy demands on Iranian society from the region and the world

⁹ Katzman, "Iran's Foreign Policy," 12.

¹⁰ Maltzahn, "The Syria-Iran," 54.

¹¹ Maltzahn, "The Syria-Iran," 54.

¹² Bargezar, "Iran's Foreign Policy", 2.

along with the expectations of the government. This understanding of the cultural, political and security demands of Iranian society will help our interpretation of Iranian foreign policy dynamics. On the other hand, with the presidency of Hassan Rouhani (2013-) Iran has been portrayed as a country ready to deal seriously with the West. Rouhani's cabinet is full of ministers with advanced degrees and PhDs from the Western universities, more than Obama Administration's Cabinet Members.¹³ This does not mean that Rouhani's cabinet is a proponent of the West and the US but have a better understanding of the perceptions of Iran than the previous Presidents despite some degree of continuity. At this point, one can argue that both Rouhani and Ahmadinejad aimed at maximizing Iran's influence in the region, thus the IRGC have remained important actor in Iran's foreign policy during Rouhani's presidency. Rouhani, like Khatami and Rafsanjani, believes that Iran's role in the region can be increased with empowering the economy.¹⁴ Improving Iran's economy will maintain the domestic support for the government and it will be a key to increase Iran's influence in regional and international affairs. Mohammad Javad Zarif, current Foreign Minister of Iran, emphasizes that globalized nature of security does not allow nations to live in a secured world while the others are not secured.¹⁵ Under the presidency of Rouhani and Zarif's Foreign Ministry, Iran seems to believe that states cannot gain at the expense of others.¹⁶

In contrast to Rouhani, Ayatollah Khamenei believes that the US has never accepted the existence of Iranian Revolution, therefore any improvement in relations with the West will result in the influence of cultural and social behaviour of the US on Iran which cannot be compatible with the Islamic values.¹⁷ Rouhani argues that Iran should not have permanent enemies, rather it should pursue a pragmatic foreign policy for easing sanctions and improving Iran's image in the world. On the other hand, instruments of Iran foreign policy ranges from financially and militarily support of allied re-

¹³ Rodger Shanahan, "Iranian Foreign Policy under Rouhani," *Analysis: Lowy Institute for International Policy* (February 2015): 3.

¹⁴ Shanahan, *ibid.*, 3.

¹⁵ "Zarif: No Islands of Security Anymore," *Kayhan News*, March 11, 2016, access date April 10, 2016, <http://presstv.com/Detail/2016/03/12/455308/Iran-Lebanon-Syria-Hezbollah-Velayati/>.

¹⁶ "Zarif: No Islands," *ibid.*

¹⁷ Katzman, "Iran's Foreign Policy," 1.

gimes and groups in the region to the political action and funding potential candidates in Iraq, Afghanistan to build allies. Iran's financial, media and humanitarian support to Syria as well as providing arms and equipment through the Iranian Revolutionary Guards (IRGC) and air base settled in Hama need to be emphasized as a part of the instruments of Iranian foreign policy.¹⁸ Additionally, education and training programs to bring young Muslims to Iran and direct payments to the leaders of neighbours such as Afghanistan's leader, Hamid Karzai, in 2010.¹⁹ In terms of diplomacy, Iran's involve in multilateral institutions; for instance it is a member of the Non-Proliferation Treaty and Chemical Weapons Convention, participated for the resolution of the Syria crisis via the Vienna Process in 2015.

Before the Arab Uprisings, the fragmented nature of the Iraqi politics was the main tension area between Iran and Saudi Arabia that was accusing Iran of getting advantage of the US corrosion of state institutions and the army of Iraq. With the advent of the Arab Uprisings, new motives were created for the struggle between Iran and Saudi Arabia. While Saudi Arabia adopted an attitude against the upheavals, Iran backed Tunisian, Egyptian opposition movements that were Islamic awakenings in Khomeini's words and Bahrain that was considered as the extension of Islamic awakening started with the Iranian Revolution.²⁰ At that point, one can explain this situation with Iran's regional hegemonic ambitions that made Iran to assume itself as the representative of the Shia communities around the world. It has been argued that Iran's behaviour which showed differences towards each Arab state in the Arab Uprisings revealed the sectarian discourse of Iran. On the other hand, one can also argue that following the Arab Uprisings, Iran recognized that the forces of the Arab Uprisings did not behave like the revolutionaries in Iran.²¹ This recognition made the Supreme leader Khamenei to distance the issue from the Shia rhetoric and compare the Syrian conflict

¹⁸ Katzman, "Iran's Foreign Policy", 3.

¹⁹ Katzman, "Iran's Foreign Policy", 23.

²⁰ "Saudi-Iranian Tension: Roots and Implications for the Gulf," Assessment Report, *Arab Center for Research and Policy Studies* (January 21, 2016), 2.

²¹ Mahjoob Zweiri, "Revolutionary Iran and Arab Revolts: Observations on Iranian Foreign Policy and Its Approaches," Case Analysis, *Arab Center for Research and Policy Studies* (September 2012): 5.

with the opposition against Ahmadinejad during the Presidential elections of Iran in 2009.²²

In the case of Syria, Iran is obviously acting in accordance with its regional interests and seeking for a political presence in any new aspect of political life in the emerging Syria which might help to decrease its losses in a post-Baathist Syria.²³ The fact that Syria and Iran have had common pragmatic concerns and goals paves the way for Iran to implement its plans in the current picture of Syrian politics. Iran's main concern has been to maintain its military and intelligence cooperation with Syria, hence in the case of the fall of Assad, it would be a strategic setback for Iran as Syria is a strategic way for Iran in its access to Lebanon.²⁴ It is obvious for Iran that supporting the trusted elements within Syrian political elite which would be sided with Iran if Assad steps aside has become crucial.²⁵ Additionally, according to Mehr News Agency, Assad's fall will bring Syria under the Takfiri rule and increase the influence of Israel on regional issues.²⁶ During the Arab Uprisings, Iran had two choices to follow; whether to stand against rebellions in Syria against the Assad regime or hope that new political elites will choose to maintain the existing alliance with Iran. It seems like that Iran has chosen the first option. Nevertheless, in the Syria crisis, Iran is accompanying uncertainty given the fact that it is not certain of the new power elites will preserve Iranian strategic interests. Moreover, Russia's intervention in Syria can be emphasized as a challenge to the balance of power and may serve for the clash of interests and competition between two.²⁷ When one compares the Iran's political aims with Russia's, they are broader than Russia's interests which are not shaped by helping Iran to spread its politi-

²² Zweiri, *ibid.*, 5.

²³ Zweiri, *ibid.*, 12.

²⁴ "Syria, Turkey and Iran: Regional Dynamics of the Syrian Conflict," *Chantam House Meeting Summary* (December, 2012): 2.

²⁵ "Syria, Turkey and Iran", *ibid.*, 4.

²⁶ "Saudi Dictated by Zionists to Insist on Assad's Removal," *Mehr News Agency*, March 15, 2016, accessed date March 21, 2016, <http://en.mehrnews.com/news/115238/Saudi-dictated-by-Zionists-to-insist-on-Assad-s-removal>.

²⁷ Rod Thornton, "Russia and Iran in Syria: An Alliance or Competition," Case Analysis, *Arab Center for Research and Policy Studies* (November 19, 2015): 6.

cal, religious influence in Syria or strengthen its position against Israel.²⁸ As Peters underlines, Putin recognized that Russia's air campaign would benefit an emerging Iranian empire instead of expanding Russia's influence in the region, Putin decided to leave Syria.²⁹

The Quds Force has been supporting Assad's regime from the very beginning. With the intervention of Russia, the Syria war entered a new phase which was the offensive jointly planned war by Russia and Quds Force. Additionally, Iran has been sending IRGC troops from Hezbollah to Syria at the same time rejecting to intervene the war by claiming that its forces are in Syria to advise the government. Even though Iran accepted that the IRGC members died in Syria but it denied having a large military presence in Syria and IRGC's participation in combats.³⁰ In addition to that, it has been revealed that a lot of senior officers are making travels between Syria-Iran to organize people's movement for the survival of Assad's regime.³¹

Iran has always positioned itself against any foreign intervention in Syria war which may result in the fall of Assad and Iran's strategic goals in Syria and in the region. Khamenei's words illustrate the importance that Iran gives to the survival of Syrian government: "We believe it doesn't make sense that other countries get together and decide about a governing system and the head of that state...This is a dangerous initiative which no country in the world would accept to be done for itself".³² Likewise, Iran's Parliament Speaker Ali Larjani underlines the resistant nature of Syria and Syrian society: "Syrian nation is a resistant nation which has, through

²⁸ J. Matthews Mcinnis, "What Iran Expects to Gain from the Syrian Civil War," *Newsweek* (November 14, 2015).

²⁹ Ralph Peters, "The Syria War Just Taught Putin to Worry about Iran," *New York Post*, March 15, 2016, access date March 20, 2016, <http://nypost.com/2016/03/15/the-syrian-war-just-taught-putin-to-worry-about-iran/>.

³⁰ Paul Taylor, "Exclusive: Saudi-Iranian proxy war over Syria spreads to Davos," *Reuters*, January 23, 2016, access date March 30, 2016, <http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-davos-exclusive-idUSKCN0V10BO>.

³¹ Adam Rawnsley, "Inside Iran's Secret War," *The Daily Beast*, November 13, 2015, access date March 10, 2016, <http://www.thedailybeast.com/articles/2015/11/13/inside-iran-s-secret-war-in-syria.html>.

³² Asa Fitch and Aresu Egbali, "Iran's Khamenei Warns Countries against Dictating Syria's Political Future," *The Wall Street Journal*, November 1, 2015, accessed March 10, 2016, <http://www.wsj.com/articles/irans-khamenei-warns-countries-against-dictating-syrias-political-future-1446388677>.

perseverance and resistance, managed to leave behind critical and sensitive conditions".³³ Ali Akbar Velayati, representative of Iranian Supreme Leader and former Foreign Minister, draws attention to the 'success' of the Syrian government in maintaining the regime: "Although a lot of damage has been inflicted on Syria, this country stood up against these serious acts of aggression which constitute a mini-world war and emerged victorious." Additionally, Hezbollah has been continuously described as the 'honour of Muslim and Arab world by Iran'.³⁴ Those interpretations of Iranian political actors on Syria war strengthen the arguments that emphasize Iran's major threat to the region coming from its asymmetric capabilities controlled by the IRGC and the Quds Force.

Erasing the Security Dilemma? Pragmatic Discourse of Iran's Foreign Policy in Syria

The security dilemma is defined by Robert Jervis: "Many of the means by which a state tries to increase its security and decrease the security of others."³⁵ According to John Herz, under the conditions of the security dilemma, groups, leaders and individuals are concerned of being attacked or dominated by others and this makes them to acquire more power to avoid the influence of the power of other groups or individuals.³⁶ In turn, this situation enables the others more insecure and force them to be prepared for the worst. Iran's foreign policy under Rouhani's presidency seems to challenge the zero-sum game theory of the international relations as official figures of Iran present the country closer to the non-zero-sum game theory through underlying the possibility of existing together without creating security challenges to each other. To illustrate, Javad Zarif defines extremism as a common worry and world fate as a common norm of states, hence

³³ "Larjani: Iran to Stand by Syria in Anti-Terror Campaign," *Iran Daily*, March 16, 2016, accessed date March 25, 2016, <http://www.iran-daily.com/News/138280.html>.

³⁴ "Hegemonic Powers behind Labelling Hezbollah Body: Iran," *Press Tv*, March 12, 2016, access date April 20, 2016, <http://presstv.com/Detail/2016/03/12/455308/Iran-Lebanon-Syria-Hezbollah-Velayati/>.

³⁵ Robert Jervis, "Cooperation under the Security Dilemma," *World Politics* 30, 2(1978): 169.

³⁶ John H. Herz, "Idealist Internationalism and the Security Dilemma," *World Politics* 2, 2(1950): 157.

according to him, a collective reaction and wisdom for rational and joint response is urgently required in Syria war.³⁷ In accordance with Zarif's argument, Rouhani often draws attention to the norm of morality in Syria conflict: "Tehran has not forgotten its moral obligations to Syria and will continue to provide help and support on its own terms to the government and nation of Syria".³⁸ Additionally, Zarif argues that some countries that have been supporting the opposition groups miscalculated the outcomes of the conflict and they will be punished by the terrorism that was promoted by their helps. On the other hand, it seems that Iran's endeavour to create a common norm of security is not convincing for some as it can be illustrated in the words of Benjamin Netanyahu who stresses that Iran is much more dangerous than the ISIS due to its combination of Shia Islamist revolutionary branch with traditional Persian imperialism to strengthen its dominance in the region.³⁹ Likewise, Henry Kissinger believed that Iran desires to extend its Shia linkages from Tehran through Baghdad to Beirut and reconstruct the ancient Persian Empire under the label of Shia ideology.⁴⁰

It is worthy to note that the sectarian nature of the Syria war has fuelled a regional proxy war between Saudi Arabia and Iran. Hamas, a Sunni opposition movement in Palestine, has support of the Syrian government and close relations of Iran with Hamas allowed Iran to claim the non-sectarian credentials of its support to the Syrian government until 2012.⁴¹ With the end of Hamas support to the Syrian government in recent years, Iran's claims require more reasonable credentials to underline the non-sectarian attitude of Iran in Syria conflict. Phillips believes that the sectarian identity of Syria cannot be understood in the light of ancient animosities among

³⁷ Simon Tisdall, "Iran Calls for Concerted International Effort to Beat ISIS and End Syrian War," *The Guardian*, December 18, 2015, access date March 14, 2016, <http://www.theguardian.com/world/2015/dec/18/iran-mohammad-zarif-concerted-international-effort-beat-isis-end-syrian-war>.

³⁸ "Iran's Rouhani vows to back Syria 'until the end of the road'," *Reuters*, June 2, 2015, access date March 15, 2016, <http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-iran-idUSKBN0OI0UF20150602>.

³⁹ "Nuclear Iran 1,000 times more dangerous than ISIS – Netanyahu," *Reuters*, May 27, 2015, access date April 10, 2016, <https://www.rt.com/news/262309-netanyahu-isis-iran-nuclear/>.

⁴⁰ Michael Wahid Hannan and Dalia Dassa Kaye, "The Limits of Iranian Power," *Survival: Global Politics and Strategy* 57, no. 5 (2015).

⁴¹ Hannah and Kaye, *ibid*.

the ethno-religious groups.⁴² Rather, it can be viewed as the result of long and short term structural, economic, political and socio-cultural factors. He argues that studies that tend to view the sectarian identity of Syria as an artificial one created by France and Britain at the end of the WWI and created hatred between the Sunni and Shia communities are right but not enough to see the whole picture. This hatred was revived by 2003 and illustrated in the violence between the Sunni and Alawi communities in Syria.

Short term structural changes and elite reactions towards the multi-layered identities of Syrian society have to be emphasized here as determinant for the extent of sectarian violence while long term factors such as economic competition and elite manipulation had kept the sectarian ties silent. With the advent of Syria war, due to the description of Syria as central to a rapidly changing Middle East order, regional actors started to invest on Syria to secure an outcome aligned with their political and security interests. Each country has been observed to shape their involvement as a part of regional ambition which lead to friction but none of them could achieve a quick and certain victory.⁴³ For instance, both Saudi Arabia and Iran have understood that their sectarian partners are the most reliable tools for projecting power. Thus, local and transnational actors remain as major drivers and growth of actors with transnational agendas and resources have fragmented both the regime and the opposition groups while each regional and local actor have lost coherence in the development of the crisis.

As part of its pragmatist outlook to the region, Iran portrays itself as the victim of sectarianism which has long been provoked by the Salafi groups against the Iranian influence in the region.⁴⁴ In the cases of Iraq, Bahrain and Syria, it can be seen that Iran did not start sectarian violence but exploited the Shia minorities to secure the Iranian interest in those countries. In that sense, Iran's motivation has been much more strategic rather than a religious affiliation despite the exploitation of Shia communities. Fear of losing power has been the major cause that directs Iran to exploit concerns of Shia communities regarding the sectarianism across the region. In that

⁴² Christopher Phillips, "Sectarianism and Conflict in Syria," *Third World Quarterly* 36, no. 2 (2015): 357.

⁴³ Emile Hokayem, "Iran, the Gulf States and the Syrian Civil War," *Survival*, 56(2014): 60.

⁴⁴ Daniel Byman, "Sectarianism Afflicts the New Middle East," *Survival* 56(2014): 89.

sense, Sunni Arab regimes, are majority, have been identified as actors undermining Iran's goals and serving for the interest of the Salafists.

Iran's foreign policy has been affected by the ideology, Iranian leaders' perception of threat to the regime and country, long standing Iranian national interest and interaction of various factions and constituencies.⁴⁵ In the case of Syria, Iran's foreign policy appears to be more practical; protect Iran from the US intervention, enhance Iran's international prestige and reconstruct the ancient Persian Empire combined with its religious credentials. The Syria war is a complex issue which cannot be understood by looking at present sectarian identities or Sunni-Shia divide, which paves the way for an understanding of pragmatic foreign policy of Iran. According to some, the 2011 revolutions in Syria were the result of inflation, a decline in oil prices, shrinking subsidies, decreased living conditions and corruption. According to some others, the Syria war is the extension of the Saudi-Iran regional Cold war which has strategic significance to both sides. However, there are also some scholars who views the Syria war as a Sunni awakening that began in Tunisia and ended in two Sunni regional camps: anti-Muslim Brotherhood status quo and pro-Muslim Brotherhood revolutionary movement.⁴⁶ All these different interpretations show the fact that understanding the sectarianism without geopolitics remains insufficient to explain the Syria war.

To conclude, sectarianism has a toxic effect on the ending and resolution of Syria war as the geopolitical and domestic interests have increased the stakes of the conflict both for Assad and opposition movement.⁴⁷ A war against the Syrian regime has obviously become a war between the communities of the regime. This makes us to view the Syrian picture through a mixture of sectarianism, geopolitics and fragmentation. Hence, Iran's pragmatic foreign policy in Syria cannot be understood under the light of sectarianism and religious credentials alone but through an understanding of pragmatism that aims to achieve strategic goals of the country in Syria and across the region.

⁴⁵ Katzman, "Iran's Foreign Policy," 1.

⁴⁶ Benedetta Berti and Jonathan Paris, "Beyond Sectarianism: Geopolitics, Fragmentation and, the Syrian Civil War," Strategic Assessment 16, no. 4(2014): 27.

⁴⁷ Berti and Paris, *ibid.*, 29.

Syria War, Nuclear Deal and Trump Administration: Iran's Neorealist Foreign Policy

As it is discussed throughout this study, Iran's foreign policy has been in accordance with the neorealist approach since the establishment of the Islamic Republic. Major goal of the Iranian regime has been to prioritize survival in the anarchic nature of international system. Maximizing its power for self-help through strategically calculating the opportunities and restraints of each issue towards Iran's interests and role in regional politics as well as its position in international system have been observed as the foreign policy behavior of Iran. Iran-Iraq war, Iraqi invasion of Kuwait, 9/11 event, US invasion of Iraq in 2003 and Arab Uprisings have all effected Iran's relative power and its role in regional issues. Those events were also the major ones that helped Iran to test its capacity. When it comes to the sectarian tensions in the region, Nader Habibi's argument on the fact that Sunni-Shia conflict has become an excuse in the face of Syria war to measure the strategic calculations of each sides can be considered in accordance with the analyses of this study.⁴⁸

The major discussions on Iran's foreign policy have been evolving around the question whether it is driven by ideology/religion or it is the result of neorealist outlook of the domestic actors of the country. While some argues that ideology has become more visible in foreign policy of Iran in the period of post-Iraq's invasion, others believe that strategic instruments are better to define the Iran's foreign policy dynamics. This study sided itself with the latter argument which underlines that Iran's foreign policy is highly shaped by strategic calculations and pragmatic decisions which have been shaped by the international developments. It views the Iraq's invasion as an event strengthened Iran's alliance with Hezbollah, Hamas and Syria government. Since the Iraq's invasion, Iran started to follow a foreign policy which is based on filling the power vacuum in the region. Iran's foreign policy has been based on creating strategic and strong allies rather than dictating its hegemony over the region. In that sense, Iran's foreign policy has been portrayed as in accordance with neorealism with an offensive outlook towards the other states in the region. To illustrate, one can remember Ali Reza Zakani's, a close adviser to Khamenei, comments

⁴⁸ Nader Habibi, *Skype Interview* by Hazal Muslu El Berni, May 10, 2016.

on Iran's growing influence in the Arab world. Zakani argues that Iran now is controlling four Arab capitals and lately Yemeni revolution as the natural extension of Iranian Revolution.⁴⁹

Amin Tarzi explains Iran's foreign policy in Syria with a reference to Syria's foreign policy towards Iran during the Iran-Iraq war. According to Tarzi, Iran has never forgotten Syria government's support for itself as the only Arab ally during the war, hence this memory of Iran has still influence on Iran's supportive attitude towards Assad.⁵⁰ Likewise, Habibi stresses that Iran-Iraq war created a sense of nationalistic defense in Iranian side and shaped its foreign policy decisions in the aftermath of the war.⁵¹ In addition to that, benefits from a Shia empowerment can be stated as an important layer of Iranian foreign policy to enhance its role in the balance of power of Arab leaders who often accuse Iran of creating a Shia crescent and strengthen it from Iran to Iraq, Syria and Lebanon by fueling a sectarian war.⁵² However, this study found it more reasonable to define Iran's foreign policy under the framework of neorealism due to Iran's attempts to benefit from a newly emerged factors in its favor such as Iraq's invasion in 2003, Houthi Movement in Yemen and Syria war since 2011.

Iran's altered attitude in the process of nuclear agreement in 2015 can also be viewed as an indicator of its neorealist outlook to the events in the region and the world. It has come out of the realization about the fact that sanctions have harmed Iranian economy and wealth of Iranian citizens and the country as well as threatened its security. Due to the different approaches observed around Rouhani, who believes that nuclear agreement will increase the prosperity of Iran and contribute Iran's influence in the region, and Khamenei who strictly emphasizes that nuclear deal must not change Iran's foreign policy towards other issues in the region, Rouhani as a pragmatic President of Iran has found himself giving concessions to

⁴⁹ "Sanaa is the fourth Arab capital to join the Iranian revolution," *Middle East Monitor*, September 27, 2014, <https://www.middleeastmonitor.com/20140927-sanaa-is-the-fourth-arab-capital-to-join-the-iranian-revolution/>.

⁵⁰ Amin Tarzi, *Phone interview* by Hazal Muslu El Berni, May 10, 2016.

⁵¹ Nader Habibi, *Skype Interview* by Hazal Muslu El Berni, May 10, 2016.

⁵² Gursel Firat Gedikli, "Iranian Foreign Policy in the 2000s: A Neo-Realist Perspective," Master Thesis, *The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University* (2014): 93.

Khamenei in foreign policy issues such as in Syria in order to continue the negotiations over the nuclear issue.⁵³ One can recognize the non-ideological outlook of Iran's official leaders towards the regional issues at that point even though Iran's pragmatic look on the sectarian tensions cannot be ignored in Syria war as well as in Yemeni conflict.

With the advent of Donald Trump administration since 2016, Iran has been portrayed as the biggest supporter for terrorism in the region, which has undermined the implementation of nuclear deal agreement. Trump often accused previous US President Barack Obama of paving the way for the advancement of terrorism by Iran.⁵⁴ While Trump administration decided to support anti-Iranian allies in the region such as Saudi Arabia, the United Arab Emirates (UAE), and Egypt, demonstrations which started in the last days of 2017 strengthen the US's hands to disclaim the legitimacy of the Iranian government and system. Trump expressed his ideas through tweeting that "The people of Iran are finally acting against the brutal and corrupt Iranian regime. All of the money that President Obama so foolishly gave them went into terrorism and into their 'pockets' and "The people have little food, big inflation and no human rights. The U.S. is watching!"⁵⁵ On the other hand, Khamenei outlined the enemies of Iran and stated that "In recent days, enemies of Iran used different tools including cash, weapons, politics and intelligence apparatus to create troubles for the Islamic Republic."⁵⁶

It's also been argued that Iran's foreign policy in Syria is highly related to its rivalry with Saudi Arabia. Even though proxy war is a reality between Saudi Arabia and Iran over their allies across the region, major aim of Iran has been to create alliances and friendly regimes rather than to dominate the regional dynamics.⁵⁷ Syria war has been associated with the survival of

⁵³ Amin Tarzi, *Phone Interview* by Hazal Muslu El Berni, May 10, 2016.

⁵⁴ Louis Nelson, "As Protestors Rage in Iran, Trump Backs Demonstrators, Blames Obama," *Politico*, January 2, 2018, <https://www.politico.com/story/2018/01/02/trump-iran-tweet-protests-obama-319919>.

⁵⁵ Nelson, *ibid*.

⁵⁶ Samuel Osborne, "Donald Trump claims Iran used cash given by Barack Obama for terrorism and corruption," *Independent*, January 2, 2018, <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/donald-trump-barack-obama-terrorism-fund-iran-twitter-us-president-protests-a8137851.html>.

⁵⁷ Nader Habibi, *Skype Interview* by Hazal Muslu El Berni, May 10, 2016.

Iran and security of the regime by the Iranian officials. Iran appeared to be a rational actor that is considering what is beneficial for the interests of the country. Even though strategic calculations have always been there, Tarzi believes that Iran's foreign policy in Syria is now beyond a proxy war. Rather, it aims at securing the power bases in order to project power in the future events of the region.⁵⁸ The reason that make people to portray Iran's foreign policy ideological in Syria is Iran's attempts to push the ideology in order to reveal the two sons, Iran and Syria, of Iranian revolution.⁵⁹ Iran is a strategic actor that is always looking ahead and long term national interests are shaping its foreign policy behavior not a Shia ideology.⁶⁰

Conclusion

This study aimed at analyzing the security dilemma of Iran in the region and motivations of Iran's foreign policy in Syria war. Iran and Syria have been portrayed as two states that do not compete ideologically with each other, rather they have ideological differences that helped them to establish long term strategical relationship and none of them tried to get superiority over the other even though in the post-2011 upheavals, Syria become dependent on Iran and its allies due to manpower shortage, lack of resources, and increasing pressure from opposition groups. In that sense, neorealism has been found as the most compatible international relations theory to discuss the foreign policy dynamics of Iran in the context of Syria war.

The Islamic Revolution of Iran has been described as a movement that brought an Islamist dimension to the Iranian nationalism and a historical sense of greatness over the others. Moreover, the revolution added a transnational dimension to the post-revolutionary Iran by dividing the world into oppressed and the oppressors. In terms of the foreign policy decision making, Hassan Rouhani does not seem to be able to change Iran's foreign policy if one takes the superiority of the Supreme Leader to the decision-making process of Iran political life into account.⁶¹ At the end, the complex nature of Iranian foreign policy making and factionalism among the

⁵⁸ Amin Tarzi, *Phone Interview* by Hazal Muslu El Berni, May 10, 2016.

⁵⁹ Amin Tarzi, *Phone Interview* by Hazal Muslu El Berni, May 10, 2016.

⁶⁰ Amin Tarzi, *Phone Interview* by Hazal Muslu El Berni, May 10, 2016.

⁶¹ Rafizadeh, "How has Iran's role,"

domestic political actors could not prevent Iran from forming proxy wars in the region.

The 1980s were the years when both countries invested in a strong alliance due to the several of crisis and threats in the region. In the 1990s, relations followed an up-down trend which was tested with the Kuwait war, the Arab-Israeli Peace Process, mutual concern to regional security in Lebanon, Iraq and the Turkish-Israeli alliance.⁶² Even though Iran abandoned its goal of exporting the revolution in the late 1990s, Iran continued to believe that the Middle East societies, predominantly referring to the Shia Muslims and Palestinian issue, are oppressed in favour of the US and Israel. Iran has often presented itself as a regional actor supporting the dialogue in Syria crisis. On the other hand, the study underlined some incidents to exemplify the opposite argument by referring to Iran's 1,300-1,800 personnel deployment to Syria belonging to the Iranian Revolutionary Guards (IRGC) and Quds Forces.

Iran's foreign policy has been viewed as pragmatic and neorealist in Syria in accordance with the geopolitical and cultural realities of the region in the aftermath of 2003. It seeks to strengthen its security and create opportunities to shape international political realities in accordance with the national interests of the country. Shia culture does not significantly influence the closeness of the relations with Syria, but it can be argued that a combined hostility of Sunni Arab countries reinforced the religious bonds of two country. Therefore, a successful approach needs to consider Iran's political, cultural and geopolitical realities without focusing on any superior factor. Iran's foreign policy under Rouhani's presidency seems to challenge the zero-sum game theory of the international relations as official figures of Iran present the country closer to the non-zero-sum game theory through underlying the possibility of existing together without creating security challenges to each other. To illustrate, Javad Zarif defines extremism as a common worry and world fate as a common norm of states, hence according to him, a collective reaction and wisdom for rational and joint response is urgently required in Syria war.

Sectarianism has been understood as a toxic effect on the ending and resolution of Syria war as the geopolitical and domestic interests have increased

⁶² Maltzahn, "The Syria-Iran," 57.

the stakes of the conflict both for Assad and opposition movement.⁶³ A war against the Syrian regime has obviously become a war between the communities of the regime. This enables one to view the Syrian picture through a mixture of sectarianism, geopolitics and fragmentation. Hence, Iran's foreign policy in Syria cannot be understood under the light of sectarianism and religious credentials alone but through an understanding of pragmatism that aims to achieve strategic goals of the country in Syria and across the region. This study conducted interviews with Naber Habibi and Amin Tarzi, and throughout the interviews it's been revealed that Iran's foreign policy in Syria should be seen beyond the discourse of proxy war; rather it aims at securing Iran's power bases as well as projecting Iranian power to other Arab states in the region such as in Lebanon, Yemen, Syria and Iraq.

Bibliography

Bargezar, Kayhan. "Iran's Foreign Policy towards Iraq and Syria." *Turkish Policy Quarterly* 6(2009): 1-8.

Byman, Daniel. "Sectarianism Afflicts the New Middle East." *Survival* 56(2014): 79-100.

Dagher, Sam, "Iran Nuclear Deal Gives Syria's Bashar al-Assad Reason to Worry." *The Wall Street Journal*. April 8, 2015. Accessed May 16, 2016, <http://www.wsj.com/articles/iran-nuclear-agreement-gives-assad-a-reason-to-worry-1428528907>.

Fitch, Asa and Aresu Egbali. "Iran's Khamenei Warns Countries against Dictating Syria's Political Future." *The Wall Street Journal*. November 1, 2015. Accessed March 10, 2016, <http://www.wsj.com/articles/irans-khamenei-warns-countries-against-dictating-syrias-political-future-1446388677>.

Gause III, F. Gregory. "Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War." (Panel Discussion, The Brookings Institute, Doha, October 21, 2014).

Goodarzi, Jubin. "Iran and Syria." *United States Institute for Peace: The Iran Primer*. August 2015. Accessed March 10, 2016, <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-syria>.

⁶³ Berti and Paris, "Beyond Sectarianism," 29.

Hannan, Michael Wahid and Dalia Dassa Kaye. "The Limits of Iranian Power." *Survival: Global Politics and Strategy* 57(2015): 173-198.

"Hegemonic Powers behind Labelling Hezbollah Body: Iran." *Press Tv*. March 12, 2016.

Accessed April 20, 2016, <http://presstv.com/Detail/2016/03/12/455308/Iran-Lebanon-Syria-Hezbollah-Velayati/>.

Jervis, Robert. "Cooperation under the Security Dilemma." *World Politics* 30(1978): 167-214.

Gedikli, Gursel Firat, "Iranian Foreign Policy in the 2000s: A Neo-Realist Perspective." Master Thesis, *The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University*, 2014.

Herz, John H. "Idealist Internationalism and the Security Dilemma." *World Politics* 2(1950): 157-180.

Hokayem, Emile. "Iran, the Gulf States and the Syrian Civil War." *Survival* 56(2014): 59-86.

"Iran's Rouhani vows to back Syria 'until the end of the road'." *Reuters*. June 2, 2015. Accessed March 15, 2016, <http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-iran-idUSKBN0OI0UF20150602>.

"Iran nuclear crisis: Can talks succeed?" BBC News. November 25, 2014. Accessed May 10, 2016, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-11709428>.

Katzman, Kenneth. "Iran's Foreign Policy." *Congressional Research Service* (2016): 1-40.

Khaldoun, Khashanah. "The Syrian Crisis: A Systematic Framework." *Contemporary Arab Affairs* 7(2014): 1-21.

"Larjani: Iran to Stand by Syria in Anti-Terror Campaign." *Iran Daily*. March 16, 2016. Accessed March 25, 2016, <http://www.iran-daily.com/News/138280.html>.

Lund, Aron, "What Does the Iran Deal Mean for Syria?" *Carnegie Empowerment for International Peace*. July 14, 2015. Accessed April 15, <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=60707>.

Maltzahn, Nadia von. *The Syria-Iran Axis: Cultural Diplomacy and International Relations in the Middle East*. New York: I. B. Tauris, 2015.

Mearsheimer, John J. and Stephen M. Walt. "An Unnecessary War." *Foreign Policy* (January/February, 2003). Accessed March 20, 2016, <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0032.pdf>.

Mcinnis, J. Matthews. "What Iran Expects to Gain from the Syrian Civil War." *Newsweek* (November 14, 2015).

Monier, Elizabeth. "Egypt, Iran, and the Hizbullah Cell: Using Sectarianism to "De-Arabize" and Regionalize Threats to National Interests." *The Middle East Journal* (Summer, 2015): 421-434.

Nelson, Louis, "As Protestors Rage in Iran, Trump Backs Demonstrators, Blames Obama," *Politico*, January 2, 2018, <https://www.politico.com/story/2018/01/02/trump-iran-tweet-protests-obama-319919>.

"Nuclear Iran 1,000 times more dangerous than ISIS – Netanyahu." *Reuters*. May 27, 2015. Accessed May 10, 2016, <https://www.rt.com/news/262309-netanyahu-isis-iran-nuclear/>.

"Nuclear Iran 1,000 times more dangerous than ISIS – Netanyahu." *Reuters*. May 27, 2015. Accessed April 10, 2016, <https://www.rt.com/news/262309-netanyahu-isis-iran-nuclear/>.

Osborne, Samuel, "Donald Trump claims Iran used cash given by Barack Obama for terrorism and corruption," *Independent*, January 2, 2018, <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/donald-trump-barack-obama-terrorism-fund-iran-twitter-us-president-protests-a8137851.html>.

Peters, Ralph. "The Syria War Just Taught Putin to Worry about Iran." *New York Post*, March 15, 2016. Accessed March 20, 2016, <http://nypost.com/2016/03/15/the-syrian-war-just-taught-putin-to-worry-about-iran/>.

Phillips, Christopher. "Sectarianism and Conflict in Syria." *Third World Quarterly* 36(2015): 357-376.

Rafizadeh, Majid. "How has Iran's role in the five-year Syria conflict evolved?" *Al Arabiya English*. March 20, 2016. Accessed April 2, 2016, <http://english.alarabiya.net/en/perspective/analysis/2016/03/20/How-has-Iran-s-role-evolved-in-the-five-year-Syria-conflict-.html>.

Rawnsley, Adam. "Inside Iran's Secret War." *The Daily Beast*. November 13, 2015. Accessed March 10, 2016, <http://www.thedailybeast.com/articles/2015/11/13/inside-iran-s-secret-war-in-syria.html>.

Russett, Bruce. "Liberalism." In Tim Dunne, Milja Kurki & Steve Smith (Ed.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (pp. 96-115). UK: Oxford University Press, 2010.

"Sanaa is the fourth Arab capital to join the Iranian revolution," *Middle East Monitor*, September 27, 2014, <https://www.middleeastmonitor.com/20140927-sanaa-is-the-fourth-arab-capital-to-join-the-iranian-revolution/>.

Saudi-Iranian Tension: Roots and Implications for the Gulf." Assessment Report, *Arab Center for Research and Policy Studies* (January 21, 2016).

"Saudi Dictated by Zionists to Insist on Assad's Removal." *Mehr News Agency*. March 15, 2016. Accessed March 21, 2016, <http://en.mehrnews.com/news/115238/Saudi-dictated-by-Zionists-to-insist-on-Assad-s-removal>.

Schroeder, Paul. "Historical Reality vs. Neo-Realist Theory." *International Security* 19(1994): 108-148.

Shanahan, Rodger. "Iranian Foreign Policy under Rouhani." *Analysis: Lowy Institute for International Policy* (February 2015): 1-15.

Shaheen, Kareem, "Syrian rebels decry Iran's nuclear deal with the west." *The Guardian*. July 16, 2015. Accessed May 15, 2016, <http://www.theguardian.com/world/2015/jul/16/syrian-rebels-decry-irans-nuclear-deal-with-the-west>.

"Syria, Turkey and Iran: Regional Dynamics of the Syrian Conflict." *Chantam House Meeting Summary* (December 2012).

Takeyh, Ray. *Guardians of the Revolution: Iran and the World in the Age of Ayatollahs*. UK: Oxford University Press, 2009.

Taylor, Paul. "Exclusive: Saudi-Iranian proxy war over Syria spreads to Davos." *Reuters*. January 23, 2016. Accessed March 30, 2016, <http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-davos-exclusive-idUSKCN0V-10BO>.

Tazmini, Ghoncheh. *Khatami's Iran: The Islamic Republic and the Turbulent Path to Reform*. New York: I. B. Tauris, 2013.

Thornton, Rod. "Russia and Iran in Syria: An Alliance or Competition." Case Analysis, *Arab Center for Research and Policy Studies* (November 19, 2015): 1-11.

Tisdall, Simon. "Iran Calls for Concerted International Effort to Beat ISIS and End Syrian War." *The Guardian*. December 18, 2015. Accessed March 14, 2016, <http://www.theguardian.com/world/2015/dec/18/iran-mohammad-zarif-concerted-international-effort-beat-isis-end-syrian-war>.

"Zarif: No Islands of Security Anymore." *Kayhan News*. March 11, 2016. Accessed April 10, 2016, <http://presstv.com/Detail/2016/03/12/455308/Iran-Lebanon-Syria-Hezbollah-Velayati/>.

Zarif, Javad, "Speech at the European Parliament Committee on Foreign Affairs." February 16, 2016. Accessed April 20, 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=zFE8RmPrxq4>.

Zweiri, Mahjoob. "Revolutionary Iran and Arab Revolts: Observations on Iranian Foreign Policy and Its Approaches." Case Analysis, *Arab Center for Research and Policy Studies* (September 2012): 1-16.

Interviews

Amin Tarzi, *phone interview* by Hazal Muslu El Berni, May 10, 2016.

Nader Habibi, *skype interview* by Hazal Muslu El Berni, May 10, 2016.

ANNEX 1: INTERVEIW QUESTIONS

1. How do you interpret the dynamics of Syria war? Some tends to view it in the context of the Arab Uprisings, people's demand for democracy and equal distribution of resources while others believe that it is the result of ancient hostility among the different sects of the country and emerged as a sectarian conflict at the end.
2. How should we analyse the rivalry between Saudi Arabia and Iran in recent years? Do historical-ideological perspective or a neorealist approach serve better for our understanding of it?
3. Is there an epistemological break from Shah's period to the Iranian Revolution? Shall we start our understanding of Iran with the Iranian Revolution?
4. Do you think Syria war is one of the proxy wars of Iran? If so, what are the motivations of Iran's foreign policy in Syria?
5. As Javad Zarif underlines in his speeches, is Iran really trying to erase the security dilemma of the region?
6. Does Iranian nuclear deal go hand in hand with Iran's foreign policy in Syria? Or are they separate issues for the domestic foreign policy makers of Iran?

İran Çalışmaları Dergisi (ISSN: 2536-5029)

Yayın İlkeleri

Dergiye gönderilen makaleler, dipnotlar dahil en az **6000** en fazla **9000** kelime olmalıdır. Kitap değerlendirmeleri en az **750** en fazla **1500** kelime olmalıdır. Makalelerde en az **100-180** kelimelik Türkçe özet ile İngilizce özet ve makale başlığı bulunmalıdır. Özetlere, her iki dilde de en az 5 adet anahtar kelime eklenmelidir.

Yazılar **Times New Roman** karakterinde, **12** punto yazı tipi boyutu ve **tek satır** aralığı sayfa yapısı ile yazılmalıdır. Dergimizde **Chicago** (dipnot) atıf ve kaynakça yöntemi kullanılmaktadır. Dipnotlar **10** punto yazı tipi boyutu ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Makale sonunda, yararlanılan kaynaklar, “**Kaynakça**” başlığı ile verilmelidir (İngilizce makalelerde “**Bibliography**” kullanılmalıdır). İnternet kaynakları da ayrı bir başlık olarak yazılmalıdır

İmla ve Atıf Kuralları

1. Dipnotlarda aşağıdaki kurallara riayet edilmelidir:

Tek Yazar

Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları 2001, s. 10-15.

Çok Yazar

Geoffery Collins ve D. Wortmaster Matthew (haz.), *The Collected Works of G. Farthington Pennyloss*, Boston: C. F. Pennyloss 1993, s. 48.

Derleme

Michael P. Steinberg (der.), *Walter Benjamin and the Demands of History*, New York: Cornell University Press, 1996, s. 38. Not: editör için ed. [birden fazla editör için eds.], Neşreden için nşr., Hazırlayan için haz. kullanılır.

Çeviri

Michael Palairat, *Balkan Ekonomileri 1800-1914: Kalkınmasız Devrim*, çev. Ayşe Edirne, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, s. 48-50.

Makale

Şevket Pamuk, “Money in the Ottoman Empire, 1326-1914”, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Halil Inalcik ve Donald Quataert (haz.), New York: Cambridge University Press 1994, s. 102.

Selim Deringil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneğin İcadı ve ‘Muhayyel Cemaat’ ve Panislamizm”, *Toplum ve Bilim*, 1991, c. 15, sy. 54-55, s. 10-15.

Tez

Samuel Bostaph, “Epistemological Foundations of Methodological Conflict in Economics: The Case of the Nineteenth Century Methodenstreit”, doktora tezi, Southern Illinois University, 1976, s. 20-23.

Gazete

Cengiz Çandar, “Cheney geliyor, niye geliyor, ne getiriyor”, *Hürriyet*, 13 Mart 2008.

“PKK’ya karşı işbirliği görüşülecek”, *Sabah*, 13 Nisan 2008.

İnternet

İnternet kaynaklarının kullanımında dipnotta mutlaka yazı başlığı yazılmalıdır ve varsa yazar da yazılmalıdır. Ancak gazetelerin internet sayfalarının kullanımında, yazar isimleri sadece köşe yazıları ya da yorum sayfaları söz konusuysa yazılacaktır. Yazı başlığı, arama motorlarında tırnak içinde yazıldığında bulunacak şekilde hiç değiştirilmeden yazılmalıdır.

Gazetelerin internet sayfalarındaki haberlerden yararlanılması durumunda, önceki yıllıklarda olduğu gibi, web adreslerini yazmıyoruz. Görüntü kirliliğini önlemek için başvurulmuş bu yöntemle ilgili kitabın giriş bölümüne not yazılacaktır. Bütün yazarların bu kurala uymasını önemle hatırlatırız. Gazete haberlerine örnek:

Cengiz Çandar, “Cheney geliyor, niye geliyor, ne getiriyor”, *Hürriyet*, 13 Mart 2008.

“PKK’ya karşı işbirliği görüşülecek”, *Sabah*, 13 Nisan 2008.

Gazete dışındaki web adresleri aşağıdaki gibi yazılmalıdır:

Selim Deringil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneğin İcadı ve ‘Muhayyel Cemaat’ ve Panislamizm”, 10.12.1991, <http://www.toplumbilim.com.tr/deringil.htm>

Bu web adresleri bir satırı geçiyorsa aşağıdaki örnekteki gibi ana sayfadan sonraki kısmı “....” ile kısaltılmalıdır.

Örnek: <http://www.irinnews.org/Report...>

Daha önce geçen bir kitap ya da makale için kısaltmalar

Pamuk, “Money in the Ottoman Empire, 1326-1914”, s. 10-11.

Çakır, *Tanzimat Dönemi*, s. 103.

Diğer kısaltmalar

aynı yazar: a.mlf.

bkz./ çev.

cilt: c./ sayı: sy./ sayfa: s.

tarihsiz: ts.

2. Arapça isimler okunuşları dikkate alınarak Türkçe imlâ ile yazılmalıdır. (Örnek: Mahmoud değil Mahmud) Eğer bir ismin Türkçe imlası bilinmiyorsa İngilizce yazılışları kullanılabilir. Ancak öncelik Türkçe’ye verilmelidir. (Not: Aynı isim içinde hem Türkçe hem de İngilizce imlâ kullanılmamalıdır).
3. Dipnotlarda ya da alıntılarda yer alan Arapça isimler ise, alındıkları kaynaktan nasıl yazıldıysa, o şekilde muhafaza edilmelidir. “el” takısı —paragraf başında olsa da— küçük harfle yazılmalıdır. “bin” ve “binti”nin de ilk harfi küçük yazılmalıdır. “el” takısından sonra “-“ (tire) işareti bitişik yazılarak kullanılmalıdır. Örnek: el-Sabah

4. Makaleler Word programlarının birinde, Times New Roman karakterinde ve 1. aralıkla yazılacaktır. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılacaktır. Kenarlıklar ise her dört taraf için 2.5 cm olacaktır. Paragraflar ise 1 cm olacak şekilde düzenlenmelidir.
5. Dipnotlardaki dergi, gazete isimleri için ortak bir tercih kullanılmalıdır. Mesela *Voice of America*, *Voice of America News*, *VOA News*, *voanews.com* örneğinde olduğu gibi 4 farklı biçim kullanılmamalı; biri tercih edilmelidir. Ayrıca başına *the* alan dergi ya da gazete isimlerinde “the” takısı kullanılmamalıdır.
6. İngilizce yayın yapan Ortadoğu kaynaklı gazeteler dipnotlarda İngilizce yazılışı, metin içinde okunuşu/Türkçe imlâ dikkate alınarak yazılmalıdır. [Msl. *Asharq Alawsat* (dipnotta), *eş-Şarku'l-Evsat* (metin içinde)]
7. Atıflarda yazarların isimleri mutlaka belirtilmelidir; gazetelerden yapılan atıflarda, sadece köşe yazılarında yazarın ismini yazalım, onun dışında haberin başlığıyla yetinelim. Bazı haberlerde isimleri verilen haberleri hazırlayanların isimlerini yazmayalım.
8. Dipnotlardaki kitap, makale, haber başlıklarının yazımında kaynağa riayet edilmelidir. Yazının bulunmasını zorlaştıracak şekilde başlık kısaltılmamalıdır. Tarihlerle de dikkat edilmelidir.
9. Baskı sayısı, kitap isminden sonra yazılmalıdır: İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, 2. baskı, İstanbul: Seha Neşriyat, 1990.
10. Ana başlıklar ile alt başlıklar birbirinden ayrılırken farklı tercihlerin yapılması mizanpajda sorun olmaktadır. Bu sebeple başlıklar numaralandırılmalıdır.
11. Terimlerin yazımında ortak bir imlâ kullanılmalıdır.

12. Yıllar ek aldığı zaman apostrof kullanılmalıdır (msl. 1 Ekim 2007’de). 11 Eylül’de olduğu gibi işaret ettiği günün özel ismi haline gelmedikçe ay adları için apostrof kullanılmaz (msl. 1 Ekimde).
13. Büyük harfle yazılıp apostrof kullanılacak yerler şunlardır: Savaş, din, mezhep, ülke, kurum ve kıta adları; şahıslar ve kısaltmalardır. Büyük harfle yazılan diğer durumlarda (msl. ünvan, kriz, devrim, ihtilal, coğrafi isimler) apostrof kullanılmamalıdır. [Bunlar birer tercih olarak kabul edilebilir; yani yazar kendi tercihini de uygulayabilir. Ancak bu tercihe yazı boyunca riayet edilmelidir.]
14. Kitap adları ve makaleler için dipnot ya da kaynakçada geçerli olan kural, metin içinde de geçerlidir: Kitaplar italik, makaleler çift tırnak içinde olmalıdır.
15. Alıntılarda, kaynağa riayet edilmelidir. Eğer, alıntı yapılan ifadede bir değişiklik yapıldıysa, bu duruma mutlaka işaret edilmelidir.
16. Alıntılar 3-4 cümleyi geçiyorsa ya da vurgulanmak isteniyorsa ayrı bir paragraf yapılmalıdır. Çok gerekmedikçe uzun alıntılar koyulmamalıdır.